

VILNIAUS UNIVERSITETAS

JURGITA KATKUVIENĖ

**KŪNIŠKUMO ASPEKTAI XX AMŽIAUS LITERATŪROS TEORIJOJE:
ROLAND'AS BARTHES'AS IR ALGIRDAS JULIUS GREIMAS**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2001–2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil.dr. Kęstutis Nastopka (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Turinys

1.	Įvadas.....	3
2.	Teorinės prielaidos:	22
	2.1. Kūno sampratos apibrėžtys.....	22
	2.2. Roland'as Barthes'as ir Algirdas Julius Greimas – prasmės teorijų kūrėjai:	27
	2.2.1. Struktūrinis prasmės aprašymas.....	31
	2.2.2. Reikšmė anapus struktūros Barthes'o posemiologijoje	35
	2.2.3. Kūniškoji prasmės plotmė Greimo semiotikoje.....	38
	2.2.4. Literatūros vieta prasmės problematikoje.....	44
3.	Roland'as Barthes'as:.....	48
	3. 1. Kūno samprata Roland'o Barthes'o darbuose: sąvokų įvairovė	48
	3. 2. Kūniškumo plotmė skaitymo akte:	57
	3. 2.1. Erotiškumo moduliacijos skaitymo akte	57
	3. 2. 2. Skaitomo objekto tipologizacija.....	63
	3. 2. 3. Skaitytojo tipologizacija: racionalus skaitytojas – bekūnis skaitytojas.....	66
	3.2.4. Svaigimo akimirka skaitymo procese (psichoanalizės intarpas).....	68
	3.2.5. Jusliniai skaitymo niuansai.....	69
	3.2.6. Svaigimo kūnas	75
	3.2.7. Kūnas kaip (inter)tekstas.....	78
	3.2.8. Gundantis teksto kūnas.....	84
4.	Algirdas Julius Greimas:	92
	4.1. Filosofinės kūno problematikos prieigos semiotikoje:	92
	4.1.1. Kūnas ikimodalinėje sąrangoje.....	95
	4.1.2. Timinės erdvės modifikacija – forinis tensyvumas.	101

4.2.	Fenomenologinė kūno traktuotė:	104
4.2.1.	Merleau-Ponty <i>kūno schema</i> kaip Greimo gyvos <i>būtybės</i> prototipas?.....	105
4.2.2.	Sąvas kūnas – įreikšminimo tarpininkas.....	109
4.3.	Estezė kaip kūniškų esačių sambūvio išsipildymas:	112
4.3.1.	Objekto transformacija – estezės sąlyga.....	115
4.3.2.	Semiotiškas juslinio suvokimo „perskaitymas“...	125
4.3.3.	Literatūrinė estezė – ribų nutrynimai.....	127
5.	Išvados.....	130
6.	Literatūros sąrašas.....	133

1. Įvadas

Darbo objektas

Kūniškumo tema XX amžiaus antrojoje pusėje buvo ir iki šių dienų yra viena svarbiausių humanitarinių mokslų temų. Be abejo, klausimas apie kūną – tradicinė filosofijos problema, tačiau XX amžiaus Vakarų filosofijoje suformuluoti nauji ir prieštaringi požiūriai į kūno problematiką: nuo kūno kūniškumo kaip pamatinės egzistencijos sąlygos iki bekūnio kūno sampratos. XX amžiuje kūno problema tampa viena esmingiausių ne tik filosofijoje, bet ir antropologijos, kalbos, socialinių, istorijos mokslų, menų teorijose. Kūno problematika žymesnį ar ne tokį pastebimą įspaudą paliko ir XX amžiaus antrojoje pusėje suklestėjusiose įvairiakryptėse literatūros teorijose. Šiame darbe kūnas ir kūniškumo aspektai svarstomi kaip literatūrologinė problema, susijusi su literatūros teorijos ir metodologijos klausimais.

Kūniškumo problematikos tyrimas XX amžiaus literatūros teorijose nėra susistemintas ir aprašytas. Dažniau nagrinėjami atskirų autorių teoriniai veikalai. Šios disertacijos objektas – kūniškumo samprata prancūziškosios struktūralistinės pakraipos teorijose. Tyrimo objektu pasirinkti dviejų XX amžiaus antrojoje pusėje didžiulę įtaką ne tik literatūros mokslui padariusių autorių Roland'o Barthes'o (1915–1980) ir Algirdo Juliaus Greimo (1917–1992) vėlyvojo laikotarpio darbai (maždaug nuo 1970-ųjų metų), kuriuose kūniškumas tampa viena iš pamatinių problemų. Barthes'as ir Greimas – du žymūs prancūzų intelektualinio judėjimo atstovai, draugai ir mąstymo bendražygiai – „kanoniniai“ klasikinių XX amžiaus teorijų autoriai. Neabejotiną ir dažniausiai mokslinėje literatūroje sutinkamą Barthes'o semiologijos ir Greimo semiotikos lyginimo pagrindą sudaro bendros jų ištakos – struktūrinės kalbotyros modeliai. Tačiau savitais keliais evoliucionavusių Barthes'o semiologijos ir Greimo semiotikos tyrinėjimas kūniškumo aspektu grindžiamas abiem autoriams svarbia prasmės problematika. Barthes'o vėlyvojo laikotarpio darbai pripažinti

poststruktūralizmo klasika; šiame darbe į juos žiūrima kaip į autoriaus kurtos struktūralistinės-semiologinės teorijos tęsinį, kritišką jos plėtotę, išlaikančią kai kurias semiologijoje išryškintas pozicijas.

Šioje disertacijoje literatūra suvokiama kaip ypatingas prasmės kūrimosi laukas. Analizuojama kūno samprata pasirinktų autorių veikaluose atskleidžia, kaip kūnas ir kaip įvairūs kūniškumo aspektai veikia literatūros tyrimo metodologijas.

Tiriamoji problema

Disertacijoje kūniškumo aspektu analizuojami Barthes'o posemiologiniai tekstai ir Greimo vėlyvieji semiotiniai tekstai skiriasi keliais aspektais. Pirmiausia, skiriasi kūno „vaidmuo“ abiejų autorių plėtojamose teorijose: dėl vėlyvuosiuose darbuose vartojamų kūniškų sąvokų ir metaforų gaunos Barthes'ą galima vadinti kūniškos tematikos apologetu, o Greimo darbuose kūnas pasirodo kaip svarbus, tačiau „nematomas“ teksto aktantas. Antra, Barthes'o darbų, kuriuose svarstoma kūniškumo problematika, yra daugiau nei du kartus daugiau, nei atitinkamos tematikos Greimo tekstų. Trečia, skiriasi autorių rašymo stilius. Kad ir koks būtų teorijos objektas, Greimas visada sistemiškai pristato analizuojamą problemą, apibrėžia vartojamus terminus, yra išleidęs susistemintų savo semiotikos terminų žodyną. Išimtis – knyga *Apie netobulumą*, kuri tarsi atitolsta nuo siekio „moksliškai aprašyti reikšmes ir prasmes“ ir yra parašyta laisvesniu, eseistiniu stiliumi. Barthes'o semiologiniams darbams taip pat būdingas struktūrinis aprašymas, o apskritai visiems darbams – binarinis poziciškumas, tačiau mokslinis, metodologiškai apibrėžtas objekto nagrinėjimas tampa pačia semiologine problema. Struktūralistinės semiologijos kūrėjas kvestionavo metakalbos – „galutinę tiesą“ išaiškinančio mokslinio diskurso – pagrįstumą nagrinėjamo objekto atžvilgiu, teigdamas, kad bet kuri metakalba gali tapti kitos metakalbos objektu. Mokslinės kalbos objektyvumą Barthes'o vėlyvojo laikotarpio darbuose keičia fragmentiškas kalbėjimas, dažnai imituojantis čia

ir dabar vykstantį sakymo aktą ir labiau primenantis grožinį, o ne mokslinį tekstą. Į Barthes'o žanrų nevaržomą kalbėjimą įpinamos nuorodos į kitų autorių tekstus, jų citatos, sąvokos vartojamos ne viena, o iš karto keliomis atsineštomis reikšmėmis. Vėlyvuosiuose Barthes'o tekstuose eksponuojamas postmodernistinis teksto žaismas – metodologinė pozicija. Analizuojant kūno sampratą tokia daugiasluoksniame, žaidimo logika grįstame diskurse tenka tikslinti, kokia reikšmė kūno sąvoka vartojama kiekvienu konkrečiu atveju.

Barthes'o ir Greimo darbų recepcija pasaulyje. Barthes'o darbai humanitarinius ir socialinius mokslus veikė ne tik metodologinėmis nuostatomis, bet ir naujomis tyrimo temomis bei analizės objektais. Barthes'o tyrimų baras buvo labai platus, apimantis įvairius socialinius, politinius, kultūrinius reiškinius. Barthes'as aktyviai reagavo į tuometes Prancūzijoje cirkuliavusias intelektualines idėjas, jas kritikuodamas ir savaip interpretuodamas. Pradėjęs nuo Jeano Paulio Sartre'o egzistencinės filosofijos kritikos, patyręs struktūrinės kalbotyros poveikį, o vėliau psichoanalizės ir dekonstrukcijos įtaką, Barthes'as išplėtojo teorinės problematikos lauką, kurio aktualumas jaučiamas iki šių dienų. Peržvelgę Barthes'o teoriniams darbams skirtas studijas, taip pat žvilgtelėję į humanitarinėje literatūroje cituojamus autorius, matome, kad Barthes'as tebėra vienas įtakingiausių autorių. Ir ansktyviesiems, ir vėlyviesiems Barthes'o darbams skirta nemažai įvairiomis temomis rašytų studijų, juo remiamasi įvairių disciplinų tyrinėjimuose (socialiniuose moksluose, literatūros kritikoje, filosofijos studijose, pastaraisiais metais teorinės Barthes'o idėjos plėtojamos fotografijos, šokio, teatro tyrimuose). Barthes'o darbų interpretacijos sulaukia įvairių vertinimų: nuo adoruojančių iki nepaprastai kritiškų. Pastebėtina, kad jo poststruktūralistinio laikotarpio darbai praeito šimtmečio paskutiniaisiais dešimtmečiais sulaukė entuziastingo pritarimo Jungtinėse Amerikos Valstijose; didžioji dauguma darbų apie Barthes'ą išleista anglų kalba¹.

¹ Plačiau apie Barthes'o ir kitų Prancūzijos struktūralistų ir poststruktūralistų įtaką Amerikos literatūros kritikai, konkrečiai dekonstrukcijai, žr.: Art Berman, *From the New Criticism to Deconstruction: The Reception of Structuralism and Post-Structuralism*, Urbana, Chicago: University of Illinois Press, 1988.

Kūniškumo problematiką Barthes'o teorijoje tyrinėjančius darbus galima suskirstyti į dvi didesnes grupes: tuos, kurie Barthes'o kūniškumo sąvokas interpretuoja lakaniškosios psichoanalizės tradicijoje², ir tuos, kurie „kūną“ laiko kertine visų Barthes'o teorijų sąvoka³. Šiuolaikiniuose fotografijos, kitų vizualinių menų, teatro, šokio tyrinėjimuose pasitelkiami Barthes'o posemiologiniai kūniškumo tematikos tekstai interpretuojami fenomenologinėje perspektyvoje. Barthes'o plėtojama prasmės problematika, skaitymo ir teksto teorijos „naujai“ atrandamos pačiuose naujausiuose semiotikų tyrinėjimuose: minėtinos italų semiotiko Gianfranco Marrone's studijos⁴, Barthes'o aktualumo klausimą šiandienos semiotikai iškėlė Tartu semiotikai⁵, Barthes'o darbais remiamasi sociosemiotikoje⁶.

Algirdo Juliaus Greimo – „paskutinio didžio prancūzų struktūralizmo ir poststruktūralizmo mąstytojo ir teoretiko“⁷ – darbų recepcijos situacija kitokia. Pasaulyje pirmiausia jis pažintas ir pripažintas kaip *Struktūrinės*

² Steven Ungar, *Roland Barthes: The Professor of Desire*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1983; Eve Tavor Bannet, *Structuralism and the Logic of Dissent: Barthes, Derrida, Foucault, Lacan*, University of Illinois Press, 1989; Ben Stolz, „Toward Bliss: Barthes, Lacan, and Robbe-Grillet“, *Modern Fiction Studies*, Vol. 35, Nr. 4, 1989, p. 699–706; Patrick Fuery, *The Theory of Absence: Subjectivity, Signification, and Desire*, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 1995; Margaret Iversen, *Beyond Pleasure: Freud, Lacan, Barthes*, Pennsylvania State University Press, 2007; Julia Kristeva, „Roland'as Barthes'as ir rašymas kaip demistifikacija“, in: Julia Kristeva, *Maišto prasmė ir beprasmybė. Psichoanalizės galios ir ribos*, vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Charibdė, 2003, p. 201–229.

³ Pvz., Michaelis Moriarty knygoje *Roland Barthes* skyriuje „Kūnas“ remiasi paties Barthes'o iškelta išskirtinio žodžio, kuris autoriaus tekstuose kartojasi kiekvienoje gvildenamoje temoje, pasirodo skirtinguose kontekstuose, dėl tokio plataus pritaikomumo jį sudėtinga konceptualiai aprašyti, todėl jis įgyja ypatingą, beveik šventą, statusą, sampratą. Ja remiantis siūlomos tokios kūno interpretacijos Barthes'o darbuose: kūno mitai, teatriniai kūnai, kūnas ir metafizika, kūnai ir struktūra, kūniškas malonumas, politinis kūnas ir t.t. Žr.: Michael Moriarty, *Roland Barthes*, Polity Press, 1991, p. 186–194. Taip pat žr.: Christian Martin, *Roland Barthes et l'éthique de la fiction*, New York: Peter Lang, 2003.

⁴ Gianfranco Marrone, *Il sistema di Barthes*, Bompiani, 1994; straipsnių rinkinys *Roland Barthes: l'immagine, il visibile*, sud. Gianfranco Marrone, Marco Consolini, Marcos y Marcos, 2010; Gianfranco Marrone, „Lugares comunes sobre Barthes“, in: *deSignis* 9, Barcelona: Editorial Gedisa, 2006, žr.: <http://www.designisfels.net/download/numero9/marrone.pdf>.

⁵ Barthes'ui skirtas numeris žurnale *Sign Systems Studies*, Nr. 36 (1), 2008.

⁶ „Le corps de la nouvelle. Trois études sur identités et styles dans les journaux télévisés italiens“, *Nouveaux actes sémiotiques*, Nr. 68–70, 2000; Gianfranco Marrone, *Corpi sociali: processi comunicativi e semiotica del testo*, Einaudi, 2001.

⁷ Fredric Jameson, „Foreword“, in: Algirdas Julius Greimas, *On Meaning*, Minneapolis: University of Minnesota press, 1987, p. vi.

semantikos autorius. Greimas sukūrė savo semiotinę mokyklą, jo darbai tapo atrama jo mokinių kuriamoms įvairioms semiotikoms. Nors sakiau, kad kūnas Greimo tekstuose yra „nematomas“ aktantas, plėtodamas būsenos modalumų teoriją, ypač knygoje *Apie netobulumą* ir *Pasijų semiotika*, jis padėjo pamatus semiotiniam kūniškumo problematikos tyrinėjimui, iš kurio nuo praeito amžiaus devinto dešimtmečio pradėjo formuotis kelios atskiros semiotikos: jusliško semiotika, egzistencinė semiotika, plastinė semiotika, tensyvinė semiotika. Šiandien semiotiniai kūniškumo tyrinėjimai iš naujo apmąsto Greimo semiotikos ir fenomenologijos santykį (pvz., 2011 metais Limožo universitete vyko seminarų ciklas „Fenomenologinis Greimo nuotykis“, šia tema pasirodė įvairių straipsnių⁸). Įvairių sričių semiotikai, remdamiesi Greimo aprašyta jusliško plotme, žengė žingsnį toliau, savaip plėtodami ir interpretuodami pačią kūno sampratą ir juslinės patirties aspektus diskursyvinėje veikloje. Jacques'as Fontanille knygoje *Soma ir sema: kūno figūros*⁹ analizuoja kūną kaip reikšminį vienetą ir jo reprezentacijas įvairiose diskursyvinėse praktikose. Ericas Landowski knygoje *Bevardės pasijos*¹⁰ siūlo juslinės semiotikos projektą, kur siekiama įveikti minties ir jutimo, energijos ir materijos priešpriešas, analizuoja jutimiškumo reikšmės pavidalus, skirtingus kūno reikšmės režimus.

Barthes'o ir Greimo darbų recepcija Lietuvoje. Barthes'o ir Greimo recepcija Lietuvoje klostosi kiek kitaip. Greimo semiotika turi idėjų refleksijos akumuliacijos centrą Vilniaus universitete; ne tik A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centre dirbančių, bet ir kitų semiotines idėjas

⁸ Ivan Darrault-Harris, „Phénoménologie et sémiotique: présentation“, *Nouveaux Actes Sémiotiques*, Nr. 114, 2011, žr.: <http://revues.unilim.fr/nas/document.php?id=3638> ; Jean-François Bordron, „Phénoménologie et sémiotique: théories de la signification“, *Nouveaux Actes Sémiotiques*, Nr. 114, 2011, žr.: <http://revues.unilim.fr/nas/document.php?id=3733>; Maria Pia Pozzato, „L'arc phénoménologique et la flèche sémiotique. Not es á propos de Merleau-Ponty et de Greimas“, in: *Lire Greimas*, éd. Eric Landowski, Limoges: PULIM, 1997, p. 61–84.

⁹ Jacques Fontanille, *Soma et séma: Figures du corps*, Paris: Maisonneuve et Larose, 2004.

¹⁰ Eric Landowski, *Passions sans nom*, Paris: Presses Universitaires de France, 2004.

palaikančių žmonių dėka galime kalbėti apie Greimo semiotikos tradiciją Lietuvoje. Prie semiotikos aktualinimo prisideda ir aktyvus bendradarbiavimas su Prancūzijos semiotikais, buvusiais Greimo mokiniais. Leidykloje „Baltos lankos“ leidžiami semiotikos darbai, į lietuvių kalbą išversti Greimo tekstai (ypač minėtini Kęstučio Nastopkos vertimai), internetiniame lietuviškų literatūros mokslo terminų žodyne „Avantekstas“ aprašomi semiotiniai terminai sukūrė gyvą semiotinių diskusijų terpę.

Pastarąjį Lietuvos semiotinių tyrimų dešimtmetį, ko gero, galima vadinti kūniškumo tyrinėjimo dešimtmečiu. Reaguodamas į pasaulines semiotikos tendencijas, Vilniaus universitete veikiantis A. J. Greimo centras kūno temai skyrė nemažą dėmesio. Kas savaitę vykstančiame tarpdisciplininiam seminare buvo skaitomi figūratyvinei ir plastinei semiotikai, pasijų semiotikai, jusliško semiotikai, kurioms Greimas padėjo pamatus, skirti darbai, įvairiomis kūno temomis pranešimus skaitė Jacques'as Fontanille, Ericas Landowskis, Paolo Fabbri. 2003–2004 metais A. J. Greimo centras kartu su bendradarbiais Prancūzijoje vykdė pirmąjį Lietuvoje sociosemiotinį projektą „Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame disкурse“¹¹. 2007 metais Vilniaus universitete įvyko Greimo 90-osioms gimimo metinėms skirta tarptautinė konferencija „Greimo ieškojimas“. Joje kūno tema skaityti trys pranešimai: Denis Bertrand'o „Struktūra ir jusliškumas“, Nijolės Keršytės „Algirdo Juliaus Greimo semiotika tarp logocentrinio ir fenomenologinio mąstymo“, Algio Mickūno „Greimas ir Merleau-Ponty“¹². Kęstutis Nastopka savo straipsniuose aptaria Greimo semiotikos kūniškumo raišką, knygoje *Literatūros semiotika* analizuoja juslinio suvokimo plotmę literatūriniuose diskursuose¹³. Pastarojoje knygoje atskiras skyrius skirtas pasijų semiotikai, kurios vienas svarbiausių dėmenų yra pasaulį suvokiantis kūnas, aptarti,

¹¹ Projekto rezultatai apibendrinti straipsnių rinkinyje *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame disкурse*, sudarė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2007. Jame išspausdinti lietuvių semiotikų Sauliaus Žuko, Nijolės Keršytės ir Gintautės Lidžiuvienės straipsniai.

¹² Šie ir kiti konferencijos pranešimai išspausdinti žurnale *Baltos lankos*, Nr. 30, 2009.

¹³ Kęstutis Nastopka, „Jusių poetika“, *Žmogus ir žodis*, t. 8, Nr. 2, 2006, p. 9–15; Kęstutis Nastopka, „Sudėtinis terminas“, *Žmogus ir žodis*, Nr. 2, 2009, p. 5–10; Kęstutis Nastopka, *Literatūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 225–290.

pateikiama pasijų sintaksės analizė literatūriniuose tekstuose. Nijolė Keršytė savo straipsniuose naujai interpretuoja Greimo semiotikos ir fenomenologijos ryšį, teigdama jų sąsają, o ne tradiciškai įtvirtintą prieštarą¹⁴. Dalia Satkauskytė, analizuodama Nijolės Miliauskaitės poeziją, Greimo juslinės patirties, kaip juntančio subjekto ir jusliškai pagavaus objekto santykio, teorinį aprašymą pritaiko literatūrinio teksto analizei¹⁵.

Nors Barthes'as yra vienas svarbiausių autorių ne tik literatūros, bet ir sociologijos, kultūros kritikos, vizualumo pasaulinių tyrinėjimų lauke, jo recepcija Lietuvoje palyginti menka. Nemažai Barthes'o darbų iki šiol nesulaukė didesnio Lietuvos humanitarų dėmesio, turime tik keletą jo tekstų vertimų. Iš daugiau nei trisdešimties Barthes'o veikalų, atskirų studijų ir straipsnių rinkinių Lietuvoje išleista vos viena knyga, keli straipsniai išversti pastaraisiais metais. 1991 metais pasirodė Barthes'o knygų fragmentų bei straipsnių rinkinys *Teksto malonumas*, kurį vertė Aloyzas Gvidonas Bartkus, Genovaitė Dručkutė, Galina Baužytė-Čepinskienė, taip pat parašiusi ir įvadą. Įvairiuose žurnaluose ir rinktinėse publikuoti pavieniai straipsniai „Atvaizdo retorika“, „Realumo efektas“, „Nuo kūrinio prie teksto“, muzikai skirtas straipsnis „Balso grūdas“ bei interviu „Dar syki – kūnas“¹⁶. Paskelbti keli Barthes'o darbus analizuojantys tekstai. Jekaterina Lavrinec straipsnyje „Fotografinės tapatybės problematikos kristalizavimas R. Barthes'o *Šviesiosios kameros pagrindu*“ analizuoja fotografinį patyrimą,

¹⁴ Nijolė Keršytė, „A. J. Greimo semiotika teksto ir juslinės patirties kryžkelėje“, *Filosofija. Sociologija*, 2009, Nr. 1, p. 44–54; „Struktūralizmo ir fenomenologijos „santuoka“ A. J. Greimo semiotikoje“, *Athena*, Nr. 5, 2009, p. 141–159.

¹⁵ Dalia Satkauskytė, „Juslių raiška ir reikšmė“, *Baltos lankos*, Nr. 14, 2002, p. 5–18.

¹⁶ Roland Barthes, „Atvaizdo retorika“, vertė Rima Malickaitė, *Baltos lankos*, Nr. 17, 2003, p. 55–74; Roland Barthes, „Realumo efektas“, vertė Irina Žalalytė, *Baltos lankos*, Nr. 29, 2009, p. 21–29; Roland Barthes, „Nuo kūrinio prie teksto“, vertė Nijolė Keršytė, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, II dalis, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 121–130; Roland Barthes, „Balso grūdas“, vertė Vita Gruodytė, in: *Muzika kaip kultūros tekstas*, sudarė Rūta Goštautienė, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 335–343; Roland Barthes, „Dar syki – kūnas“, vertė Lina Michelkevičė, in: *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, p. 37–45.

fotografuojamo mano kūno situaciją¹⁷. 2008 metais Vilniaus universitete Lavrinec apgynė disertaciją *Naratyvinis subjektiškumo modelis*, kurioje, nagrinėdama kontekstų ir situacijų reikšmę naratyvinio subjekto susikūrimui, ji analizavo po 1970-ųjų metų Barthes'o plėtotą autobiografinio naratyvo modelį¹⁸. Apie Barthes'o tekstualumo estetiką rašė Antanas Andrijauskas¹⁹.

Darbo tikslai

1. Išanalizuoti kūno sampratą, kūniškumo aspektus dviejų struktūralistinės pakraipos autorių Roland'o Barthes'o ir Algirdo Juliaus Greimo vėlyvojo laikotarpio darbuose.
2. Išryškinti fenomenologinius Barthes'o ir Greimo prasmės aprašymo pamatus.

Darbo uždaviniai

Siekiant išsikeltų tikslų, keliami šie uždaviniai:

1. Suformuluoti teorines kūno sampratos apibrėžtis, kuriomis remiantis analizuojamas kūnas ir įvairūs kūniškumo aspektai Barthes'o ir Greimo semiotinėse teorijose.
2. Kūną abiejų autorių teorijose analizuoti remiantis kūno-pasakymo ir kūno-sakytojo (suvokėjo) pozicijomis.
3. Susieti prasmės atsiradimo ir produkavimo aprašymą Barthes'o ir Greimo semiotinėse teorijose su ikistruktūrinėmis ir ikisisteminėmis kūno reikšmėmis.

¹⁷ Jekaterina Lavrinec, „Fotografinės tapatybės“ problematikos kristalizavimas R. Barthes'o *Šviesiosios kameros pagrindu*“, *Filosofija. Sociologija*, Nr. 3, 2006, p. 42–49.

¹⁸ Jekaterina Lavrinec, *Naratyvinis subjektiškumo modelis: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.

¹⁹ Antanas Andrijauskas, „Roland Barthes tekstualumo estetika“, *Metai*, Nr. 10, 2005, p. 117–125; Antanas Andrijauskas, „Tekstualumo estetikos erdvės: Roland Barthes“, *Acta litteraria comparativa. Kultūros intertekstai*, t. 1, Vilnius, 2006, p. 48–64.

4. Atskleisti Barthes'o aprašytą skaitytojo (suvokėjo) kūniškumo sampratą semiologiniuose ir posemiologiniuose darbuose.
5. Aptarti kūno funkcijas Greimo semiotikoje.
6. Išanalizuoti jusliškumo plotmę Greimo estezėje ir Barthes'o skaitymo teorijoje.
7. Palyginti Barthes'o juslinius reikšmės niuansus su Greimo platinės semiotikos pirmavaizdžiais.

Ginamieji teiginiai:

1. Kūniškumo problematika Barthes'o semiologijoje ir posemiologijoje ir Greimo semiotikoje susijusi su prasmės suvokimo ir generavimo problema.
2. Ir Barthes'o, ir Greimo prasmės teorija turi ne tik struktūrinį, bet ir fenomenologinį pamatą.

Darbo aktualumas ir naujumas

Analizuodama kūno sampratą Greimo semiotikoje ir Barthes'o posemiologinėje teorijoje ši disertacija atsiliepia į bendrą kūno temos aktualumą humanitariniuose moksluose, įsiterpia į semiotinį kūniškumo tyrinėjimų lauką ir papildo pasirinktų autorių teorijų interpretacijas. Disertacijoje atsižvelgiama į naujausius Greimo semiotikos ir Barthes'o semiologijos bei posemiologijos tyrimus, kurie keičia tradicinį šių autorių darbų vertinimą, pasiūlydami kitokią perskaitymo perspektyvą.

Ši disertacija papildys kūniškumo problemos tyrinėjimus Lietuvos humanitariniuose moksluose, kuriuos pastarajame dešimtmetyje vykdo įvairių humanitarinių mokslo krypčių tyrėjai. Šiai disertacijai aktualus kūno problematikai skirtas šiuolaikinis literatūros tyrimų laukas. Pirmuoju po Nepriklausomybės konceptualių kūno fenomeno tyrinėjimui skirtu veikalu galėtume laikyti 2000 metais Šiaulių universitete išleistą straipsnių rinkinį

*Kūnas lietuvių kultūroje*²⁰. Jame kūniškumo sklaida nagrinėjama lietuvių kalbos, politikos, dailės, sociologijos, tautosakos sferose, didžioji dalis straipsnių skirta įvairioms kūno ir kūniškumo trajektorijoms lietuvių literatūros kūriniuose. Žinia, kūno problematika viena svarbiausių feministinėje kritikoje, analizuojančioje vyriškųjų ir moteriškųjų lyčių santykius, o feminizmo, lyčių studijų ir moterų literatūros tyrinėjimai Lietuvoje prasidėjo nuo 1990-ųjų metų²¹. Tačiau konceptualesniu kūno problematikos tyrimu lietuvių moterų literatūroje galima vadinti Viktorijos Daujotytės knygą *Parašyta moterų*, kurioje nagrinėjama, kaip biologinė moterų rašytojų lyties ir jos nulemtos padėties kūrybinėje bendruomenėje samplaika lemia jų tekstų meninį savitumą²². Feministinė kritika remiasi Violetos Kelertienės analizuojamas moters vaizdavimas lietuvių literatūroje²³. Lyties, sekso, seksualumo kategorijos svarbios Artūro Tereškino tyrinėjimams, kuris monografijoje *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje* į kūną žiūri kaip į „žaliavą socialiniams ir kultūriniais procesams bei mechanizmams analizuoti“²⁴. Šios krypties tyrinėjimus Tereškinas tęsia knygoje *Esė apie skirtingus kūnus: kultūra, lytis, seksualumas*, jis taip pat yra knygos *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje* sudarytojas ir bendraautoris²⁵.

²⁰ *Kūnas lietuvių kultūroje*, sudarė Vigmantas Butkus, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2000. Straipsnių rinkinys parengtas tais pačiais metais Šiaulių universitete Lietuvių literatūros katedros organizuotos tarpdisciplininės mokslinės konferencijos „Kūnas lietuvių kultūroje“ pagrindu.

²¹ Feministinės kritikos, lyčių studijų ir moterų literatūros tyrinėjimų apžvalgą pateikia Eglė Kačkutė disertacijoje „Moterų tapatumai šiuolaikinėje britų ir prancūzų moterų literatūroje“ (disertacija apginta 2011 metais). Žr.: http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110525_110802-39691/DS.005.0.01.ETD.

²² Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001.

²³ Violeta Kelertienė, *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006.

²⁴ Artūras Tereškinas, *Kūno žymės: Seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2001. Recenzuodama šią knygą pavadinau ją pirmąja lietuviška studija apie kūną. Žr.: Jurgita Katkuvienė, „Kūno malonumai, intrigos ir pavojai“, *Metai*, Nr. 4, 2002, p. 108–114. Reikėtų patikslinti – tai pirmoji knyga, kuroje remiantis kūno konceptu analizuojami socialiniai ir kultūriniai Lietuvos reiškiniai.

²⁵ Artūras Tereškinas, *Esė apie skirtingus kūnus: kultūra, lytis, seksualumas*, Vilnius: Apostrofa, 2007; *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.

Literatūros tyrinėjimų lauke minėtinas Vytauto Bikulčiaus straipsnis „Kūno prasmės Jean Paulio Sartre'o romane *Šleikštulys*“²⁶. Giedrė Šmitienė apgynė disertaciją „Kūno fenomenologija Alfonso Nykos-Niliūno tekstuose“ (2005), kuri išėjo atskira knyga *Kalbėti kūnu. Fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno studija*²⁷. Tai pirmasis kūną, kuris reiškiasi kalba, ir kūniškąjį patyrimą fenomenologiniu požiūriu poezijoje analizuojantis darbas. Besireiškiančios kūno fenomenologijos užuomazgų galima aptikti atskiruose Viktorijos Daujotytės knygos *Literatūros fenomenologija*²⁸ skyriuose. Šmitienė kartu su Jurga Jonutyte pratęsė fenomenologinės prieigos prie literatūros procesų tyrinėjimus ir 2006 metais sudarė žurnalo *Literatūra* 48(6) numerį tema „Kūniškoji tautinės tapatybės dimensija“, kurioje kūniškumas suvokiamas kaip tautinės tapatybės tyrimo plotmė. Paminėtina, kad šiame numeryje pirmą kartą lietuvių literatūros kritikoje analizuojamu objektu pasirodo neįgalus žmogaus kūnas, kurį savo straipsniuose aptaria Aistė Birgerytė („Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalaus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“ ir „Neįgalaus kūno asmens tapatybės kaita XX amžiaus pirmoje pusėje: Prano Daunio *Vargo keliais. Atsiminimai iš kovų dėl nepriklausomybės ir aklujų gyvenimo*“). Šią temą autorė pratęsia analizuodama Ievos Simonaitytės kūrybą²⁹. Tiesa, apie ligos ir tautiškumo diskursus Jono Basanavičiaus autobiografijoje yra rašiusi Jūra Avižienytė³⁰. Kūno negalios temą ne tik literatūroje, bet ir besiformuojančios kultūrinės tapatybės savivokoje pratęsia Ramunė Bleizgienė³¹.

²⁶ Vytautas Bikulčius, „Kūno prasmės Jean Paulio Sartre'o romane *Šleikštulys*“, *Literatūra*, t. 46 (4), 2004, p. 52–56.

²⁷ Giedrė Šmitienė, *Kalbėti kūnu: fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

²⁸ Viktorija Daujotytė, *Literatūros fenomenologija: problemikos kontūrai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003. Pvz., skyriuje „Kūnas: kiek kūno yra visas (Vincas Mykolaitis-Putinas)?“ kūniškumo aspektu analizuojama Putino poezija.

²⁹ Aistė Birgerytė, „Kūno negalios įsmeninimas Ievos Simonaitytės kūryboje“, *Colloquia*, Nr. 18, 2007, p. 27–56.

³⁰ Jūra Avižienytė, „Ligos retorika: nacionalizmas ir isterija Jono Basanavičiaus autobiografijoje“, *Baltos lankos*, Nr. 14, 2002, p. 19–34.

³¹ Autorė analizuoja įvairių kūno negalavimų vaidmenį XIX amžiaus moters tapatybės formavimuisi. Analizuodama Petkevičaitės-Bitės dienoraščius, atsiminimus, laiškus, atskleidžia besiformuojančios rašytojos ir kultūrinės veikėjos tapatybei svarbią silpnos

Šiai disertacijai ypač svarbi kūno fenomenologija, kuri tyrinėja pačią kūno problematiką fenomenologinėje filosofijoje. Kad kūno fenomenologija yra platus įvairiais aspektais plėtojamas fenomenologinių tyrimų laukas atskleidžia ir įvairūs Lietuvos filosofų Daliaus Jonkaus, Arūno Sverdiolo, Algio Mickūno, Tomo Kačerausko tekstai³². Kaip minėta, Mickūnas iš fenomenologinės perspektyvos yra aprašęs Greimo semiotikos ir Merleau-Ponty filosofijos fenomenologines sąsajas³³. Taip pat Mickūnas, Alphonso Lingis yra parašę ir šiai disertacijai svarbių Merleau-Ponty juslinės plotmės, kalbiškumo, kūniškumo ir būtiškumo santykių aprašymo interpretacijų, išverstų į lietuvių kalbą³⁴. Donato Večerskio apginta fenomenologinio tyrimo disertacija *Intersubjektyvumo ir kūniškumo plotmių sankirta. Fenomenologinė perspektyva* (2009). Šiame kontekste būtina paminėti Giedrės Šmitienės straipsnį „Kalbos kinestetika“, kuriame, remdamasi Maurice'o Merleau-Ponty aprašyta kalbos ir kūno sąsaja, autorė kalbiškumo ir kūniškumo kaip vieno reiškinių sampratą pritaiko folklorinių dainų ir laiškų (Greimo ir Aleksandros Kašubienės susirašinėjimo) analizėms³⁵.

Fenomenologinės filosofijos studijas papildo kitų filosofijos kryptų kūniškumo tyrimai, kurie sudarė diskusijų erdvę rašant šią disertaciją. Antifenomenologinę subjektyvumo, kartu ir kūno sampratą pristato Audronė Žukauskaitė straipsniuose: „Kūnas ir reikšmė J. L. Nancy knygoje *Corpus*“, „Gilles'io Deleuze'o ir Felixo Guattari kūno samprata“, „Prisilietimo

sveikatos, kurią sudaro kūno negalia ir „silpni nervai“, plotmę. Žr.: Ramunė Bleizgienė, „Gabrielės Petkevičiatės-Bitės *nervai* – moters tapatumo komplikacijos“, *Colloquia*, Nr. 23, 2009, p. 32–52.

³² Dalius Jonkus, „Intersubjektyvaus kūno fenomenologija: prisilietimo patirtis“, *Problemos*, Nr. 74, 2008, p. 129–140; Dalius Jonkus, *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės patirties akiračiai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009; Arūnas Sverdiolas, *Būti ir klausti. Hermeneutinės filosofijos studijos – 1*, Vilnius: Strofa, 2002; *Aiškinimo ratas. Hermeneutinės filosofijos studijos – 2*, Vilnius: Strofa, 2003; Algis Mickūnas, *Summa Erotica*, Vilnius: Apostrofa, 2010; Algis Mickūnas, „Inter-Corporeity“, *Santalka. Filosofija*, t. 18, Nr. 1, 2010, p. 26–36; Tomas Kačerauskas, „Kūnas gyvenamajame pasaulyje“, *Problemos*, Nr. 73, 2008, p. 72–82.

³³ Algis Mickūnas, „Greimas ir Merleau-Ponty“, vertė Danutė Bacevičiūtė, *Baltos lankos*, Nr. 30, 2009, p. 88–110.

³⁴ Algis Mickūnas, „Reikšmės atsiradimas“, vertė Danutė Bacevičiūtė, *Baltos lankos*, Nr. 31/32, 2010, p. 29–48; Alphonso Lingis, „Jautrus kūnas“, vertė Danutė Bacevičiūtė, *Baltos lankos*, Nr. 31/32, 2010, p. 5–28.

³⁵ Giedrė Šmitienė, „Kalbos kinestetika“, *Baltos lankos*, Nr. 31/32, 2010, p. 218–247.

postfenomenologija“, „Postfenomenologinė kūno samprata: G. Deleuze’as, F. Guattari ir R. Castellucci“³⁶. „Kūno be organų“ ir „kūno be įvaizdžio“ koncepcijas ir jų traktuotę poindustrinėje visuomenėje analizuoja Jovilė Barevičiūtė straipsnyje „Kūnas anapus anatomijos. G. Deleuze’as, F. Guattari, J. Baudrillard’as“³⁷.

Visi šie filosofiniai kūno tyrinėjimai ir kai kurie literatūros ir kultūros kūniškumo problematikai skirti tekstai sudarė šios disertacijos foną, kai kurie jų – metodologinę atramą. Semiotikoje atliktus kūniškumo tyrinėjimus sutvirtinus kūno fenomenologija, ypač atidžiu Maurice’o Merleau-Ponty kūno fenomenologijai skirtų tekstų skaitymu, ši disertacija praplečia šiuolaikinius kūniškumo problemos tyrinėjimus Lietuvoje.

Disertacijoje pirmą kartą sistemiškai analizuojama kūno samprata Greimo semiotikoje ir Barthes’o posemiologinėje teorijoje. Aptariami du kūno sampratos modeliai: abiejų autorių tekstuose kūnas interpretuojamas ne tik kaip baigtinis reikšminis objektas, bet ir kaip būtina prasmės susidarymo sąlyga. Nors yra nemažai studijų, kuriose abu autoriai aptariami kaip prancūziškojo struktūralizmo atstovai, nepavyko rasti tyrimų, kurie lygintų Barthes’o ir Greimo vėlyvojo periodo darbus. Ginamoji disertacija turėtų užpildyti šią spragą.

Disertacijoje išdėstytas požiūris į kūniškumo aspektus Barthes’o ir Greimo darbuose suteikia atramą tolimesnėms kūniškumo studijoms ne tik semiotikoje, bet ir kitose humanitarinėse disciplinose. Taip pat skatina dar kartą apmąstyti literatūros lauko komponentus – literatūros studijų objektą: nuo prasmės susikūrimo iki skaitančiojo kompetencijos, nuo kalbos galių iki literatūrinės estetikos sampratos.

³⁶Audronė Žukauskaitė, „Kūnas ir reikšmė J. L. Nancy knygoje *Corpus*“, *Problemos*, Nr. 71, 2007, p. 59–67; „Gilles’io Deleuze’o ir Felixo Guattari kūno samprata“, *Filosofija. Sociologija*, t. 19, 2008, p. 61–69; „Prisilietimo postfenomenologija“, *Athena*, Nr. 4, 2008, p. 123–137; „Postfenomenologinė kūno samprata: G. Deleuze’as, F. Guattari ir R. Castellucci“, *Athena*, Nr. 5, 2009, p. 160–176.

³⁷Jovilė Barevičiūtė, „Kūnas anapus anatomijos. G. Deleuze’as, F. Guattari, J. Baudrillard’as“, *Filosofija. Sociologija*, t. 19, 2008, p. 70–80.

Teorinė ir praktinė reikšmė

Šioje disertacijoje atliktas kūno problematikos tyrimas literatūros teorijoje, konkrečiai Barthes'o ir Greimo semiotikoje, suteikia prieigą kūno tyrimams ne tik literatūrologijoje, bet ir gretutinėse humanitarinėse disciplinose.

Tai pirmasis Lietuvoje tyrimas, įvedantis Barthes'ą į lietuvių literatūrologijos lauką. Kadangi daugelis Barthes'o tekstų kol kas nėra išversti į lietuvių kalbą ir apie juos lietuvių tyrėjai nedaug yra rašę, rengiant disertaciją buvo susidurta su vertimo problema. Kaip minėjau, Barthes'as, kaip visi poststruktūralistai, sąvokoms skyrė ypač didelį dėmesį, tačiau priešingai nei Greimas, kuris stengėsi apibrėžti vartojamos sąvokos reikšmę, Barthes'as žaidė žodžio daugiareikšmiškumu, kūrė autorinių terminų žodyną. Kadangi nemažai terminų Barthes'as yra pasiskolinęs iš kitų disciplinų ir savo kolegų darbų, šiame darbe atsižvelgiama ne tik į paties Barthes'o, bet ir visos postmodernistinės filosofijos tekstų vertimus. Disertacijoje pateikiami Barthes'o tekstų vertimai pasiūlo lietuvišką Barthes'o terminologijos žodyną (pavyzdžiui, pabandyta rasti lietuvišką atitikmenį Barthes'o vartotai sąvokai „jouissance“, kuri postmodernios filosofijos tekstuose į lietuvių kalbą dažniausiai neverčiama kaip neišverčiama).

Disertacijoje pateikiami prancūziškai rašytų Greimo tekstų, iki šiol neišverstų į lietuvių kalbą, citatų vertimai. Atsižvelgiant į naujausius Greimo semiotikos tyrimus, patikslinama esamų vertimų kalba.

Darbo medžiaga

Tyrimui pasirinkti Lietuvoje nedaug tyrinėti ir akademiniam diskurse mažai reflektuoti Roland'o Barthes'o darbai, kuriuose vienaip ar kitaip iškyla kūniškumo problema: *S/Z* (1970), *Teksto malonumas* (*Le plaisir du texte*, 1973), *Roland Barthes apie Roland Barthes* (*Roland Barthes par Roland Barthes*, 1975), *Camera Lucida* (*La Chambre claire: Note sur la*

photographie, 1980), straipsniai iš knygų *Kalbos gausmas* (*Le bruissement de la langue*, 1984), *L'obvie et l'obtus* (1982), *Balso skaidula* (*Le grain de la voix*, 1981). Pasitelkiami tekstai iš knygų *Nulinis rašymo laipsnis* (*Le Degré zéro de l'écriture*, 1953), *Michelet* (*Michelet par lui-même*, 1954), *Mitologijos* (*Mythologies*, 1957), *Kritikos esė* (*Essais critiques*, 1964), *Semiologijos pradmenys* (*Éléments de sémiologie*, 1965), *Mados sistema* (*Système de la mode*, 1967), *Ženklių imperija* (*L'Empire des signes*, 1970), *Sade'as, Fourier, Lojola* (*Sade, Fourier, Loyola*, 1971), *Meilės diskurso fragmentai* (*Fragments du discours amoureux*, 1978), iš Barthes'o raštų tomų (*Œuvres complètes*, t. II, *Œuvres complètes*, t. V).

Disertacijoje analizuojami Greimo straipsniai iš knygos *Semiotika: Darbų rinktinė* (vertė Rolandas Pavilionis, 1989, orig.: *Du sens. Essais sémiotiques*, 1970, *Du sens II*, 1983), knyga *Apie netobulumą* (vertė Saulius Žukas, 2004, orig.: *De l'imperfection*, 1987), neversti Greimo darbai: straipsniai iš knygos *Apie prasmę II* (*Du sens II*, 1983), *Pasijų semiotika* (*Sémiotique des passions: des états de choses aux états d'âme*; bendraautoris Jacques Fontanille, 1991). Remiamasi Greimo monografija *Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas* (vertė Kęstutis Nastopka, 2005, orig.: *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, 1966), Greimo ir Josepho Courtés aiškinamuoju semiotinių terminų žodynu (*Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, t. 1, 1979, t. 2., 1986), straipsniu „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“ (vertė Kęstutis Nastopka, Rasa Čepaitienė, Gintautė Lidžiuvienė, 2006, orig.: *Sémiotique figurative et sémiotique plastique*, 1978).

Darbo metodologija

2001-aisiais metais pradėtam kūniškumo aspektų tyrinėjimui Greimo vėlyvosios semiotikos ir Barthes'o posemiologiniuose tekstuose trūko ne tik teorinių darbų, apmąstančių kūno sampratą šių autorių veikaluose, bet ir konceptualaus priėjimo prie pačios kūno problematikos. Tuo metu buvo

pasirodę pirmieji semiotiniai kūno, juslinės plotmės tyrinėjimai, apmąstantys Greimo kūniškumo sampratą ir ją pratęsiantys (J. Fontanille, Cl. Zilberberg, *Tension et signification*, Fontanille straipsnis „Jusliškumo pavidalai ir figūratyvinė sintaksė“, šiai tematikai skirti straipsniai knygoje *Lire Greimas*)³⁸. Jie buvo svarbūs, tačiau jų nepakako suformuluoti teorinėms kūno analizavimo priegoms Greimo ir Barthes'o tekstuose. Todėl kūniškumo aspektu tyrinėti pasirinktus Barthes'o ir Greimo tekstus pradėjau nuo atidaus tekstų skaitymo.

Atidaus skaitymo metodas, kurį vėliau papildė naujausi semiotiniai darbai, leido suformuluoti pasirinktas kūno problematikos tyrinėjimo šių autorių darbuose metodologines nuostatas. Kūnas ir kūniškumo aspektai kaip pasirinktas tyrimų objektas suponuoja fenomenologinę perspektyvą, o pasirinktų autorių teorinis aparatas – semiotinę. Disertacijoje derinami abu požiūriai.

Nors tyrimui pasirinkti abiejų autorių vėlyvojo laikotarpio darbai, kūniškumo samprata aptariama visos teorijos raidos kontekste, suponuojant, kad kūno problematikos įsitvirtinimas Barthes'o posemiologijoje ir Greimo semiotikoje – nuoseklios teorinės minties rezultatas. Šiame darbe stengiamasi analizuoti Barthes'o kūniškumo sampratą ne tiek iš kontekstinių platumų, bet iš vidaus, iš teorinės minties evoliucijos. Visiškai kontekstinių sąsajų išvengti neįmanoma, to ir nesiekama, kreipiamasi į jas ir tada, kai reikia paaiškinti Barthes'o sąvokas. Analogiškai Greimo semiotikoje kūno samprata, juslinės plotmės svarba analizuojama išryškinant epistemologinio apsisprendimo, teorinių prielaidų ir metodologinio aprašymo sąsajas semiotinio projekto raidoje. Fenomenologinis kontekstas pasitelkiamas toms vidinėms sąsajoms išryškinti. Į abiejų autorių teorinį korpusą šioje disertacijoje žiūrima kaip į organišką visetą.

³⁸ Jacques Fontanille, Claude Zilberberg, *Tension et signification*, Liège: Mardaga, 1998; Jacques Fontanille, „Modes du sensible et syntaxe figurative“, *Nouveaux Actes Semiotiques*, Pulim: Université de Limoges, Nr. 61–62–63, 1999, p. 1–68.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, teorinis skyrius, dvi analitinės dalys, išvados ir literatūros sąrašai.

Įvade nušviečiamas disertacijos temos kontekstas, pagrindžiamas tyrimų objekto pasirinkimas, pristatoma tyrinėjamų autorių recepcija pasaulyje ir Lietuvoje, apibrėžiama metodologija, kuria remiantis įgyvendinami išsikelti tikslai ir uždaviniai.

Teoriniame skyriuje suformuluojamos teorinės kūno sampratos, kuriomis remiantis analizuojamas kūnas pasirinktų autorių darbuose. Suformuluojamas ir pristatomas bendras Barthes'o ir Greimo semiotinių teorijų analizės, lyginimo laukas – prasmės problematika.

Pirmojoje analitinėje Barthes'o darbams skirtoje dalyje pristatoma kūno sampratų įvairovė autoriaus tekstuose, kūno, erotiškumo, malonumo reikšmės posemiologinėje skaitymo teorijoje, atskleidžiamos ne tik kalbiškai sukonstruoto kūno, bet ir ikikalbinio kūno plotmės. Analizuojami jusliniai reikšmės susidarymo niuansai (kaip plastinės semiotikos pirmavaizdžiai) ne tik vizualiai suvokiamuose objektuose, bet ir Barthes'o aprašytoje ypatingoje teksto skaitymo praktikoje – teksto svaigime.

Antrojoje analitinėje dalyje tyrinėjamas kūnas Greimo semiotikoje. Kreipiamas dėmesys ne tik į kūną-pasakymą, bet ir į kūną-sakytoją (suvokėją) – būtiną prasmės susidarymo sąlygą. Analizuojama kūno samprata ikimodalinėje erdvėje ir estezės aprašymuose, remiantis fenomenologiniu kūno aprašymu.

Išvadose apibendrinami tyrimų rezultatai.

Literatūros sąrašas suskirstytas į keturias dalis: pirmoje pateikta atskira disertacijoje naudotų Barthes'o darbų bibliografija (pirma – lietuviški vertimai, po to – originalai), antroje – disertacijoje naudotų Greimo darbų bibliografija (pirma – lietuviški vertimai, po to – originalai), trečioje – disertacijoje naudotų tyrinėjimų sąrašas, ketvirtoje – disertacijoje nemintų, bet tyrimams įtakos turėjusių darbų sąrašas.

Moksliniai straipsniai disertacijos tema:

1. „Akies semantika Tomo Venclovos poezijoje“, *Literatūra*, Nr. 45, t. 1, 2003, p. 79–91.
2. „Intertekstinė patirtis Roland'o Barthes'o *Meilės diskurso fragmentuose*“, *Žmogus ir žodis*, Nr. 2, t. 7, 2005, p.13–17.
3. „Tapatybės savivoka Neringos Abrutytės poezijoje: migracijos patirtis“, *Oikos: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, Nr. 2, t. 6, 2008, p.162–168.
4. „Kūnas literatūros teorijoje: spąstai ar vartai? Roland'o Barthes'o atvejis“, *Colloquia*, Nr. 24, 2010, p. 13–26.

Mokslinėse konferencijose skaityti pranešimai disertacijos temomis:

1. Tarptautinė konferencija „Kultūros intertekstai“, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005m. spalio 14–15 d., pranešimas *Intertekstinė patirtis Roland'o Barthes'o „Meilės diskurso fragmentuose“*.
2. Tarptautinė konferencija „Lietuvė moteris emigracijoje“, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių išeivijos institutas, 2007 m. lapkričio 6 d., pranešimas *Tapatybės savivoka Neringos Abrutytės poezijoje: migracijos patirtis*.
3. Mokslinė konferencija „Doktorantų Agora: metodologiniai mainai“, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009 m. rugsėjo 24 d., pranešimas *Kūnas literatūros teorijoje: spąstai ar vartai? (R. Barthes'o atvejis)*.

4. Tarptautinė konferencija „Paskutiniai raštų tomai: autobiografinio rašymo trajektorijos“, Vilniaus universitetas, Lyčių studijų centras, 2010 m. spalio 6–8 d., pranešimas *The Novelistic Autobiography: does graphē eliminates bio? („Roland Barthes by Roland Barthes“)*.

2. Teorinės prielaidos

2.1. Kūno sampratos apibrėžtys

Apibendrindamas XX amžiaus Vakarų kultūros intelektualinę situaciją šveicarų literatūros kritikas Jeanas Starobinskis rašė: „Viskas yra susiję su kūnu, tarsi jis ką tik būtų atrastas po ilgos užmaršties; kūno vaizdas, kūno kalba, kūno įsisąmoninimas, kūno išlaisvinimas – visa tai tapo slaptažodžiais“³⁹. Iš tiesų praėjusio amžiaus teorinių diskursų – nuo fenomenologijos iki poststruktūralizmo, nuo psichoanalizės iki feminizmo – lauke, kuris pasirodo kaip tankiai suaustas šių diskursų tinklas, kūnas esti viena svarbiausių gijų. Tačiau, kaip nurodo Starobinskis, šį amžių žymintis kūniškumo „užkratas“ filosofijoje, kultūros tyrinėjimuose, antropologijoje ar literatūros kritikoje nereiškia Vakarų mąstymo tradicijai naujos temos įsitvirtinimo. Atidus žvilgsnis į ankstesnių amžių kultūrinius, literatūrinius, filosofinius tekstus parodo, kad kūnas žmones domino visais laikais – nuo anatomijos dalykų iki estetinių kūno reprezentacijų. Ilgą laiką šis dėmesys laikėsi griežtos kūno ir sielos, gamtos ir kultūros, išorybės ir vidujybės perskyros. Pats Starobinskis Vakarų kultūroje kūniškumo fenomeno įsisąmoninimo pradžią laiko Senojo Testamento liudijimą: „Štai pirmasis į žmogišką pažinimą vedantis suvokimas: „Jiedu suprato esą nuogi“ (Pr 3:7)“⁴⁰. Pirmasis žmogiškasis pažinimas, kuris Pradžios knygoje patvirtinamas teiginiu „tuomet abiejų akys atsivėrė“, pradedamas kūniškosios realybės suvokimu. Neutralūs kūnai tapo prasmingi, kažką reiškiantys „savo“ ir „kito“ kūnai. Pirmoji tiesiogiai žmogui prabylančio pasaulio reikšmė buvo savo ir kito nuogo kūno reikšmė, kuri Rojaus sodų porą pavertė pirmaisiais pasaulį perskaičiusiais semiotikais.

Tačiau pastebėjimas, kad kūnas „domino“ žmoniją, nereiškia, kad „domino pakankamai“. Tomas Sodeika, apibendrindamas kūno problematiką

³⁹ Jean Starobinski, „Trumpa kūno įsisąmoninimo istorija“, vertė Jurga Katkuvienė, *Baltos lankos*, Nr. 20, 2005, p. 120.

⁴⁰ Starobinski, p. 120.

filosofijos tradicijoje, teigė, kad kūnas – „pražiopsota“ tema filosofijoje, tik XX amžiuje kartu su fenomenologija ji išniro visu smarkumu⁴¹. XX amžiuje kūniškumo problematika aktualizuota ir naujai interpretuota ne tik Vakarų filosofijoje. Ištraukta iš mąstymo lauko paribio, ji išgyveno pakilimą įvairiose humanitarinių mokslų šakose, kuris nenuslūgsta iki šių dienų, ir atveria įvairias kūno koncepcijas, skirtingas kūniškumo suvokimo perspektyvas, analizuoja kūniškumo raiškos formas, kūno santykius su kultūra, istorija ir kalba. Filosofinius, socialinius, kultūros ir literatūros kritikos ar teorijos tekstus užplūdo tokios kūniškumą žyminčios sąvokos, kaip „karnavalinis kūnas“, „suskaitytas kūnas“, „sąvas kūnas“, „kūnas be organų“, „dauginis kūnas“, „geismas“, „seksualumas“, „sinestezijs“, „kūno pasijos“ ir t. t. Įvairiomis kryptimis besiplečiantis kūno problematikos laukas užribyje nepaliko ir literatūrologinių tyrinėjimų, kurie XX amžiaus antroje pusėje pasireiškia intensyviai besiplėtojančiomis literatūros teorijomis.

Išsikėlus tikslą tyrinėti kūno sampratą teorinėje paradigmoje susiduriame su analizuojamo objekto – paties kūno – problema. Kūnas, kuris yra kiekvieno mūsų *proprium*, apčiuopiamas žmones jungiantis vardiklis, todėl, atrodytų, „savaime aiškus“, „visiems suptantamas“ dalykas, pasirodo, nėra toks „savaime aiškus“ ir paprastas tyrinėjimų objektas. Tvirtindamas, kad ne tik šiuolaikinio žmogaus savivokoje, bet ir moksle, kultūroje yra ne *vienas*, bet keletas kūnų (pvz., gydytojus ir rases lyginančius etnologus domina anatomicinis kūnas, o estetikos tyrinėtojus – meninių reprezentacijų kūnas), Roland'as Barthes'as šią visus žmones jungiančią duotį pavadina dauginiu objektu. Toks objektas suponuoja „nesusikalbančią“ mokslo situaciją: „itin skirtingos disciplinos, mokslai pajėgia užsiimti tik tam tikru žmogaus kūnu, ir šie kūnai, pasakyčiau, itin sunkiai bendrauja tarpusavyje“⁴². „Nesusikalbėjimo“ pagrindas – skirtingos tyrinėjamo, analizuojamo, patiriamo

⁴¹ Iš Tomo Sodeikos paskaitos „Vizualybės fenomenologija“, skaitytos 2004 metais akademinėje „Baltų lankų“ stovykloje Druskininkuose. Galima diskutuoti, kas prikėlė kūną iš užmaršties: ar fenomenologija, ar Sigmundas Freudas, pačioje XX amžiaus pradžioje atvėręs kūną viešam diskursui. Šiuo atveju svarbus pats kūno temos aktualizavimas.

⁴² Roland Barthes, „Dar kartą – kūnas“, in: *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, p. 37.

kūno sampratos⁴³. Pasak Barthes'o, kūnas nėra „amžinas, nuo neatmenamų laikų į gamtą įrašytas objektas“⁴⁴, kurio suvokimui nedaro įtakos nei istorija, nei ideologijos, nei visuomenės pažiūros, bet priešingai – tai nuolatos konstruojamas objektas, – socialinių ir kultūrinių procesų įrašų vieta, diskursų galios laukas, tekstinis konstruktas, taip giliai paslepiantis biologinį organizmą, čia ir dabar besiskleidžiančios patirties tikrumą, kad, rodos, nebeverta jo ieškoti. Svarbi tampa tik reprezentacija, įtekstinimas, forma, kuri gausiai analizuojama literatūros tekstuose, dailės kūriniuose, filmuose, reklamos, socialiniuose santykiuose ir t. t. Toks požiūris į kūną būdingas postmodernistiniams diskursams, kurie „iškūnija“ kūną, laikydami jį įvairių diskursų veiklos vieta, išnarstomu objektu.

Tačiau kūno sampratų gausa nepaneigia kūno kaip materialios esamybės. XX amžiuje sukurama alternatyva suobjektinto kūno sampratai, kurios išeities pozicija paremta ne racionaliū kūno pažinimu, bet tiesiogine patirtimi. Fenomenologinė-egzistencinė filosofijos tradicija kelia klausimą, ką reiškia būti kūnišku ir patiriančiu subjektu pasaulyje. Reflektuodama žmogaus kūniškumo patirtį fenomenologija kūniškumą suvokia kaip pamatinę žmogaus egzistencijos prielaidą; tik kūnai mums leidžia kalbėti ir klausyti, ką kalba kiti, veikti pasaulyje ir sąveikauti su kitais. Kūnas – ne tik ženklų, socialinių, kultūrinių, ideologinių reiškinių prisotinta vieta, prasmėmis prabylantis tekstas, bet pirmiausia žmogaus buvimo būdas.

⁴³ „Nesusikalbėjimo“ situaciją aptinkama ir kalbiniame lygmenyje – dalyko pavadinime. Dažnoje kalboje egzistuoja sinoniminė kūno raiška: pvz., prancūzų kalboje žodis „corps“ reiškia gyvenamą, patiriamą kūną, o žodis „chair“ – gyvą fiziologinį kūną. Vokiečių kalboje kūnui išreikšti vartojami keli skirtingi žodžiai: „Körper“ (biologinis kūnas), „Leib“ (gyvas kūnas), „Fleisch“ (kūniškoji substancija), kurie kiekvienam žodžiui suteikia skirtingą pluoštą reikšmių, atskleiddami sudėtingą nusakomo objekto struktūrą (vokišką sinoniminę kūno reikšmių paletę aptaria Vytautas Sirtautas straipsnyje „Kūnas, siela ir kitos sąvokos“, in: *Kūnas lietuvių kultūroje*, p. 8.) Lietuvių kalboje žodis „kūnas“ neturi gyvenamo, patiriančio kūno ir kūno, kaip medžiaginės duotybės perskyros, jis apima gyvo ir negyvo organizmo (numirėlis), bet kokio erdvinio turinio medžiaginio objekto reikšmes. Kūno sąvokos tyrinėjimų kalbotyros požiūriu turime ir Lietuvoje. 2003 metais Šiaulių universitete Aina Būdvytė apgynė disertaciją „Kūno koncepto aksiologinis aspektas vokiečių ir lietuvių kalbose“.

⁴⁴ Roland Barthes, „Dar sykį – kūnas“, p. 38.

Paminėti požiūriai į kūną neatskleidžia viso kūniškosios problematikos lauko, tokio tikslo šiame darbe ir nesiekiamo. Kūniškumo tyrimas ne tik XX amžiaus literatūros teorijose, bet ir platesniame humanitarinių mokslų kontekste nėra susistemintas ir aprašytas. Kūniškumo aspektu nagrinėjami atskirų autorių teoriniai veikalai ar kūno koncepcija konkrečioje teorijoje⁴⁵, taip pat nagrinėjami konkretūs literatūros kūriniai, pasiremiant pasirinktomis teorinėmis pozicijomis⁴⁶, alizuojamos literatūrinės kūno reprezentacijos konkrečiuose kūrinuose⁴⁷. Šioje disertacijoje tyrinėjama kūno samprata ir kūniškumo aspektai dviejų šiuolaikinam literatūros mokslui didžiulę įtaką padariusių autorių Roland'o Barthes'o ir Algirdo Juliaus Greimo semiotinėse teorijose. Analizuojant kūną laikomasi Greimo požiūrio į gyvenimo prasmės aprašymą. Šis pasirinkimas grįstas aprašomųjų objektų – kūno ir gyvenimo prasmės – analogija. Pasak Greimo, analizuoti gyvenimo prasmę, t. y. žmogaus situaciją pasaulyje, – o semiotikos tikslas kaip tik ir yra suprasti, ką reiškia žmogus ir pasaulis, – sunku todėl, kad patys esame analizuojamoje situacijoje: „Mes esame neatskirtinai uždaryti mūsų semantiniame universume“⁴⁸. Priklausydami analizuojamai situacijai iš vidaus, t.y. gyvendami ir būdami kūniški, esame nuolatinėje tiesioginėje kūniškumo

⁴⁵ Pavyzdžiui, semiotinėje teorijoje kūnas analizuojamas skirtingų mokyklų kontekste. Jacques'as Fontanille knygoje *Soma et Séma* pateikia kūno semiotikos aprašymą, remdamasis Greimo semiotikos ir jo mokinių darbais. Fontanille atskiria kūną – semiozės substratą ir kūną – semiotinę figūrą. Pirmuoju atveju analizuojama kūno vieta modalinėje semiotikoje, antruoju – kūnas aprašomas kaip viena iš daugelio figūrų (tai gali būti diskurso figūra, turinio figūra ir t. t.). Kūno semiotiką Fontanille kuria iš apibendrintų Greimo pradėtų ir jo mokinių tęsiamų estezės, pasijų semiotikos, semiozės įsitvirtinimo juslinėje patirtyje tyrinėjimų, ir pateikia ją kaip tolesnę semiotinių tyrimų erdvę. Tuo ši knyga skiriasi nuo šioame darbe atliekamo tyrimo – kūno semiotikos atsiradimo pradžios Greimo darbuose analizės.

⁴⁶ Pavyzdžiui, Martinas Glisermanas knygoje *Psychoanalysis, Language and the Body of the Text* (Florida: TheUniversity Press of Florida, 1996), remdamasis Naomo Chomskio kalbos analize ir Sigmundo Freud'o psichoanalize, analizuoja kūno reprezentacijas romane (D. Defoe, V. Woolf, D. Bradley, Ch. Brontë's kūrinuose); lyginimo metodu analizuojamas literatūros ir medicinos ryšys straipsnių rinkinyje *The Body and the Text: Comparative essays in literature and medicine*, edited by Bruce Clarke, Wendell Aycock, Lubbock, Texas: Texas Tech University Press, 1990.

⁴⁷ Pavyzdžiui, Anthony George Purdy, *Literature and the Body*, Rodopi, 1992; *Textual Bodies: Changing Boundaries of Literary Representation*, edited by Lori Hope Lefkowitz, SUNY Press, 1997.

⁴⁸ Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas*, vertė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 163.

patirtyje, tam tikrame prasmės akivaizdume. Kaip nagrinėti tokį reikšmės universumą, kuriame esame iš vidaus, patirties modusu, o ne suvokdami iš šalies? Tam, kad jį suvoktume ir galėtume aprašyti metakalbiškai arba objektyviai iš išorės kaip reikalauja mokslas, reikia įsivesti perskyrą, sukurti nuotolį vidujybės situacijai. Greimas siūlo į žmogaus buvimą pasaulyje (kaip čia ir dabar besireiškiantį sakymą) žiūrėti kaip į išreikštą prasmę – žodinės ar kitokios kalbos artikuliaciją. O tokiai naratyvizuotai buvimo situacijai, atskleidžiančiai „pasaulio regėjimą“⁴⁹, analizuoti pakanka metodinių priemonių. Tačiau reikia „dar kartą įsisąmoninti, kad jame [reikšminiame universume, kuriame esame neatskirtinai uždaryti – J. K.] slypintis pasaulio regėjimas drauge yra ir reikšmė, ir *tos reikšmės sąlyga* [kursyvas mano – J. K.]“⁵⁰. Tad siekiant pristatyti pagrindines kūno supratimo nuostatas, kurios svarbios šiame darbe, pasiremiamą Greimo pasiūlytu požiūriu žmogaus kūną suprasti ne tik kaip pasakymą ar sakymą (reikšmės forma), bet ir kaip sakytoją (suvokėją) (artikuliacijos sąlygą). Greimo semiotikoje įvesta perskyra tarp sakymo ir pasakymo atitinka skirtingus teksto produkavimo būdus: pasakymas – konkretus organizuotas, sisteminis vienetas, baigtinis tekstas, sakymo akto rezultatas, o sakymas – pasakymą aktualizuojanti veikla. Tačiau kūnas-sakytojas (suvokėjas) kaip artikuliacijos sąlyga numato ikiartikuliacinį, t. y. ikitekstinį kūną. Kūnas-sakytojas (suvokėjas) yra ne tik implicitinis sakymo adresantas, bet ir pasaulį „skaitantis“ suvokėjas, o „*skaitymas*“ yra toks pat reikšminis aktas, kaip ir tiesioginis diskurso kūrimas“⁵¹. Pasaulis, kuris semiotikoje yra natūralusis pasaulis, šiam „skaitančiam“ kūnui-sakytojui pasirodo kaip jutiminių savybių visetas. Kaip tik šioje perspektyvoje, kada susiduriama su jusline, patirtine sfera, semiotika pasitelkia fenomenologinį kūniškos patirties aprašymą ir remiasi fenomenologine kūno samprata.

Kūno-pasakymo arba sakymo (artikuluotos reikšmės) ir kūno-sakytojo (suvokėjo) (ikiartikuliacinės plotmės) paradigmos, papildytos

⁴⁹ Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 163.

⁵⁰ Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 163.

⁵¹ Kęstutis Nastopka, „Semiotinis terminų žodynelis“, in: Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 350.

fenomenologine kūno samprata, sukuria teorines prielaidas analizuoti kūno reikšmę ir vaidmenį ne tik XX amžiuje susiformavusiose literatūros teorijose, bet ir šiuolaikiniame literatūros moksle, tarpdisciplininėse studijose. Kadangi iš struktūralistinių ištakų išaugęs ir su literatūros mokslu susijęs teorinis arealas labai platus, šio darbo tyrinėjimo objektu pasirinkti du prancūziškosios semiotikos autoriai, sukūrę savitas teorines mokyklas.

2.2. Roland'as Barthes'as ir Algirdas Julius Greimas – prasmės teorijų kūrėjai

„Kūno ir kalbos sampyna: kuris pirmas?“ – Barthes'o iškeltas klausimas tinka ne tik šiame darbe tyrinėjamai, bet ir įvairiose XX amžiaus literatūros teorijose sutinkamai kūniškumo problematikai. Klausimas atrodytų naivus tiems, kurie tiki, kad bet kuri žmogaus raiška (kalba, literatūrinis tekstas, meno kūrinys) – tai žmogaus patirties, vadinasi, ir kūniškos patirties, reprezentacija, jais išreiškiama anapus jų slypinti tikrovė. Tačiau jis neatrodo paprastas daugeliui šiuolaikinių teorijų, kurios siekia išanalizuoti ne tik žmogaus raiškos produktus, bet ir užklausia pačios tikrovės savaiminį suprantamumą. Nuo kalbiškai traktuojamų visos žmogaus veiklos struktūrų analizių iki subjekto tapatybės apibrėžimų, nuo paslaptinių sąmonės iki viską apraizgančių teksto galių demaskavimo – visos praėjusio amžiaus mąstymo trajektorijos galynėjosi su klausimu, kas yra tikrasis prasmės šaltinis. Ar prasmė prasideda artikuliuotoje (žodinėje arba nežodinėje) kalboje, ar anapus artikuliacinės raiškos – kūno patirtyje? Barthes'o užduotas prasmės pirmumo klausimas kūno ir kalbos atžvilgiu atskleidžia keliaplanę tikrovės ir reprezentacijos, autentiškumo ir kopijavimo, gamtos ir kultūros problematiką.

Struktūralistinės krypties teorijas vienijanti nuostata kvestionuoja tikrovės pirmumą kalbos atžvilgiu ir žmogų (kūną, sąmonę ir pasamone), patirtį suvokia kaip kalbinių struktūrų rezultatą. Jų ištakos siekia XX amžiaus pradžioje susiformavusią sinchroninę kalbotyrą, kuriai pradžią davė Ferdinando de Saussure'o „Bendrosios kalbotyros paskaitos“ (1916). Jose

kalbos mokslo objektu laikoma tam tikru laikotarpiu susiformavusi kalba kaip sistema; nagrinėjant kalbą kaip savarankiškos vidinės tvarkos logikos palaikomą struktūrą, nereikalingos nuorodos į kalbą išreiškiamą pasaulį. Ši kalbos samprata tapo atspirties tašku tam tikrai humanitarinių mokslų mąstymo kryptim, kuri tokią kalbos sampratą pritaikė ir kitoms reikšminėms struktūroms. Taip į tyrinėjimų akiratį pateko ne tik literatūros kūriniai, bet ir kitos reikšminės sistemos: kūno kalba, aprangos kalba (mada), socialiniai santykiai, ritualai ir t. t. Pagrindinė struktūralistinę teoriją grindžianti idėja – visos mąstymo, patirties, žmogaus elgesio struktūros priklauso nuo kalbos. Kalba – ta vieta, kur produkuojama prasmė, o žmogus ir pasaulis reikšmingi kaip tik todėl, kad juos įrėmina, „įkūnija“ kalbinės formos. Kyla klausimas, kiek kūniškumo galima rasti struktūralistinės kalbotyros ištakas siekiančiose Greimo semiotikoje ir Barthes'o semiologijoje ir posemiologijoje, kurias pasirinkta tyrinėti šioje disertacijoje?

Iš tiesų, Saussure'o, taip pat Louiso Hjelmslevo darbai padarė didžiulę įtaką Greimo semiotikai ir Barthes'o semiologijai⁵². Kaip tik Saussure'o

⁵² Semiologijos ir semiotikos terminai glaudžiai susiję, jų vartojimas įvairuoja priklausomai nuo tradicijos ar autoriaus pozicijos. Semiologija, kuri kartais nurodoma kaip „semiotikos“ sinonimas (pvz., Raman Selden, Peter Widdowson, *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*, The University Press of Kentucky: Lexington, Kentucky, 1993, p. 105; Terry Eagleton, *Įvadas į literatūros teoriją*, Vilnius: ALK/Baltos lankos, 2000, p. 109) arba kaip viena iš semiotikos krypčių (pvz., Nijolė Keršytė rašo: „Pasaulyje esama įvairių semiotikų: prancūzų struktūrinė semiotika (Paryžiaus arba A. J. Greimo mokykla), rusų semiotika (Tartu-Maskvos, arba Jurijaus Lotmano mokykla), amerikiečių semiotika (Charles'o Sanders'o Peirce'o teorija), semiologija (ženklų teorija)“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos*, p. 105–106), yra Saussure'o terminas ženklų mokslui pavadinti: semiologija – tai mokslas, „kuris nagrinėja ženklų gyvavimą socialiniame gyvenime“ (Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot, 1972, p. 33). Semiologija čia apibūdinama kaip ženklų ir iš jų kylančių reikšmių tyrinėjimo būdas.

Kurį laiką semiologijos ir semiotikos terminai buvo vartojami kaip sinonimai, tačiau maždaug nuo 1970 metų metodologinis semiologijos ir semiotikos turinys ėmė skirtis ir tarp šių pavadinimų įsitvirtino opozicija. Pvz., Greimo teigimu, ženklų lygmuo leidžia sužinoti, kaip semiotinės sistemos reiškiasi, bet neleidžia sužinoti, koku būdu jos buvuoja ir yra organizuotos, todėl semiotiniam projektui, siekiančiam apmąstyti reikšmės radimosi sąlygas, svarbi yra struktūra – po raiška glūdintis santykių tinklas (daugiau žr.: „Entretien avec A. J. Greimas sur les structures élémentaires de la signification“, in: *Structures élémentaires de la signification*, sud. F. Nef, Bruxelles: Complexe, 1976, p. 19. Dėkoju N. Keršytei už nuorodą – J. K.). Taip semiologijai buvo suteiktas mokslo apie ženklus, jų sistemas statusas, semiotika apibrėžta kaip prasmės (reikšmės) teorija, o struktūralizmo epistemai priskiriamos bet kokios struktūras analizuojančios teorijos.

iškelta universalios reikšmės teorija, kuri leistų žodinius ir nežodinius diskursus aprašyti kaip reikšmines, vidinės logikos ryšiais pagrįstas struktūras, tapo abiejų autorių teoriniu kelrodžiu, susiedama juos prasmės problematika.

Globalus žvilgsnis į struktūrinės kalbotyros atvertą perspektyvą išskyrė autorius, ypač Greimą, iš kitų šios kalbotyros pasiūlytą modelį įvairių sričių tyrinėjimams taikiusių autorių (pvz., Claude'as Lévi-Strausse'as ir Georges'as Dumézilis struktūrinį kalbotyros modelį pritaikė konkrečiai sričiai – antropologijai, o Jacques'as Lacanas – psichoanalizei). 1956 metais išspausdintame straipsnyje „Sosiūrizmo aktualumas“, nagrinėdamas Merleau-Ponty ir Lévi-Strausse'o darbus, Greimas teigė, kad „sosiūriškas struktūrinio pasaulio, suprantamo per jo reikšmes, postulatą“⁵³ gali padėti plėtoti žmogaus mokslus vienijančią metodologiją. Tad Greimas siekė pasitelkęs Saussure'o ir Hjelmslevo idėjas bei sąvokas sukurti naują tyrinėjimų metodą, kuris tiktų visoms humanitarinėms disciplinoms.

„Būti semiotiku – tai kelti prasmės klausimą“⁵⁴, – toks Greimo teiginys įtvirtina semiotikos kaip prasmės teorijos sampratą. Greimo semiotikos pamatinė nuostata skelbia, kad žmogaus buvimas pasaulyje – tai buvimas reikšmių pasaulyje. Siekdama aprašyti, kaip atsiranda ir yra produkuojamos žmogiškos prasmės (nes prasmė semiotikoje – tai žmogui bylojanti prasmė), semiotika pasirodo kaip dinamiškas, vienų metodologinių

Barthes'o atveju semiologijos, semiotikos ir struktūralizmo terminų vartojimas labai įvairuoja. Neretai darbuose apie Barthes'ą semiologijos terminas taikomas jo darbams apie įvairias ženklų sistemas apibūdinti, o struktūralizmo – literatūrinių tekstų analizei. Tačiau šiuolaikiniuose tyrinėjimuose Barthes'o priskyrimas vienai ar kitai teorinei kryptčiai sulaukia įvairių interpretacijų, pvz., Ericas Landowskis ansktyvuosius semiologinius darbus pavadina „demistifikuojančia semiotika“ (žr.: *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, p. 155), o Gérard'as Dessons'as prancūzų semiotikos viena iš trijų pagrindinių kryptčių laiko ne Barthes'o semiologiją, bet Barthes'o poststruktūralistinę teksto teoriją (Gérard Dessons, *Poetikos įvadas*, vertė Nijolė Keršytė, Jūratė Žalgaitė Kaya, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 146). Šiame darbe Barthes'o struktūralistiniai-semiologiniai darbai apibendrinami semiologijos, o poststruktūralistiniai teksto teoriją, skaitymo teoriją pristatantys darbai – posemiologijos terminais ir suvokiami kaip atstovaujantys vienai iš semiotikos kryptčių.

⁵³ Algirdas Julien Greimas, „L'actualité du saussurisme“, *Le français moderne*, Nr. 24, 1956, p. 191–203: „le postulat saussurien d'un monde structuré, saisissable dans ses significations“, žr. :

http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Greimas_Actualite.html .

⁵⁴ Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis*, sudarė Saulius Žukas, Vilnius : Vaga, 1991, p. 93.

varžtų nesukaustytas procesas. Pirmojoje knygoje *Struktūrinė semantika*, turinčioje paantraštę „metodo ieškojimas“, Greimas kelia klausimą, kokioms aplinkybėms esant suvokiame pasaulį kaip kažką reiškiantį. Atsakydamas į šį klausimą, viena vertus, prasmės pasirodymą susieja su specifine pasakojimo struktūra, t. y. naratyvu, kita vertus, siekia sukurti universalią pasakojimo gramatiką, analogišką sintaksinei sakinio struktūrai. O semiotinis tyrimas siekia atskleisti „visetą tekstus įforminančių principų, turinčių visuotiną reikšmę, t. y. leidžiančių aptarti prasmės kūrimą ir jos pagavą, kad ir kokiam reikšminės raiškos tipui jie priklausytų“⁵⁵. Greimo semiotikoje atsakymas į klausimą, kaip pasaulis žmogui pasirodo kaip reiškiantis pasaulis, susijęs su prasmės pasirodymą pagrindžiančių dėsningumų aprašymu, dinamišku prasmės konstravimo procesu. Prasmės atsiradimas ir produkavimas siejamas ne su bereikšme tikrove, kuri ženklų, kalbinių sistemų dėka virsta reikšminga tikrove, bet su sisteminiu procesu: kiekvienas prasmės konstravimas reiškia perėjimą nuo vieno ženklo prie kito, vieno kalbos lygmens perkėlimą į kitą kalbos lygmenį. Tokia prasmės traktuotė atskleidžia kelis Greimo prasmės problematikos aspektus. Pirmiausia, iškėlus klausimą ne *kokia* yra prasmė, bet *kaip* ji atsiranda, prasmės problema tampa jos artikuliacijos sąlygos, reikšmės sukūrimo procesas, apimantis ir ikiartikuliacines plotmes. Antra, pati galimybė kalbėti apie prasmę, prasmės pasirodymo dėsningumų aprašymas yra metakalbinė veikla, kuri vienus pasakymus ir žodžius perrašo, išverčia į kitus pasakymus ar žodžius. Reikšmių perkodavimas reikalauja šį procesą atskleidžiančių „transponavimo technikų“. Todėl Greimui pats semiotinis reikšmės aprašymas tampa adekvačios dirbtinės kalbos konstravimu.

Prasmės problema buvo viena svarbiausių Barthes'o teorinės minties ašų, ji jungė pirmuosius ir paskutiniuosius jo darbus. Knygoje *Nulinis rašymo laipsnis* Barthes'as klausia, kaip rašytojas gali kurti savo kalbą, naujas reikšmes, jeigu rašymo kalba jau „užteršta“ istorinėmis reikšmėmis: „nes kalba niekada nėra nekalta: žodžiams būdinga antrinė atmintis, kuri

⁵⁵ Eric Landowski, „Drugys Jano veidu“, vertė Kęstutis Nastopka, in: Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 23.

paslaptinai išlieka naujose reikšmėse. [...] Visų ankstesnių kitų ir mano paties rašymų atkakli praeitis užgožia mano dabartinių žodžių balsą⁵⁶. O po to struktūralistinę veiklą apibūdina kaip mąstymą, „kuris ne tiek siekia atrandamiems objektams priskirti galutines prasmes, kiek sužinoti kaip, kokia kaina ir kokiais būdais yra įmanoma prasmė“⁵⁷. Ir vėliau, posemiologiniuose darbuose, neužmiršdamas šio siekio, Barthes’as analizuoja prasmės produkavimo procesus, kurie kuria nestandartizuotas, kalbos neįnormintas, individualias reikšmes. Tad jeigu būti semiotiku reiškia kelti prasmės klausimą, Barthes’as irgi yra semiotikas, kuris „pradedant šeštuoju dešimtmečiu atsidėjo apmąstymams apie prasmės negandas“⁵⁸.

Kaip tik siekis aprašyti prasmę, jos susidarymo sąlygas ir produkavimo galimybes, priveda Barthes’ą ir Greimą prie kūno problematikos. Greimo semiotikoje ir Barthes’o keliaetapėje semiologijos teorijoje galima išskirti kelis reikšmės aprašymo būdus: struktūrinį reikšmės aprašymą ir reikšmės aprašymą anapus struktūros arba struktūrinio reikšmės aprašymo papildymą nestruktūriniais elementais. Kaip matysime, abiejų autorių plėtojamose prasmės teorijose struktūrinio aprašymo neužtenka reikšmei aprašyti, o kūnas ir įvairūs kūniškumo parametrai pasirodo kaip nestruktūrinio prasmės aprašymo komponentai.

2.2.1. Struktūrinis reikšmės aprašymas

Siekdami aprašyti prasmę, jos produkavimo sąlygas, Greimas ir Barthes’as pradeda nuo struktūrinio reikšmės analizės aprašymo. Galima išskirti keletą tokiam aprašymui būdingų požymių. Pirmiausia, reikšmė pagrindžiama loginių ryšių sąveikomis. Ir Saussure’o ženklo dviejų dalių

⁵⁶ Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991, p. 29. (Pataisytas vertimas). Toliau disertacijoje naudosiu pataisytą vertimą iš knygos *Teksto malonumas* arba pateiksiu savo vertimą; šalia nuorodos į originalą pateiksiu nuorodą į lietuviško vertimo (jeigu yra) puslapius.

⁵⁷ Roland Barthes, „L’activité structuraliste“, in: Roland Barthes, *Essais critiques*, Paris: Edition du Seuil, 1964, p. 218.

⁵⁸ Julia Kristeva, *Maišto prasmė ir beprasmybė*, p. 201.

ryšys, ir Hjeltslevo būtina dviejų kalbos planų (išraiškos ir turinio) sąveika grįsta arbitraliais, susitarimo ryšiais. Kartą kalboje įtvirtinta ženklą sudarančio signifikanto ir signifikato sankaba suvokiama kaip stabilus darinys, kaip kalbos sistemos faktas, nėra jokio dviejų ženklo dalių ryšį modeliuojančio tarpininko. Reikšmės susidaryme nėra nieko anapus kalbinės struktūros: Saussure'o aprašytą signifikanto (akustinio vaizdo) ir signifikato (sąvokos) arbitralų ryšį įtvirtina pati kalbos sistema, o tiksliau, kalbos sistemoje esantys skirtumai, kurie leidžia „sukabinti“ dvi ženklo puses. Anot Saussure'o, *natūralu*, kad signifikatas „ieško“ sau vieno signifikanto, su kuriuo galėtų sudaryti *pozityvų vienį*, kuris užtikrintų stabilią reikšmę. Kadangi kalbos struktūros leidžia įtvirtinti stabilią reikšmę, „kalba žmogaus pasaulio supratime veikia kaip didžiulė konservatyvi jėga“⁵⁹.

Tiesa, Saussure'as pastebėjo, kad ryšys tarp signifikanto ir signifikato nėra visada vienas ir tas pats, nekintantis (pvz., vienas signifikantas gali būti susijęs su dviem ar net daugiau signifikatų). Tačiau numatydamas šio ryšio nepastovumą, Saussure'as nesvarstė, *kaip* gali egzistuoti nestabilūs, nepastovūs reikšmės vienetai. Kalbininkas visą dėmesį skyrė pastoviai reikšmei, kuri vėliau pavadinama denotacija, o Barthes'as plėtojamoje semiologinio ženklo teorijoje kaip tik analizavo kintančią reikšmės dimensiją – konotaciją. Saussure'o įvestą perskyrą tarp kalbos kaip socialinės sistemos (*langue*) ir kalbėjimo – individualios tos sistemos realizacijos (*parole*) papildęs Hjeltslevo denotacijos ir konotacijos perskyra, Barthes'as sukuria konceptualų instrumentarijų įvairių funkcionuojančių reikšminių sistemų (tokių kaip apranga, kinas, literatūra ir t. t.) analizei⁶⁰. Taikydamas struktūrinės kalbotyros modelį kitoms ženklo sistemoms analizuoti ir remdamasis prielaida, kad visos kitos ženklo sistemos gali būti mąstomos ir aprašomos tik kaip kalbinės, Barthes'as įtvirtina „struktūrinės semiologijos“ discipliną. Reikšminių sistemų redukovimas į kalbinio ženklo sampratą

⁵⁹ Terence Hawkes, *Structuralism and Semiotics*, Berkeley, Los Angeles, California: University of California Press, 1977, p. 26.

⁶⁰ Žr.: Roland Barthes, *Eléments de Sémiologie*, Paris: Denoël/Gonthier, 1964; Roland Barthes, *Essais critiques*, Paris: Seuil, 1964

reiškia, kad reikšmė siejama su ženklu sudarančio signifikanto ir signifikato santykiu.

Greimo semiotika atsiskyrė nuo ženklo semiologijos, pradėdama analizuoti tai, kas yra anapus ženklo: „*po ženklu*, išskaidant artikuliuotas kategorijas į mažiausius išraiškos ir turinio vienetų; *viršum ženklo* – konstruojant diskursyvines izotopijas ir naratyvinę sintaksę“⁶¹. Kalba suvokiama ne kaip ženklų sistema, bet kaip reikšmės struktūrų junginys. Tad semiotikos uždavinys – konstatuoti skirtumus tarp reikšmės sudarančių elementų ir nustatyti tų skirtumų vertes. Naomo Chomskio generatyvinės kalbotyros požiūris į kalbą kaip hierarchišką struktūrą (garsai jungiasi į žodžius, žodžiai į sakinius, kurie savo ruožtu kuria diskursus) tapo paskata Greimo aprašytam reikšmės generatyvinio tako modeliui, kurį sudaro skirtingų pakopų lygmenys, vedantys nuo pačių abstrakčiausių iki konkrečiausių, nuo elementarių reikšmės struktūrų iki naratyvinių paviršiaus struktūrų. Atskleidžiant pakopomis besirutuliojantį giliųjų kategorijų konkretizacijos ir integracijos į aukštesnio lygmens struktūrą mechanizmą, pateikiamas reikšmės susikūrimo aprašymas.

Manoma, kad naratyvinis reikšmės pobūdis išskyrė Greimo modelį iš kitų, tarp jų ir Barthes'o, pasiūlytų modelių⁶². Greimas reikšmę susieja su naratyvumu. Giliosios semantinės kategorijos pačios savaime nesukuria reikšmės, jai atsirasti reikalinga „siužetinė įtampa“ – subjektai įgyja vertę per vertės objektus. Remdamasis Vladimiro Proppo stebuklinių pasakų modeliu ir Lévi-Strausse'o mitiniu modeliu, Greimas į struktūrinį reikšmės aprašymą įveda veiksmo logiką, kuri įtraukia subjektus ir vertės objektus į besikeičiančių santykių cirkuliaciją. Tada Greimo aprašytas aktantinės sintaksės vaidmuo keičiamas į naratyvinę semantikos veiklą, kuri sukuria pasakojimo pranešimą ir apibrėžia jo antropologinę funkciją. Šias naratyvinės gramatikos taisykles Greimas pritaiko analizuodamas reikšmės susikūrimą literatūros kūriniuose, dailėje, aistros aprašyme (pykčio analizė), net

⁶¹ Paolo Fabbri, „Sugrįžantis Greimas“, vertė Dainius Būrė ir Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, Nr. 28, 2008, p. 7.

⁶² Žr.: Fabbri, „Sugrįžantis Greimas“, p. 11.

kulinariniuose receptuose. Barthes'as straipsnyje „Įvadas į struktūrinę pasakojimų analizę“, siekdamas sukurti universalų pasakojimų analizės modelį, reikšmę irgi susieja su naratyvumu. Bet kokio tipo pasakojimą jis apibrėžė kaip ilgą sakinį, kadangi „bet kuris konstatuojamasis sakinyš tam tikra prasme yra trumpo pasakojimo metmenys“⁶³. Pasakojimas suprantamas ne kaip nuoseklus vienas po kito einančių sakinių rinkinys, bet kaip reikšminis, tam tikrą struktūrą turintis vienetas, kurį Barthes'as pavadina diskursu. Tokius diskursus galima analizuoti skirtingų substancijų pasakojimuose: nuo artikuliuotos kalbos (*langage*) iki atvaizdo, nuo mitų iki romanų, nuo pantomimos iki kino ir t. t.⁶⁴ Kaip matyti, ir Barthes'as, ir Greimas ieškojo naratyvinių struktūrų, iš kurių sąveikų gimsta prasmė.

Tačiau imanentiškumo principo, steigiamojo elementų ryšio, naratyvinio reikšmės pobūdžio nepakanka prasmės atsiradimo sąlygoms paaiškinti. Užuominų apie prasmę kaip nekalbinį reiškinių Greimo semiotikoje randame nuo pat pradžių. *Struktūrinėje semantikoje* jis rašė: „mes sąmoningai siūlome juslinį suvokimą [*perception*] laikyti ta nekalbine plotme, kurioje vyksta reikšmės pagava“⁶⁵, tačiau toje pačioje knygoje šios plotmės jis neįtraukia į formalizuotą ir logikos principais pagrįstą struktūrinį reikšmės aprašymą. Ir vėliau prasmę Greimas apibrėžia ne kaip tiesiogiai duotą, bet kaip „prasminį efektą“, kuris yra „tikrovės‘ įspūdis, kurį sukelia mūsų pojūčiai susitikdami su prasme, t. y. su paslėpta semiotika“⁶⁶. Prasminis efektas susiejamas su suvokimo instancija, t. y. prasminis efektas yra semiozė, pasakymo ir sakomo diskurso lygmens sąveika. Taip tarsi numanomas prasmės pirmumas artikuliacijos atžvilgiu: prasmė esti iki jos išreiškimo, tačiau apie jos buvimą žinome tik iš jos „įforminimo“. Semiotikos žodyne taip ir sakoma: „prasmės sąvoka neapibrėžiama“, prasmei nepasireiškus

⁶³ Roland Barthes, „Introduction à l'analyse structurale des récits“, *Communications*, Nr. 8, 1966, p. 4.

⁶⁴ Barthes, „Introduction à l'analyse structurale des récits“, p. 1.

⁶⁵ Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 35.

⁶⁶ Algirdas Julius Greimas, Joseph Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, t.1, Paris : Hachette, 1979, p. 116.

artikuluotos reikšmės formomis apie ją negalima nieko pasakyti⁶⁷. Pateiktame prasmės apibrėžime nekalbama apie prasmę kaip juslinę savybę, nes „griežtai formalioje semiotikoje nėra vietos fenomenologiniams įvardijimams“⁶⁸.

Nors Greimo ankstyvoji semiotika ir Barthes'o semiologija analizavo konkrečias prasmes, prasmių formas, jų gyvavimą, abiejų aprašymuose aptinkamos nuorodos į nestruktūrines sferas, juslinio suvokimo plotmę. Viena iš priežasčių, kodėl Greimo atveju ilgą laiką juslinis suvokimo lygmuo buvo nutylimas aprašant reikšmę, o Barthes'o atveju – pasitenkinama tik kūniškos plotmės užuominomis, laikyčiau tai, kad, remiantis struktūrinės kalbotyros modeliais, neturėta metodinių įrankių artikuluotos reikšmės formomis nepasireiškusios prasmės – proprasmės⁶⁹ – pagavai aprašyti.

2.2.2. Reikšmė anapus struktūros Barthes'o posemiologijoje

Tyrinėdamas denotaciją ir konotaciją, t.y. pirmines ir antrines reikšmės sistemas, Barthes'as priėjo prie išvados, kad „denotacija nėra pirminė prasmė, tačiau ji apsimeta tokia esanti; dėl šios iliuzijos ji galiausiai yra tik *paskutinioji* konotacija (ta, kuri ir nustato, ir uždaro skaitymą), didysis mitas, kuriantis įspūdį, kad tekstas sugrįžta prie kalbos ištakų, prie kalbos kaip gamtos“⁷⁰. Barthes'as, kvestionuodamas denotuoto ženklo pirmumą, kvestionuoja reikšmės stabilumą, savaiminį suprantamumą, kurį, pasak Saussure'o, lemia pati kalbos sistema. Rekonstruodamas antrinės reikšmės prigimtį, Barthes'as daro išvadą, kad kalboje neegzistuoja jokia pirminė ar „tikra“ reikšmė, nes ją tuojau pat „pagauna“ kalbos sistemos reikšmės. Barthes'as grįžta prie ženklo teorijos permąstydamas pačią sosiūriško ženklo struktūrą, iškeldamas uždavinį suardyti patį ženklą, suabejojant struktūralistine logika, kuri į visus sistemos elementus žiūri kaip į susijusius *abipusės*

⁶⁷ Greimas, Courtés, *Sémiotique*, 1979, p. 348.

⁶⁸ Denis Bertrand, „Struktūra ir jusliškumas“, *Baltos lankos*, Nr. 30, 2009, p. 28.

⁶⁹ Proprasme vadinu tą ikiartikuliacinę prasmės sritį, kurioje susikuria pamatinės artikuluotų reikšmės formų prielaidos.

⁷⁰ Roland Barthes, *S/Z*, Paris: Éditions du Seuil, 1970, p. 16.

priklausomybės ryšiais. Šiuo uždaviniu pradedama „vienos prasmės“ kritika, kuri skirta ir tradicinei filosofijai, ir literatūros mokslui, ir kalbotyrai. Pasak Barthes'o, prasmė iš prigimties yra dauginė, niekada nesustingstanti signifikanto ir signifikato poroje. Pasitelkdamas Jacques'o Derrida rašto sampratą, Barthes'as keičia prasmės tyrimų kryptį: „raštas visada galiausiai nurodo kitą raštą, o ženklų išsidėstymas tam tikra prasme begalinis. Taigi aprašyti prasmės sistemas postuluoju galutinį signifikatą, vadinasi, stoti prieš pačią prasmės prigimtį“⁷¹. Taigi Saussure'o aprašyta abipusės priklausomybės ryšiais susijusi ženklo struktūra ne tik yra nepakankama reikšmės sąlyga, bet iškreipia pačią prasmės sampratą. Todėl Barthes'as iškelia sau uždavinį suardyti patį ženklą, *suardant „prasmės režimą* [išskirta mano – J. K.], kurio laikomasi nuo Platono iki *France-Dimanche*“⁷². Užsibrėžta suardyti pamatinį prasmės artikuliacijos mechanizmą, kuris jungia visą Vakarų kultūros diskursų registrą: nuo atraminių filosofinių tekstų iki šiuolaikinių mitų. Šią ardomąją veiklą Barthes'as suvokė kaip naują semiologijos etapą: „po „mitoklastikos“ ateina eilė kur kas platesniam ir gilesniam lygmeniui – „semioklastikai““⁷³.

Struktūriniam reikšmės stabilumui, kurio pagrindą sudaro kalbos įtvirtinta ženklo dviejų dalių sankaba, priešpriešinti įreikšminimo proceso nepastovumą – tokia „ženklų suardymo“ strategija: stabilumui priešpriešinti procesualumą, tapatybei priešpriešinti tapsmą, dviejų ženklo dalių homogeniškumui priešpriešinti heterogeniškų sandų ženklą. Jau mito kritikoje, aptariant reliatyvų natūralumo ir dirbtinumo santykį, o vėliau knygoje *S/Z* priėjus išvadą, kad kiekviena denotacija yra tik dar viena „užslėpta“ konotacija, todėl denotacija nebetenka pirmumo konotacijos atžvilgiu,

⁷¹ Roland Barthes, „L'analyse structurale du récit. À propos d'«Actes» 10–11“, in: Roland Barthes, *Œuvres complètes*, t. 2, 1966–1973, Paris: Seuil, 1994, p. 856 : „une écriture renvoie toujours finalement à une autre écriture, et le prospect des signes est en quelque sorte infini. Par conséquent, décrire des systèmes de sens en postulant un signifié dernier, c'est prendre parti contre la nature même du sens.“

⁷² Roland Barthes, „La mythologie, aujourd'hui“, in: Roland Barthes, *Œuvres complètes*, t. 2, 1966–1973, p. 1184.

⁷³ Roland Barthes „La mythologie aujourd'hui“, in: Roland Barthes, *Le bruissement de la langue*, Paris: Éditions du Seuil, 1984, p. 83.

prasminga tampa ne ženklo dviejų dalių (signifikato ir signifikanto) sankaba, bet pats įreikšminimo judesys – įreikšminimo procesas. Tyrinėjimo objektu tampa ne galutinės reikšmės, kurią numato signifikanto ir signifikato koreliacija, aprašymas, bet priešingai, siekiama atrasti ir aprašyti nesusikabinimo situaciją, atskirų dalių funkcionavimo mechanizmą, įreikšminimo procesą.

Prasmės produkavimo procese Barthes'as suponuoja esant „kažkokią prasmę“, „prasmės virpesį“, „trečiąją prasmę“. Prasmės virpesys – „tai tokia pirminė būseną, kada tai, kas „natūralu“, sujuda ir ima reikšti (vėl pasidaro santykiška, istoriška, idiomatiška); (neapkenčiama) *savaiminės suprantamybės* iliuzija lupasi ir yra, užsiveda kalbų mašina, „Gamta“ virpa visu socialumu, kuris joje snūduriuoja suspaustas; stebiuosi frazių „natūralumu“, visai kaip Hegelio senovės graikas stebėjosi Gamtos akivaizdoje ir joje girdėjo prasmės virpulį. Tačiau šiam prasidėjusiam semantiniam skaitymui, kai daiktai krypta „tikros“ (Istorijos duotos) prasmės link, iš kitur ir kone prieštarinčiai atliepia kita vertė; prasmė, kuri prieš išnykdama nereikšmingume, vis dar virpa: *yra kažkokia prasmė*, bet ta prasmė nesileidžia „pagaunama“, ji tebeteka, tebevirpa lengvai sujudinta“⁷⁴. Tai, ką Barthes'as vadina „prasmės virpesiu“, yra pro signifikanto ir signifikato sankabą prasprūstanti prasmės akimirka, prasmės tonas ar obertonas, kuris pasirodo ne kaip konkretybė, bet kaip virpesys, tapsmas. Barthes'as „prasmės virpesį“ suvokia kaip kalbos sferos elementą, bet nepriskiria kalbos sistemai. Kalbos duotimi pripažinus ženklaais neišreikštą, bet įženklinimo veikloje dalyvaujančią prasmės reiškimosi sritį, atveriamos naujos kalbos erdvės: įreikšminimo procese pasirodo „mįslingos, giluminės“ kalbos galios, kurios kažkoku būdu dalyvauja kalboje ir veikia pačią kalbos

⁷⁴Roland Barthes *par Roland Barthes*, Paris: Seuil, 1975, p. 92–93: „...il est ce premier état selon lequel le „naturel“ commence à s'agiter, à signifier (à redevenir relatif, historique, idiomatique); l'illusion (abhorrée) du *cela-va-de-soi* s'écaille, craque, la machine des langages se met en marche, la „Nature“ frissonne de toute la socialité qui y est comprimée, endormie: je m'étonne devant le „naturel“ des phrases, tout comme l'ancien Grec de Hegel s'étonne devant la Nature et y écoute le frisson du sens. Cependat à cet état initial de la lecture sémantique, selon lequel les choses sont en marche vers le sens „vrai“, (celui de l'Histoire), répond ailleurs et presque contradictoirement une autre valeur: le sens, avant de s'abolir dans l'in-signifiante, frissonne encore: *il y a du sens*, mais ce sens ne se laisse pas „prendre“; il reste fluide, frémissant d'une légère ébullition“.

sistemą. Barthes'as vėlyvojo laikotarpio darbuose ir bando aprašyti šias kalbos galias, todėl svarbios tampa pačios prasmės virpėjimo formos – *tekstas*, *raštas*, „*signifiance*“, „*neutrum*“, taip pat tos ypatingos reikšmės pasirodymo sąlygos, t. y. ypatinga semiotinė situacija, kuri pavadinama „prasidedančiu semantiniu skaitymu“.

„Prasidedančio semantinio skaitymo“ projekte greta prasmės virpėjimo formų, nusakančių tai, kas peržengia struktūros kaip loginės konstrukcijos ribas, kas išjudina tradicinės ženklo struktūros suponuojamą reikšmės stabilumą, kas išsprūsta iš sistemų, normų, artikuliacijos, pasirodo kūnas – geismo, emocijų, instinktų, impulsų, juslinių patyrimų vieta. Analizuodama kūno sampratą Barthes'o posemiologiniuose darbuose, remiuosi nuostata, kad kūnas pasirodo ne tik kaip intertekstinis darinys, kalbinių galių reiškimosi vieta, bet ir kaip naujos reikšmės susidaryme ir produkavime dalyvaujantis gyvas ikisisteminis, ikikultūrinis buvinys.

2.2.3. Kūniškumo plotmė prasmės aprašyme Greimo semiotikoje

Knygos *Apie prasmę* įvadiniamе straipsnyje Greimas rašė: „Nepaprastai sunku kalbėti apie prasmę ir pasakyti ką nors prasminga“⁷⁵. Visas Greimo mokslininko kelias, kurio tikslas nuo pat pradžių buvo pagauti ir aprašyti prasmės pasireiškimo fenomeną, patvirtina, koks tai įvairialygis ir dinamiškas procesas. Žingsnis po žingsnio artinama siekiamybė liudija Greimo semiotikos nuoseklumą, o prieigos prie išsikelto uždavinio atskleidžia prasmės fenomeno ir jos aprašymo mastą. Kaip minėjau, greta semiotikai (struktūralizmui) būdingo teksto imanentiškumo principo, kuris ribojasi kalbine reikšme, Greimas *Struktūrinėje semantikoje* išskyrė nekalbinės realybės sritį kaip *būtiną* reikšmės atsiradimo sąlygą. Šį pirmutinį epistemologinį apsisprendimą – juslinį suvokimą laikyti pirmine reikšmės susikūrimo instancija – priskirdamas duoklei to meto intelektualinėms

⁷⁵ Algirdas Julius Greimas, *Semiotika*, vertė Rolandas Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1989; Algirdas Julius Greimas, *Du sens. Essais sémiotiques*, Paris: Éditions du Seuil, 1970, p. 7.

tendencijoms⁷⁶, paties „juslinio suvokimo“ ir „reikšmės pagavos“ šioje knygoje autorius neanalizuoja. Maža to, siekdamas homogeniško reikšmės aprašymo, Greimas *Struktūrinėje semantikoje* stengėsi suskliausti bet kokias subjektyvumo, taigi ir jutimiškumo, jusliškumo apraiškas. Tačiau retrospektyviai žvelgiant į Greimo darbus matyti, kad juslinio suvokimo aktualumas ir reikšmės pagavos problema, tradiciškai filosofijos akiračiams priskiriami objektai, ilgainiui tapo vienais svarbiausių Greimo semiotikos tyrinėjimų objektų. Pačios „prasmės“, apie kurios aprašymo sunkumus Greimas kalba straipsnyje „Apie prasmę“, samprata atveria kelius natūraliojo pasaulio erdvių įtraukimui į semiotinius tyrinėjimus, nes prasmė suvokiama ne kaip statiška duotis, ne tik kaip žodinė realybės atitiktis, bet kaip anapus žodžio reikšmės išsiplečiantis kūrybingas potencialas, kaip „intencionalumas ir tikslingumas“, ištisas prasmės produkavimo mechanizmas, kur prasmės forma apibrėžiama kaip „prasmės transformavimo galimybė“⁷⁷. Prasmės problematika neapsiriboja kalbinėmis struktūromis, ji apima ir kalbantį žmogų, ir pasaulį, kuriame žmogus gyvena. Tad prasmės produkavimo, transformavimo kelyje, kurį Greimas suprato kaip pradžią ir pabaigą turintį generatyvinį taką, svarbios tampa visos proceso atkarpos. Todėl šalia artikuliacinio prasmės lygmens Greimo semiotikoje pažymimas iki-artikuliacinis prasmės lygmuo, ta nekalbinė plotmė, kurioje aptinkamos pirminės prasmės pagavos sąlygos (*les conditions premières de la saisie du sens*). Prasmės užkalbine plotme laikyti juslinį suvokimą, vadinasi pirminės prasmės pagavos sąlygas susieti su tam tikroje gyvenimiškoje situacijoje esančiu patiriančiu žmogumi, t. y. su subjekto buvimo pasaulyje būdu.

Greimas subjekto buvimo būdą sieja ne tik su situatyvumu (subjekto santykiu su išore), bet su subjekto kūniškumu (subjekto esamybe).

⁷⁶ „Pripažindami, kad subjektyviai teikiame pirmenybę juslinio suvokimo teorijai, kurią neseniai Prancūzijoje išplėtojo Merleau-Ponty, kartu pabrėšime, kad ši epistemologinė nuostata apskritai būdinga XX amžiaus humanitariniams mokslams“, in: Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 35.

⁷⁷ Greimas, *Semiotika*, p. 83; Greimas, *Du sens*, p. 15.

Prisimindamas tokių kalbininkų kaip Saussure'as ir Leonardas Bloomfieldas⁷⁸ siekį apibrėžti prasmės pasirodymo sąlygas signifikanto (garsiniame ir grafiniame) lygmenyje, svarbiausiu jų indėliu Greimas nurodė įvestą „neigiamos prasmės“ (*sens négatif*) sąvoką, kuri leidžia sakyti, kad „pėda“ tai ne „bėda“, kad tarp jų yra prasminis nuotolis (*un écart de sens*). Priešingai nei minėtieji kalbininkai, kurie „diferencinį nuotolį“ („*écart différentiel*“) siejo su skirtingais garsiniais ar grafiniais apvalkalais (*p* vs *b*), suvokiamais kaip akivaizdybė, kaip tiesioginė duotybė, Greimas prasminį nuotolį susiejo su žmogaus gebėjimu pagauti pačius minimaliausius juslinės duoties pakitimus, garsinės ar vizualinės įvairovės niuansus. Aiškindamas pirmąsias prasmės pagavos sąlygas, susijusias su jusliniu suvokimu, Greimas pasitelkia sosiūrišką kalbos metaforą: prieš mus – dūmų ekranas (prasmės universumas), kurį dengia vos pastebimas voratinklis (susipynusių *diferencinių nuotolių* tinklas). Diferencinis nuotolis – tai juslinio suvokimo pagauto pertrūkio, leidžiančio aptikti skirtingus panašių dalykų aspektus, pasekmė, „netolydumų“ (*discontinuités*), kuriuos randame pasaulyje, apie kurį nieko nežinome, [juslinės] pagavos padariniai⁷⁹. Būtent juslinė pagava leidžia nustatyti skirtumų tarp pasaulio daiktų palyginamųjų aspektų ryšį, taigi juslinė pagava yra logiškai *pirmesnė* už patį atpažįstamą diferencinį nuotolį⁸⁰. Kitaip sakant, pirmiau yra žmogaus gebėjimas užčiuopti, patirti skirtumą, ir tik kaip to pasekmė, pažymimas konkretaus objekto (šiuo atveju, garso ar rašmens) skirtumas nuo kito objekto, nes „signifikanto substancija yra tik prasmės pagavos pretekstas, kad ta pagava ‚informuoja‘ apie substanciją, kad signifikanto forma, t. y. [diferencinių] nuotolių visuma, kaip artikuliacija kyla iš pagavos operacijų [*résulte, comme une articulation, des opérations de la saisie*]⁸¹. Taip reikšmės pasirodymo sąlygų problema iš signifikanto plptmės

⁷⁸ *Struktūrinėje semantikoje* Greimas kritikavo amerikiečių kalbininko L. Bloomfieldo garsiąją kalbos ženklo apibrėžtį, teigiančią, kad kalbos ženklas – tai fonetinė forma, turinti prasmę, bet tai prasmė, apie kurią nieko negalima žinoti, kurios analizei neužtenka turimos mokslinės kompetencijos. Žr.: Greimas, *Struktūrinė semantika*, p. 33.

⁷⁹ Greimas, *Semiotika*, p. 77; Greimas, *Du sens*, p. 9.

⁸⁰ Greimas, *Semiotika*, p. 77; Greimas, *Du sens*, p. 9–10.

⁸¹ Greimas, *Semiotika*, p. 78 (pataisytas vertimas); Greimas, *Du sens*, p. 10.

(atpažįstamos garsinės ar grafinės raiškos) perkeliama į „prasmės ištryškimo centrą“, t. y. prie prasmės pasirodymo ištakų, kurios susijusios su jusliniu suvokimu. Semiotikos kaip kategorijų ir seminių sistemų visumos aprašymo ir analizės ribos išsiplečia, nes prasmė suvokiama ne tik kaip (žodinės ar kitos) kalbos, bet ir kaip juslinio suvokimo reiškiny, tiksliau sakant, juslinis suvokimas, o drauge ir kūnas, tampa *pirmine* prasmės pasirodymo sąlyga. Nors straipsnyje „Apie prasmę“ kūno sąvokos dar nesutinkame, juslinio suvokimo pagavos, kaip pirminės sąlygos atsirasti prasmei, tvirtinimas negalėjo ir negali apeiti paties kūno fenomeno, jo fiziologiskumo, somatinių raiškų, kūniškos kompozicijos ir pozicijos patiriamo pasaulio atžvilgiu. Todėl ankstyvuosiuose Greimo darbuose sutinkamos fenomenologinės sąvokos „eksteroceptyvumas“, „interoceptyvumas“ ir „proprioceptyvumas“ vėlesniuose tekstuose papildomos tokiomis tradicinei semiotikai nebūdingomis sąvokomis, kaip „kūnas“, „savas kūnas“, „pojūčių sinestezija“, „protensyvumas“, „energijos“ zona ir pan.

Tiesa, nekalbinės plotmės sritis ir konkrečiai kūnas jau buvo atsidūrę Greimo semiotinės analizės akiratyje. 1968 metais straipsnyje „Natūraliojo pasaulio semiotikos sąlygos“ Greimas trumpai aptaria nekalbinio, gamtinio pasaulio (priešpriešinamo dirbtiniam, sukonstruotam, žodiniam pasauliui) semiotikos pobūdį⁸². Natūralusis pasaulis suvokiamas kaip fenomenų universumas, kuris žmogui pasirodo kaip struktūruota juslinių savybių visuma, kurią žmogus rekonstruoja į reikšminį pasaulį. Kitais žodžiais galima pasakyti, kad natūralusis pasaulis – tai visada žmogui kažką reiškiantis pasaulis, „žmogaus konstruojamas ir perskaitomas „pasakymas““⁸³. Tokio perskaitomo pasakymo sakymu šiame straipsnyje tampa ir vienas iš natūralaus pasaulio pavyzdžių – gestikuliuojantis žmogaus kūnas. Kūnas čia aprašomas kaip nežodinę raišką turintis reikšminis darinys, kaip viena iš pasaulio figūrų, tam tikras tūris erdvėje, kuris judėdamas brėžia tam tikrą skaičių konfigūracijų. Nors Greimas atskiria gestais komunikuojantį kūną – priemonę informacijai

⁸² Straipsnį plačiau aptaria Nijolė Keršytė: „A. J. Greimo semiotika teksto ir juslinės patirties analizės kryžkelėje“, *Filosofija. Sociologija*, Nr. 1, 2009, p. 44–54.

⁸³ Greimas, Courtés, *Sémiotique*, 1979, p. 233.

perteikti, nuo kūno somatinės veiklos (konkreto kūno gesto), ir prieina išvadą, kad kūniškų gestų sistema yra ne tiek kalbinė, kiek simbolinė sistema, abiem atvejais kūnas yra žmogaus „perskaitomas“ objektas. Ir natūralusis pasaulis, tir gestikuliuojantis žmogaus kūnas čia pasirodo kaip žmogui kažką reiškiantys objektai, perskaitomi tekstai.

Tačiau kūno problematika apima ne tik kūną, kaip kažką reiškiantį objektą, bet ir kūną, kaip pačios reikšmės galimybę, t. y. prasmės atsiradimo ištakose sutinkamą kūną. Nors šiame straipsnyje apie tokį kūną nekalbama, natūraliojo pasaulio apibrėžimas kreipia semiotiką šia linkme. Greimo aprašyto natūraliojo pasaulio jokia būdu negalima laikyti galutiniu ar absoliučiu referentu, po „reikšminėmis struktūromis“ glūdi tai, kas leidžiasi patiriama tiesiogiai. Semiotinis pasaulio pjūvis atveria keliasluoksnį jo vaizdą: po „natūraliuoju pasauliu“ suponuojamas dar vienas „pasaulis“, kurį sudaro tai, kas pavadinama „giliosiomis“ struktūromis, t. y. fizinių, cheminių, biologinių sąrangų lygmuo⁸⁴. Pastarųjų atžvilgiu „natūralusis pasaulis“ sudaro „paviršiaus“ struktūrą. Straipsnyje, neplėtodamas šios pasaulio sąrangos dichotomijos, „giliąsias“ struktūras Greimas priskiria esybės ir gamtos mokslų sričiai, o semiotikos lauką užveria nekalbine plotme laikydamas „natūralųjį pasaulį“. Tačiau būtent ši perskyra tarp *gelmės* (giliųjų struktūrų) ir *paviršiaus* (paviršiaus struktūrų), tarp *fizinio (materialaus) pasaulio* ir *žmogiško (reiškiančio) pasaulio*, kuri galiausiai reiškia perskyrą tarp *ikireikšmingumo* ar *bereikšmingumo* ir *reikšmės*, taps svarbi ir neapeinama Greimui siekiant aprašyti pačios prasmės „istoriją“. Nes būtent ji iškels klausimą apie šių plotmių, kurių viena iš pat pradžių tapo fundamentaliu semiotikos dėmeniu, o kita liko anapus semiotikos akiračio, santykį, kurio šerdyje atsivers kūnas ir kūniškoji patirtis. Šį sugrįžimą prie pasaulio dviejų plotmių sąrangos laikičiau Greimo modalumų teorijoje įvykstančiu posūkiu, kai nuo veiksmo pasakymų pereinant prie būsenos pasakymų imamasi analizuoti buvimo modalumus, kurie iškelia tai, ką galima pavadinti esaties problematika.

⁸⁴ Greimas, Courtés, *Sémiotique*, 1979, p. 233.

Sekant Greimo darbus, iš pirmo žvilgsnio susidaro įspūdis, kad būtent knyga *Apie netobulumą* žymi lūžį semiotinių tyrinėjimų trajektorijoje, nes šioje knygoje analizuojamu objektu tampa ypatingas juslinio pasaulio ir jį jusliškai suvokiančio subjekto ryšys, suvokiamas kaip naujos prasmės pasirodymo būdas⁸⁵. Tačiau šioje disertacijoje laikomasi nuostatos, kad Greimo semiotikos „lūžis“, – jeigu tokiu galima laikyti semiotinio projekto išplėtimo ribas, – įvyksta būtent knygoje *Apie prasmę II*, kurioje, plėtodamas modalumų teoriją, autorius metodologinį lauką papildė ontologiniu skiepu, prasmės pasirodymo sąlygų, perkeltų į kūno ir juslinio suvokimo lygmenį, aprašymu. Pirmoje modalumų teorijai skirtoje knygoje *Apie prasmę* aktantų santykiai ir veiksmo modalizacijos analizė skleidžiama struktūrinių santykių ribose. Antroje, siekdamas aprašyti būsenos subjektus, Greimas analizuoja pačią modalinę kompetenciją bei subjekto operatoriaus buvimo būdą iki savęs kaip subjekto įtvirtinimo (pasak Greimo: „dar prieš jo pirmuosius reikalavimus (*sommations*)“). Kaip tik tada į struktūrinių santykių aprašymą įtraukiamas kūniškosios patirties lygmuo, kuriame slypi prasmės radimosi užuomazgos. Tai tampa vienu svarbiausių semiotinių postulatų, kuriuo pagrįsta buvimo modalizacijos plėtotė knygoje *Apie prasmę II*, estetišės patirties kaip ypatingo subjekto ryšio su juntamu pasauliu aprašymas knygoje *Apie netobulumą*, jausminio diskurso lygmens, prasminių jausmų efektų analizė paskutinėje knygoje *Pasijų semiotika*.

Analizuodama kūno sampratą vėlyvuosiuose Greimo darbuose, remiuosi nuostata, kad kūno ir juslinių savybių problematika, nors ir nespėta susisteminti, buvo viena svarbiausių Greimo vėlyvųjų darbų temų. Nemažai semiotikų ir Greimo darbų tyrinėtojų, tarp jų Paulas Ferronas ir Paolo Fabbri, konstatuoja, kad Merleau-Ponty, o kartu ir Edmundo Husserlio

⁸⁵ Savo laiku knygos *Apie netobulumą* kitoniškumą liudijo ne vienas Greimo darbų tyrinėtojas, pvz., Wladimiras Krysinis teigia, kad: „nė vienas, kuris sekė jo epistemologinio diskurso raidą, negalėjo numatyti, kad kitas šios semiotinės sistemos žingsnis bus toks darbas kaip knyga *Apie netobulumą*“. Knyga buvo netikėta ir savo stilistika, retorika, ir tematika, kuri atvėrė naują – estetinių ir etinių svarstymų – lauką. Žr.: Wladimir Krysinis, „Toward Defining Aesthetic Perception: Semiotics and Utopian Reflection“, *New Literary History: A Journal of Theory and Interpretation*, Vol. 20, Nr. 3, 1989, p. 693–706.

fenomenologijos suteikė filosofines prieigas įkurdinti semiotinę erdvę juslinio suvokimo lygmenyje ir įvesti tolydumo elementą į subjekto santykį su pasauliu⁸⁶. Neneigiant fenomenologijos svarbos Greimo semiotikai apskritai, ypač veikalui *Apie netobulumą ir Pasijų semiotikai*, šiame darbe, sekant, kur susisiečia fenomenologinis ir semiotinis kūno aprašymas, nagrinėjama, kaip ir kiek į prasmės atsiradimą įtrauktas kūnas papildo semiotinį lauką.

Greimo semiotiką ir Barthes'o semiologiją sieja samprata, kad struktūrinių santykių neužtenka prasmei aprašyti. Ženklų sistemos, kalbos sistemos pačios savaime neleidžia atsirasti prasmei, todėl „faktai“ apie prasmės atsiradimo ir funkcionavimo sąlygas nėra tik kalbiniai duomenys. Prasmė gimsta esant tam tikroms interpretacijos sąlygoms (skaitymo situacija Barthes'o teorijoje, kūno nuostata pasaulio atžvilgiu Greimo semiotikoje). Tokiu būdu prasmės problematika išsina anapus kalbinių struktūrų, apimdama platesnį lauką, kuriame dalyvauja ne tik kalba, bet ir kalbantis žmogus, ir pasaulis, kuriame žmogus gyvena.

2.2.4. Literatūros vieta prasmės problematikoje

Disertacija pradėta rašyti siekiant išanalizuoti kūniškumo problematiką XX amžiaus literatūros teorijoje, tyrimo objektu pasirenkant didžiulę įtaką literatūros mokslams padariusių Barthes'o ir Greimo vėlyvojo laikotarpio darbus, kuriuose kūniškumas tampa viena iš pamatinių problemų. Tačiau tyrimų eiga atskleidė, kad kūniškumo problematika tiek Greimo semiotikoje, tiek Barthes'o posemiologinėje teorijoje susijusi su klausimu apie prasmę: jos susidarymo sąlygomis, generavimu. Dėl to, atrodo, tiksliau būtų sakyti, kad šioje disertacijoje tiriamas kūnas Barthes'o ir Greimo prasmės aprašymuose.

Prasmės problematiką – nuo jos susidarymo ištakų iki artikuliacijos galimybių, – laikau viena svarbiausių literatūros teorijos, literatūros mokslo

⁸⁶ Paul Perron, Paolo Fabbri, „Foreword“, in: Algirdas Julien Greimas, Jacques Fontanille, *The Semiotics of Passions. From States of Affairs to States of Feeling*, University of Minnesota Press, Minneapolis and London, 1993, p. ix.

problemų, apimančių ne tik literatūrinės raiškos, bet ir pačios literatūros fenomeno sritis. Todėl šiame darbe kūnas ir kūniškumo aspektai, įsipinantys į Barthes'o ir Greimo aprašomas prasmės teorijas, svarstomi kaip literatūrologinė problema, susijusi su literatūros teorijos ir metodologijos klausimais.

Nors pradžioje minėjau, kad XX amžiaus antrojoje pusėje suklestėjo įvairios literatūros teorijos, naujai aktualizavusios ne tik literatūros kūrinių reikšmės, bet ir apmąčiusios kitus literatūrinio lauko komponentus: autorių, skaitytoją, literatūros ir tikrovės santykį ir t. t., šiuolaikinę literatūros mokslo, jo reikšmės ir vertės situaciją atskleidžia neseniai praūžęs ginčas apie literatūros teorijos vietą, prasmę ir reikalingumą literatūrologijoje. Prisiminkime literatūros teoriją užsipuolančią Terry Eagletono knygą *Po teorijos*⁸⁷ ir literatūros teoriją ginančias pozicijas, kurias išsakė Antoine'as Compagnon'as knygoje *Teorijos demonas*⁸⁸ ar Jonathanas Culleris knygoje *Literatūriškumas teorijoje*⁸⁹. Akivaizdu, kad literatūros teorijų statusas šiuolaikiniuose humanitariniuose moksluose pakitęs, tačiau jos nėra nustumtos į paribį, priešingai, pastebimas atgyjantis susidomėjimas literatūros teorijomis, pavyzdžiui, šiuolaikinėse kultūros studijose ar naujajame istorizme⁹⁰.

Barthes'as ir Greimas – vieni žinomiausių literatūros teorijos kūrėjų, kurie pateikė ir nemažai išanalizuotų literatūros kūrinių. Abu autoriai yra apmąstę literatūros mokslo, literatūros kritikos statusą, jų santykį su savo kuriamomis teorijomis⁹¹. Pati literatūra jų abiejų teoriniuose darbuose užima išskirtinę vietą, literatūra jiems – ypatingas prasmės reiškimosi laukas. O literatūros tyrinėjimai tampa vienu iš prasmės tyrimo objektų. Greimas literatūrą ir istoriją išskiria iš kitų humanitarinių disciplinų, sakydamas, kad jų

⁸⁷ Terry Eagleton, *After Theory*, London: Penguin Books, 2004.

⁸⁸ Antoine Compagnon, *Le démon de la théorie: Littérature et sens commun*, Paris: Seuil, 1998.

⁸⁹ Jonathan Culler, *The Literary in Theory*, Stanford University Press, 2006.

⁹⁰ Harry Veivo, Christina Ljungberg, „Introduction“, in *Redefining Literary Semiotics*, edited by Harry Veivo, Christina Ljungberg and Jørgen Dines Johansen, Cambridge Scholars Publishing, 2009, p. 3-4.

⁹¹ Greimo semiotikos ir literatūros mokslo santykį išsamiai analizavo Dalia Satkauskytė straipsnyje „Polemika su *Literaturwissenschaft*: dvi semiotikos strategijos“ (*Colloquia*, 2009, nr. 23, p. 13-31).

humanistinis turinys „prilygsta [est coextensive] žmogaus mokslų visumai, jos pretenduoja – bent savo projektais – aprėpti visą semantinį universumą“⁹². Literatūra suvokiama kaip ypatinga forma žmogaus žinojimą, pažinimą perteikiantis ir semiotinei analizei pasiduodantis diskursas. Literatūros semiotikos tikslas – pritaikyti literatūriniais objektams tokias aprašymo procedūras, kurios garantuotų aprašymo vidinę koherenciją.

Ankstyvuojų semiologijos laikotarpiu Barthes'as išplečia literatūros objekto sampratą, literatūriškumo kriterijų taikydamas ne tik literatūrai, bet ir madai, atvaizdui, filmui: „apskritai rašytinė mada yra ypatinga ir pavyzdinė literatūra, nes, *aprašydama* drabužį, ji jam suteikia (mados) prasmę, kuri nėra pažodinė sakinio prasmė, – o ar tai nėra pačios literatūros apibrėžimas?“⁹³ Literatūriškumo kriterijus – tai prasmės sukūrimo problema, kuri grindžiama ne objektams pritaikomos reikšmės priskyrimu, bet savotišku prasmės pertekliumi, kurį sukuria reikšminių formų konsteliacijos. Literatūros objektas nebesutampa su literatūros kūrinium. Kai kalbinių elementų sistemos sukurta visuma, kurią analizuojant siekiama atskleisti tų elementų susietumą, nebelaikoma prasmės kūrimosi lauku, numanoma platesnė sistemos neribojama visuma, kurios elementus reikia išnarplioti, išskaidyti, o ne sujungti. Barthes'as tokiu numanomu visuminiu vienetu vadina tekstą. Tekstas išsiskleidžia atvirame tinkle, t. y. kalbos begalybėje, užbaigtumo neturinčioje struktūroje. Tokio objekto akivaizdoje literatūros kritikas daugiau nebando pasakyti, iš kur kyla tekstas (istorinė kritika), nei kaip jis padarytas (struktūrinė analizė), jo tikslas – atskleisti, kaip jis perdirbtas, kaip jis išsisklaido. Nauja teksto samprata yra priešinga ankstesnei Barthes'o ir Greimo teksto, kaip savyje uždaro semantinio mikrouniversumo, sampratai. Šis literatūrinis modelis pritaikomas ne tik literatūros kūriniams analizuoti, bet apskritai visoms diskurso formoms, kurios suvokiamos kaip tekstas.

⁹² Greimas, *Semiotika*, p. 103.

⁹³ Roland Barthes, *Essais critiques*, Paris: Éditions du Seuil, 1964, p. 156: „en somme, la mode écrite n'est qu'une littérature particulière, exemplaire cependant, puisqu'en *décrivant* un vêtement, elle lui confère un sens (de mode) qui n'est pas le sens littéral de la phrase: n'est-ce pas la définition même de la littérature?“

Literatūros kritikos objektu tampa bet kurios diskurso formos, kurios suvokiamos kaip tekstinės, kritikas teksto erdvėje išsibarsčiusias prasmes ne atstato, bet jas komponuoja, konstruoja, t. y. perrašo.

Šioje disertacijoje į literatūros problematikai skirtus Barthes'o ir Greimo darbus žiūrima kaip į integruotą prasmės teorijos dalį, nes prasmės klausimas aktualizuoja ir leidžia naujai pažvelgti į literatūros teorijai rūpimas problemas. Barthes'o siekis aprašyti ne stabilią, socialiai ir kalbiškai įnormintą prasmę, bet įreikšminimo procesą virto įtakingomis teksto ir skaitymo teorijomis, o Greimo literatūriniai tyrinėjimai, praturtinti estezės ir pasijų aprašymais, atvėrė naujas literatūros kūrinių interpretavimo perspektyvas. Greimo semiotika ir Barthes'o semiologija bei posemiologija nuosekliai gilindamasi į prasmės atsiradimą, jos suvokimą ir produkavimą, ir šiandien leidžia kelti klausimus apie literatūros prigimtį, literatūros santykį su filosofija, istorija, su žmogaus gyvenimu.

3. Roland'as Barthes'as

Apie teksto malonumą neįmanoma parašyti jokios „disertacijos“; tegalima trumpa apžiūra (instrospekcija). *Eppure si gaude!* Ir vis dėlto, nepaisant visko, aš mėgaujuosi tekstu.

Roland Barthes, *Le plaisir du texte*

3.1. Kūno samprata Roland'o Barthes'o darbuose: sąvokų įvairovė

Tyrinėdami kūniškumo raišką Barthes'o vėlyvojo periodo (maždaug nuo 1970-ųjų metų, kurie tradiciškai laikomi Barthes'o poststruktūralistinio periodo pradžia) darbuose, susiduriame su paties Barthes'o plačiai ir įvairiai vartojama kūno sąvoka. Tačiau kūnas užima labai svarbią vietą visoje Barthes'o kūryboje. Kūno sąvokos svarba leidžia manyti, kad Barthes'ą domino apskritai kūno, kaip žmogiško fenomeno, problema, prie kurios jis nuolatos sugrįžta, nors ir ne visada tiesiogiai: tyrinėdamas ženklų sistemas visuomenės kultūriniame gyvenime, analizuodamas ženklo prigimtį, įreikšminimo procesą ir kultūroje, ir literatūroje ar socialinėje erdvėje, permąstydamas skaitymo procesą, dekonstruodamas autobiografinį, fotografinį ir meilės diskursus.

Ankstyvuosiuose Barthes'o darbuose kūnas pasirodo kaip motyvas ir kaip vertė. Knygoje *Nulinis rašymo laipsnis* (1953), kritikuodamas klasikinę retorikos ir rašto (*écriture*), kaip žmogaus kūrybos produkto, sampratą, autorius raštui priešpriešina stilių, pastarąjį laikydamas kūniškuoju fenomenu. Klasikinėje tradicijoje raštas – tai žmogaus sukurta kalba, tam tikras intelektualinės veiklos rezultatas, o stilius, pasak Barthes'o, įgytas netiesiogiai – kaip somatinis padarinys. Stilius atspindi individualią rašytojo kūno, esančio tiesioginiame ir nuolatiname santykiyje su pasauliu, patirtį. Stiliaus autorius nekontroliuoja ir valingai nepasirenka, jis kyla iš fizinės jo kūno istorijos. Tačiau stilius susijęs ne tik arba ne tiek su fiziologiniu kūnu, bet su kūnu, kuriam svarbi vaizduotė ir atmintis, todėl tiksliau būtų sakyti, kad stilius

atsiranda iš rašytojo praeities ir kūno dermės⁹⁴. Nesileidžiant į platesnę šioje knygoje pateikiamą stiliaus, kalbos ir istorijos santykių analizę, tolesnei šio darbo minčiai svarbu pabrėžti, kad „tiek, kiek stilius susijęs su kūnu, jis yra iki-socialinis, iki-etinis, iki-politinis: į šias erdves subjektas įžengia per raštą (*écriture*)“⁹⁵. Į rašymą, kaip autoriaus pasaulio viziją, perteikiančią intelektualinę veiklą, įterpdamas kūniškumo matmenį, Barthes’as išskiria rašto ir stiliaus kaip tai, kas visuotina ir individualu, konstruojama ir įgyjama tiesiogiai, dirbtina ir natūralu, priešpriešas, kurios įeina į kultūros ir gamtos opoziją – vieną svarbiausių Barthes’o mąstymo ašių⁹⁶. Kūnas *Nuliniame rašymo laipsnyje*, kaip ir kituose ankstyvojo laikotarpio darbuose, atskirtas nuo socialumo, istorijos, kultūrinės sferos, jis vienaprasmiškai priklauso Gamtos sričiai.

Fiziologinės patirties sąlytyje su materialiu pasauliu iškėlimas svarbus knygoje *Michelet* – savitai interpretuotoje XIX amžiaus pradžios istoriko Jules’io Michelet biografijoje. Pasak Barthes’o, Michelet būdingas įsivaizduotas kūniškas ryšys su savo šalies istorija. Michelet perskaito ir vertina įvairias istorijos struktūras remdamasis savo hiperjautriu kūnu. Prancūzų istorijos krizės veikia jį fiziškai, dažniausiai pasireiškdamos kaip migrena ir pykinimas, o įvairūs objektai ar istoriniai įvykiai sutapatunami su pojūčiais, kuriuos jie sukelia: jie vertinami pagal juslines šilumos, sausumo, tuštumo ir pan. kategorijas (pvz., jėzuitai, palaikę modernizacijos, industrializacijos idėjas, į kurias pats Michelet žiūrėjo nepalankiai,

⁹⁴ „Jo [stiliaus – J. K.] nuorodos priklauso ne Istorijos, bet biologijos ar praeities lygmeniui, tai rašytojo ‚dalykas‘, jo spindėjimas ir jo kalėjimas, tai – jo vienatvė. [...] Neįdomus ir aiškus visuomenei, veikiantis žmoguje, jis nėra vien tik pasirinkimo, mąstymo apie literatūrą pasekmė. Stilius – privati ritualo dalis, jis kyla iš rašytojo mitinių gelmių ir išsiskleidžia nepriklausomai nuo jo valios. Tai puošnus nežinomo ir paslaptingo kūno [*chair*] balsas, jis veikia kaip Būtinybė, tarytum tame prasiskleidusiame gėlės žiede, stilius – ne kas kita kaip aklos ir atkaklios metamorfozės rezultatas, kylantis iš infra-kalbos, besiplėtojančios ties kūno ir pasaulio riba. Iš tiesų stilius yra germinacijos reiškiny, Nuotaikos kaita“. Pateikiu savo vertimą, žr.: Roland Barthes, *Le degré zéro de l’écriture suivi de Nouveaux essais critiques*, Éditions du Seuil, 1953, p. 12; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 26.

⁹⁵ Michael Moriarty, *Roland Barthes*, Polity Press, 1991, p. 186.

⁹⁶ Algirdas Julius Greimas, „Roland Barthes: Une biographie à construire“, in *Le Bulletin du Group de Recherches Sémiolinguistiques (EHESS) – Institut de la Langue Française (CNRS)*, Mars, Nr. 13, 1980, p. 4.

apibūdinami neigiamai – jie sudžiūvę, sausi, o Vokietija vertinama pozityviai – ji šilta). Michelet istorijos interpretacija paremta kūniška etika, nes istoriją, žmonių santykius ir gyvenimo būdą jis vertina iš savo biologinio kūno pozicijos, praeitį suvokia remdamasis kūniškaisiais potyriais, kūniškomis veiklomis: „Michelet atskleidžia tai, ką galime pavadinti Istorijos *juslumu*: su juo kūnas tampa tikru pažinimo ir diskurso, pažinimo kaip diskurso pagrindu“⁹⁷. Kūnas šiam istorikui yra vienintelis ir neginčijamas vertybinis pamatas.

Michelet istoriniuose darbuose atskleistas istorijos pažinime dalyvaujantis jusliško lygmuo, somatinis poveikis, jutiminiu potyriu, intuicija grįstas semantinio pasaulio aprašymas, kaip matysime, vėliau Barthes'ui tampa esmine humanitarinių mokslų kritikos atrama. Kūniškos patirties, juslinio suvokimo, intuicijos įtraukimas į istorijos pažinimą, pasak Barthes'o, lieka daugybei daugiausiai keistas iki pat šių dienų, nes toks istorijos traktavimas prieštarauja bendram humanitarinių mokslų įsitikinimui, teigiančiam, kad bet kuriam istorijos supratimui pažinimą turime abstrahuoti ir *atskirti nuo kūno*⁹⁸. Barthes'as pirmaisiais darbais pradeda ir vėlyvuoju rašymo laikotarpiu praktiškai įgyvendina tradicinės *racionalumo*, o kartu ir visko, ką galima priskirti šiai paradigmai (proto, pažinimo, priežasties ir t. t.), ir *kūniškumo* (jutimiškumas, intuicija, emocijos ir t. t.) priešpriešos kritiką. Ši priešprieša apibrėžia ir mokslinį ne tik istorijos, bet ir literatūros, filosofijos, sociologijos diskursą, todėl jos kritika atskleidžia kūniškumo indėlį racionaliam pažinimui kaip vieną svarbiausių Barthes'o teorinės minties problemų. Įprasta Barthes'o teksto teoriją analizuoti postruktūralistinės minties kontekste⁹⁹; rašant disertaciją taip pat mąstyta apie sąsajas su prancūzų

⁹⁷ Roland Barthes, „Modernité de Michelet“, in: Roland Barthes, *Le Bruissement de la langue*, p. 256: „Michelet dévoile ce que l'on pourrait appeler le *sensuel* de l'Histoire: avec lui le corps devient le fondement même du savoir et du discours, du savoir comme discours“.

⁹⁸ Barthes, „Modernité de Michelet“, p. 256.

⁹⁹ Žr.: Eve Tavor Bannet, *Structuralism and the Logic of Dissent: Barthes, Derrida, Foucault, Lacan*, Macmillan Press, 1989; Seán Burke, *The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*, Edinburgh University Press, 1992; Patrick Fuery, *The Theory of Absence: Subjectivity, Signification and Desire*, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 1995.

filosofų Gilles'io Deleuze'o, Jacques'o Derrida, psichoanalitiko Jacques'o Lacano, Julios Kristevos idėjomis. Tačiau disertacijoje teksto teorijos, skaitymo teorijos siejamos su ankstyvųjų Barthes'o darbų fenomenologine nuostata neigti racionalaus pažinimo ir kūniško pažinimo perskyrą, jų nesuderinamumą. Laikantis šios pozicijos, Barthes'o vėlyvojo laikotarpio darbuose aprašoma skaitymo veikla laikytina inversiniu ankstyvuose darbuose patektu rašymo veiklos variantu: rašytojo rašomą tekstą keičia skaitytojo skaitomas tekstas. Kaip į rašytojo rašymą įterpiamas kūniškumo elementas suteikia rašomam tekstui individualumo, sukuria jo stilių, taip skaitymo teorijoje Barthes'as naują skaitymo būdą papildė kūniškumo plotme – skaitančiojo kūniška nuostata skaitomo teksto atžvilgiu. 1975 metais rašytoje autobiografijoje Barthes'as klausė: „Kaip žodis įgyja vertę? Tai įvyksta kūno lygmenyje. Kūniško žodžio teorija suformuluota knygoje *Michelet*: šio istoriko žodynas, jo žodžių-verčių sąrašas sudarytas remiantis fiziniu virpėjimu, tam tikrų istorinių kūnų pamėgimu [*le goût*] ar pasibjaurėjimu [*l'écœurement*] jais“¹⁰⁰. Posemiologinis Barthes'o vertės apibrėžimas grindžiamas kūniškąja nuostata vertinamo objekto atžvilgiu. Teigiama kūno nuostata objekto atžvilgiu nusakoma žodžiu „le goût“, kuriame susijungia dvi „skonio“ reikšmės. Pirmoji jų susijusi su kūno pojūčiais, nuo kurių priklauso iš natūralaus matinimosi poreikio kylantis pasitenkinimas, pagrįstas sugebėjimu atskirti valgomus dalykus (malonu) nuo nevalgomų (nemalonu). Antroji skonio reikšmė žymi jausminį objektų grožio įvertinimą, polinkį prie objekto, jo pamėgimą. Šis įvertinimas nepriklauso nuo protinio įvertinimo, kuris pirmąjį gali sutvirtinti arba pakeisti¹⁰¹. Neigiama kūniška reakcija sukelia

¹⁰⁰ Roland Barthes par Roland Barthes, p. 117: „Comment le mot devient-il valeur? Au niveau du corps. La théorie du mot charnel est donnée dans le *Michelet*: le vocabulaire de cet historien, le tableau de ses mots-valeurs est organisé par un frémissement physique, le goût ou l'écœurement de certains corps historiques“.

¹⁰¹ Skonio kategorija – neatsitiktinė Barthes'o tekstuose. Straipsnyje „Brillat-Savarino skaitymas“ (1975) Barthes'as analizuoja skonio kategoriją prancūzų teisininko, politiko ir gastronomo Anthelme'o Brillat-Savarin veikale *Skonio fiziologija arba transcendentinės gastronomijos apmąstymai* (*Physiologie du goût ou Méditations de gastronomie transcendante*, 1825). Plačiau žr.: Gianfranco Marrone, „Réception et construction de l'objet du goût chez Brillat-Savarin“, *Nouveaux Actes Semiotiques*, Pulim: Université de Limoges, Nr. 55–56, 1998, p. 9–28. Iš analizuodamas šį Barthes'o tekstą, Marrone aprašo skonio

pasibjaurėjimą, net pykinimą. Greimas Barthes'o ankstyvąjį veikalą *Michelet* apibūdina ne tik kaip literatūrinio stiliaus susiformavimo pavyzdį, kuriame atskleidžiamas kūniško vertinimo vaidmuo, bet pavadina jį semiotiniu projektu. Pasak Greimo, *Michelet* – pirmąjį mėginimą aprašyti semantinį universumą – vainikavo dviguba sėkmė. Pirmiausia, ji pasireiškė nuostaba, kad toks svarbus yra „intymaus gyvenimo“ liudijimas, antra, – akivaizdžiu gimstančios semiotikos entuziazmu, kuris atpažįstamas iš aksiologinio figūratyvinio universumo aprašymo. Nepaisant neginčijamo intuicijos vaidmens, aprašymas remiasi žymėmis (*les marques*), kurias sakytojas palieka objektyviame diskurse-pasakyme¹⁰², t. y. pasakyme jau yra įsispaudę kalbančio subjekto ir objekto kūniško santykio pėdsakai.

Grįžtant prie *Michelet* projekto, matyti, kad kūniškas istorijos interpretavimas kelia nemažai klausimų, kurių svarbiausias – istorinio rašymo objektyvumas. Kūniškas istorijos objektų, įvykių vertinimas visada yra vertinimas iš konkretaus kūno pozicijos, pagrįstos konkrečia kūno istorija, todėl tai visada yra subjektyvus istorijos perskaitymas. Barthes'as „išsisuka“ iš šios padėties, teigdamas, kad *Michelet* darbus reikėtų skaityti parašytus ne kaip istoriko, kuris pateikia objektyvią tiesą, bet kaip *rašytojo*, kuris pateikia savąjį istorijos perskaitymo variantą. Priešindamas istoriko ir rašytojo figūras, Barthes'as išskiria ne tik dvi istorijos skaitymo perspektyvas, bet ir apskritai dvi bet kurio teksto skaitymo perspektyvas, kurių viena pateikia tiesą apie objektą, kita – objekto interpretaciją. Kaip *Nuliname rašymo laipsnyje* rašto savitumą lemia į rašymą įsiterpanti ir jį modeliuojanti kūniška rašytojo patirtis, taip *Michelet* istorijos interpretaciją lemia jo kūno patirtis. Knygoje apie *Michelet* išskirti du skaitymo būdai, kurie atveria dvi skirtingas prieigas prie skaitomo objekto (subjekto ir objekto santykis), suponuoja skirtingas prasmės gimimo trajektorijas (prasmės problematika) ir pateikia skirtingas teksto sampratas, sudaro lauką, kuriame plėtojama Barthes'o teorinė mintis.

estetiką, sujungdamas kalbinę ir naratyvinę analizę su etnologiniu ir fenomenologiniu mąstymu.

¹⁰² Algirdas Julius Greimas, „Roland Barthes: Une biographie à construire“, p. 5.

Ankstyvuosiuose Barthes'o darbuose išryškėja viena kūno trajektorija – kūno vaidmuo skaitymo (rašymo) procese. Tačiau šalia šios egzistuoja ir kita trajektorija, kur kūną Barthes'as analizuoja kaip objektą, pirmiausia kaip ženklą, kaip atvaizdą. Tokį požiūrį į kūną randame struktūralistinio-semiologinio periodo darbuose, kuriuose kūniška patirtis suskliaudžiama, visą dėmesį sutelkiant į įvairių ženklinių sistemų funkcionavimo analizę. 1957 metais išleistų esė, skirtų kultūrinei, socialinei, ideologinei prancūzų buržuazinės visuomenės kritikai, atskleidžiančiai modernių mitų sukūrimo mechanizmą, rinktinėje *Mitologijos* kūnas pasirodo kaip ženklas, kaip atvaizdas, anot Barthes'o, parankus smulkiaburžuazinės ideologijos „įkaitas“, kuris padeda kurti ideologizuotas pasaulio vizijas. Modernus mitas „pasisavina“ kūną, paversdamas jį ideologinės reprezentacijos pagrindu. Pavyzdžiui, analizuodamas fotografiją su žymios aktorės Gretos Garbo veidu, pabrėždamas plastikinę kaukę primenantį grimą, Barthes'as sako, kad vizualinio atvaizdo ir koncepto „Gretos Garbo“ asociacijos rezultatas sudaro pirminės sistemos ženklą, kuris mito pranešime tampa antrinės sistemos ženklo signifikantu. Pirminė fotografijos prasmė – žymios aktorės Gretos Garbo veidas, tačiau fotografija perduoda ir mitinį (kultūrinį) šio atvaizdo pranešimą, kurio prasmė – idealus, laikui nepavaldus moteriškumas. Siekį kalbos modeliu remiantis aprašyti kitas ženklines sistemas Barthes'as įgyvendina *Mados sistemoje*¹⁰³. Analizuodamas žodinių mados fotografijų pristatymą autorius atskleidžia, kaip veikia mados sistema: kaip per skirtingas sistemas perėjęs drabužis visuomenei pasirodo ne kaip praktiškas daiktas, bet kaip ženklas. Žmogaus kūnas su drabužiu yra susijęs ženkliniu santykiu, modelio kūnas šiame santykyje tampa ženklinančiuoju (signifikantu). Madoje, kaip ir šiuolaikiniuose mituose, kūnas – pasyvus kultūrinių reikšmių nešėjas.

Nuo 1970-ųjų metų Barthes'o darbuose daugėja tokių sąvokų kaip „skaitymo erotika“, „teksto malonumas“, „teksto kūnas“, „kūnų daugis“ ir t.t. Šioje variacijoje kūniškumo tema „kūno“ sąvoka nėra vienaplanė, ji sutinkama

¹⁰³ Roland Barthes, *Le système de la mode*, Paris: Editions du Seuil, 1967.

skirtinguose kontekstuose ir žymi skirtingus dalykus, todėl jos svarba ir reikšmingumas susilaukė prieštarinių vertinimų. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, Barthes'o vėlyvojo laikotarpio darbuose kūno sąvoka nepaaiškinta, nekonceptualizuota, vartojama pasikliaujant žodžių sąskambiais. Pavyzdžiui, knyga *Roland Barthes apie Roland Barthes* pradedama intriguojančiu pažadu: „čia rasite, susipynusias su „šeimos romanu“, tik kūno priešistorės figūracijas – to kūno, kuris skinasi kelią prie rašymo darbo ir malonumo“, ir baigiama iš Diderot enciklopedijos paimta iliustracija, kurią apibūdina užrašas „Anatomija: tuščiavidurės venos su jos išsišakojimais pjūvis suaugusio žmogaus kūne“. Seánas Burke'as teigia, kad ne tik asmeninio kūno ir anatominio kūno, bet iškelta „rašyti kūną“ ir „kūniško rašymo“ idėja taip ir lieka neaiškios, neišskleista jų formuluojama problematika¹⁰⁴.

Kaip minėjau, nemažai tyrinėtojų Barthes'o „kūno“ sampratos vartoseną interpretuoja XX amžiaus postmodernistinio diskurso kontekste. Réda Bensmaïa, poetinių normų istorijos perspektyvoje tyrinėdamas savito esė, kaip Barthes'ui būdingo rašymo žanro, fenomeną, pastebi, kad „Barthes'as, norėdamas įvardyti esė organizuojantį logikos principą, visada pasitelkia tą patį žodį – „kūnas“. Bet, kaip ir Montaigne'io darbuose, žodis „kūnas“ neapibendrina ir nesintezuoja kitų žodžių: „Tai, ką Deleuze'as sako apie „ezoterinį žodį“, gali būti pasakyta apie „kūną“ Barthes'o vėlyvuose darbuose: jo niekad nėra ten, kur jo ieškoma, ir atvirkščiai, jo nerandama ten, kur jis yra“¹⁰⁵. Deleuze'as sako dar radikaliau: jo „(taip pat) trūksta savo paties tapatybėje, jo trūksta savo paties panašume, jo trūksta savo paties ištakose“¹⁰⁶. Žodžio „kūnas“ Barthes'o darbuose palyginimas su deliozišku „ezoteriniu žodžiu“ leistų „kūną“ suprasti kaip jokio išorinio referento neturintį žodį, jokios išankstinės tapatybės nereprezentuojamą kalbos duotį, tuščią sąvoką – savotišką kalbos prekursorių, leidžiantį sintezuoti skirtingus,

¹⁰⁴ Seán Burke, *The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*, Edinburgh University Press, 2004, p. 58–59.

¹⁰⁵ Réda Bensmaïa, *The Barthes Effect. The Essay as Reflective Text*, transl. by Pat Fedkiew, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, p. 14.

¹⁰⁶ Bensmaïa, *The Barthes Effect*, p. 14.

bet susisiejančius teiginius ar teiginių serijas. Tokioje skaitymo perspektyvoje žodis „kūnas“ pasirodo besas tuščiaviduris žodis, nenurodantis konkretaus objekto, bet leidžiantis pasirodyti prasmei kaip pačioje kalboje egzistuojančiam (serijiniam) įvykiui. Ir tikrai, bandant Barthes'o diskurse aptikti deliozišką pėdsaką, reikšmingas pasirodo Barthes'o žodžiui „kūnas“ suteiktas žodžio-manos statusas: „Matyt, kiekvieno autoriaus žodyne turi būti žodis-mana, kuris savo deginančia, daugialype, nepagaunama ir tartum sakralia reikšme kuria iliuziją, kad tuo žodžiu galima atsakyti į bet kurį klausimą. Toks žodis nėra nei ekscentriškas, nei centrinis; jis nepajudinamas ir nešamas srovės, niekada *nepriskiriamas vietai*, visada *atopiškas* (išsprūsta iš bet kokios topikos), jis tuo pat metu ir likutis, ir papildymas, signifikantas, užimantis bet kokio signifikato vietą. Jo kūryboje toks žodis pasirodė ne iškart; iš pradžių jį slėpė (Istorijos) Tiesos instancija, vėliau – (sistemų ir struktūrų) Validumo instancija, dabar jis skleidžiasi laisvai; tas žodis-mana yra žodis „kūnas““¹⁰⁷. Šioje citatoje slėpdamasis už kalbėjimo trečiuoju asmeniu, Barthes'as pateikia žodžio „kūnas“ genezę savo mokslinių idėjų raidoje, paskutiniam savo darbų laikotarpiui priskirdamas laisvą žodžio interpretaciją. Jeigu šiame prisipažinime ir išgirstame ironijos gaidelę, laisvos interpretacijos deklaracija neatrodo rimtai teoretiko Barthes'o lūpose, todėl turint galvoje, kad ir suvokdamas „kūno“ kaip žodžio-mana iliuziškumą (juo galima atsakyti į bet kurį klausimą), Barthes'as ne tik neatsisako žodžio „kūnas“, aptardamas savo darbuose iškeltas idėjas, bet ir paverčia jį esmine vėlyvųjų darbų mąstymo kategorija.¹⁰⁸ Verta kelti klausimą, kaip šis į bet kurį klausimą

¹⁰⁷ Roland Barthes *par Roland Barthes*, p. 117: „Dans le lexique d'un auteur, ne faut-il pas qu'il y ait toujours un mot-mana, un mot dont la signification ardente, multiforme, insaisissable et comme sacrée, donne l'illusion que par ce mot on peut répondre à tout? Ce mot n'est ni excentrique ni central; il est immobile et porté, en dérive, jamais casé, toujours *atopique* (échappant à toute topique), à la fois reste et supplément, signifiant occupant la place de tout signifié. Ce mot est apparu dans son œuvre peu à peu; il a d'abord été masqué par l'instance de la Vérité (celle de l'Histoire), ensuite par celle de la Validité (celle des systèmes et des structures); maintenant, il s'épanouit; ce mot-mana, c'est le mot „corps““.

¹⁰⁸ Kai kurie Barthes'o darbų tyrinėtojai išvelgia žodžiui „kūnas“ suteikiamą sakralinę reikšmę, bet pats Barthes'as šią hipotezę neigė. Pasak S. Zenkino, žodis „mana“ primena Lévi-Strausse'o žodžio „mana“ vartojimą „Pratarmėje Marcelio Mausso darbams“ (1950). Lévi-Strausse'ui „mana“ yra ne vientisa pasaulinė substancija, o diskretiškas kalbos faktas, tam tikras simbolinis dydis ar funkcija, priskiriamas daiktui ar reiškiniui ir reiškiantis *maginį*

atsakantis žodis tampa prasmės gimimo ir teksto teorijos pagrindu? Kaip, būdamas tuščias žodžio kiautas, savotiškas vidinių kalbos galių mediatorius, tuo pat metu „kūnas“ tampa vertinimo, vertės kategorija, ar, kaip matysime, prasmės gaminimosi prielaida?

Posemiologiniuose Barthes'o darbuose šalia kūno kaip žodžio prekursoriaus egzistuoja kūniškumo lygmuo, kuris siejasi su ankstyvuosiuose Barthes'o darbuose išskleista kūno ir rašymo problematika, tik kitoje – skaitymo – perspektyvoje. Nuo straipsnyje „Autoriaus mirtis“ pakeisto literatūrinio lauko dėmenų akcento, kur suardžius tradicinę autoriaus-teksto-skaitytojo paradigmą aktualizuojamas ne teksto kūrėjo, bet teksto skaitytojo vaidmuo prasmės gimime, visuose vėlesniuose Barthes'o darbuose svarbi tampa kūniška skaitytojo patirtis. Kuriamo teksto procese autoriaus kūno indėlių, dėl kurio stilingas rašymas vadinamas literatūra, o kūniška istorijos interpretacija – jos pažinimu, dabar inversijos būdu pakeičia skaitytojo kūnas, kuris atitinka išskirtą kūno-sakytojo (suvokėjo) poziciją. Teksto teorijoje, skaitymo teorijoje, diskurso analizėje, autobiografiškumo variacijose, fotografijų, kino tyrinėjimuose viena svarbiausių kategorijų iškeldamas kūno sąvoką, Barthes'as kalba ne tik apie kūną-tekstą (pasakymą), bet ir kūną-sakytoją (suvokėją) – prasmės produkavimo bendraautorį. O įvairių kūniškumo modusų akcentavimas leidžia vėlyvųjų darbų Barthes'ui užduoti ir apmąstyti naujus klausimus: koks yra teksto skaitytojas? koks skaitytojo ir teksto santykis? kaip susikuria nauja prasmė? kokios yra teksto, o drauge ir kalbos apskritai, ribos, galimybės ir galios?

to daikto ar reiškinių *efektyvumą*. Žr.: Сергей Зенкин, „Метабарт“, in: *Ролан Барт о Ролане Барте*, Москва: Ad Marginem, 1999, p. 281. Maginio žodžio įspūdis primena tai, ką kažko netikėto ar nepaprasto pasirodymo akivaizdoje patiria pirmą kartą žmogus, kuris savo nepaprastumo išgyvenimą, apstulbimą išreiškia sušukdamas: „Manitu!“ (pažodžiui: „Tai yra dievas!“). Šia prasme „mana“ reiškia šventuose daiktuose cirkuliuojančią „antgamtinę galią“. Būtent šiuo sušukimu ir patvirtinimu prasideda mitas ir kalba.

Barthes'as nepriima žodžiui priskiriamo sakralumo, bet neišsižada žodžio maginės energijos – žodžio galios viską paaiškinti pačiam tuo pat metu neturint jokios reikšmės. Žodžio galia talpinti savyje visas prasmes paverčia jį tuščiu ženklu.

3.2. Kūniškumo plotmė skaitymo akte

Sistemiškiausiai vėlyvojo Barthes'o darbuose kūniškumo plotmė aprašyta remiantis malonumo sąvoka. Skaitymo malonumas, kaip ypatingas skaitytojo santykio su literatūriniu tekstu matmuo, aprašomas knygoje *Teksto malonumas*. Malonumo, kaip skaitytojo patirtį su skaitomu objektu grindžiamo aspekto išskleidimas, šioje knygoje yra nuoseklaus teorinės minties plėtojimo rezultatas. Malonumo, „erotinio džiaugsmo“, o drauge ir kūno, ypač erotinio kūno, sąvokos pasirodo ankstesniuose Barthes'o darbuose.

3.2. 1. Erotiškumo moduliacijos skaitymo akte

Apie „erotinį džiaugsmą“ ženklų erdvėje Barthes'as prabyla po apsilankymo Japonijoje pasirodžiusioje knygoje *Ženklų imperija* (1970), kurioje siekdamas parodyti, kaip ne Vakarų pasaulio kultūroje atsidūrusiam ir sąmoningai jos pažinimą (kalbos, papročių, religijos, teatro meno, poezijos formų ir t. t.) suspenduojančiam žmogui tenka iš naujo suprasti, kaip veikia ženklai ir kaip gimsta reikšmės. Šioje įsivaizduotoje kelionėje, kur keliautojas sąmoningai vengia išankstinio šalies, į kurią keliauja, kultūrinio, kalbinio, religinio pažinimo, Japonija tampa šalimi, kur viskas yra ženklai, bet tie ženklai tušti, į nieką, o tiksliau, į galutinį, nekintantį signifikatą nenurodantys – grynai signifikantai¹⁰⁹. Barthes'as sako, kad kadangi jis nemoka

¹⁰⁹ „Šiame darbe Barthes'as primena Sapiro-Whorfo hipotezę, teigiančią, kad duotos kultūros pasaulėžiūrą sąlygoja tos kultūros kalbos struktūros (ES,12–13). Jeigu taip, tai bergždžias reikalas mesti iššūkį visuomenei, neištyrus kalboje esančių metafizinių apribojimų; priešingu atveju mes rizikuojame tik atkartoti jos struktūras kitomis formomis. Tikslas – nebe kritikuoti konkrečias ideologijas, bet suardyti (kadangi suardymas yra galimas) simbolinę tvarką, semiotinį režimą, kuris padaro galimas visas ideologijas, kuris įsteigia individus kaip subjektus. Tačiau kitos kalbos – kitos kultūros, traktuojamos kaip kalbos, – gali mums pateikti kitus subjektyvumo įvaizdžius. Taip mes spontaniškai įsivaizduojame subjektą kaip savasties pagrindą, kaip mummyse įkurdintą sielą, kuri kontroliuoja mūsų ištariamus žodžius; šią prielaidą įgalina mūsų kalbos struktūros (subjekto įvardžio, kuriam priskiriamas predikatas, vartojimas) [...]. Tačiau japonų pasakymuose egzistuoja daugybė gramatinių formų, nužyminčių subjekto vietą, bet neleidžiančių joms susijungti į vientisą „asmenį“. Subjektas kalboje išskydęs, o ne fiksuotas.“ Daugiau žr.: Michael Moriarty, *Roland Barthes*, p. 113–114.

japonų kalbos, tai kalba, kurią jis girdi Japonijoje, jam yra prasmės neturintys grynai garsai. Patiekiant maistą Japonijoje nesilaikoma jokio eiliškumo (nėra pirmo patiekalo, antro patiekalo, deserto), todėl valgantysis pats susikuria savo valgymo kombinaciją. Laisvos interpretacijos modelį pateikia Tokijo miestas, kuris, anot Barthes'o, pirmiausia nuo Vakarų kultūros miestų skiriasi tuo, kad neturi erdvę struktūruojančio miesto centro (centrinės aikštės, rūmų ir pan.)¹¹⁰. Be to, Tokijo gatvės neturi pavadinimų ir numeracijos, pasiūlančios orientacijos kryptį, todėl gyventojai ir lankytojai orientuojasi miesto erdvėje pasikliaudami individualiais ranka pieštais planais bei iš kiekvieno žmogaus aplankomos miesto erdvės patirties išplaukiančia vizualine atmintimi. Aplankyti kurią nors Tokijo vietą pirmą kartą, vadinasi „pradėti ją rašyti: kadangi adresas nėra užrašytas, jis sukuriamas pačiu rašymu“¹¹¹. Tuščių ženklų apsuptyje atsidūręs žmogus provokuojamas pats pradėti juos dėlioti, verti tuščių signifikantų grandines, užpildant jas savo turiniais. Šiame procese – Japonijos kaip teksto perkūrimo arba pergaminimo – ženklų skaitytojas tampa rašytoju, kuris skaitydamas kuria laikiškas prasmės struktūras. Skaitymo procesas, kurio nereglamentuoja Vakarų kultūros skaitytojo atsinešti skaitymo kodai, kur signifikanto negali prikabinti prie jokio žinomo signifikato, atveria tai, ką Barthes'as pavadina erotinio džiaugsmo ženklais erdve. Japonijos tuščių ženklų skaitymas, kuris reikalauja ne pasyvaus ženklo priėmimo, bet aktyvios priėmėjo ženklo perorganizavimo veiklos, „leido pasistūmėti truputį toliau į hedonistinę ar, greičiau, į tą erotinę teksto, skaitymo, signifikanto erdvę“¹¹². Tai, kas pavadinama „erotine teksto erdve“, turi ne tiek seksualines konotacijas, o malonumo, susijusio su laisvu pasirinkimu, prasmę. Erotiškumu pavadinamas laisvas, konkrečios sistemos

¹¹⁰ Kritikų manymu, Barthes'o idėja Vakarų kultūros polinkį į koncentrinis miestus susieti su „Vakarų metafizikos nuostata, kad kiekvienas centras – tiesos vieta“, priartėja prie Derrida ir Deleuze'o filosofinės tematikos. Plačiau žr.: Gary Shapiro, „To Philosophise Is to Learn to Die“, in: *Signs in Culture: Roland Barthes today*, edited by Steven Ungar and Betty R. McGraw, Iowa City: University of Iowa Press, 1998, p. 4.

¹¹¹ Roland Barthes, *L'empire des signes*, Paris: Éditions du Seuil, 2005, p. 55.

¹¹² Roland Barthes, *Le grain de la voix, Entretiens 1962–1980*, Éditions du Seuil, 1981, p. 171: „Il m'a permis de m'installer un peu plus dans cet espace hedoniste ou, pour mieux dire, érotique, du texte, de la lecture, du signifiant“.

reikšmių neribojamas reikšminio objekto skaidymas, čia ir dabar vykstantis nuo signifikatų atkabintų signifikantų grupavimas. *Ženklių imperijoje* Barthes'as suformuluoja erotizuoto skaitymo kaip jokių išankstinių skaitymo kodų nevaržomo „nardymo“ tekste formulę, kurią galima kritikuoti dėl vertinimo, pagrįsto kultūrinio kodo žinojimu ar nepažinimu, tačiau svarbiau yra tai, kad naujam skaitymo procesui suteikiama pozityvi vertė. Šioje knygoje skaitymo laisvę lemia „kultūrinis neišmanymas“, tačiau vėlesniuose Barthes'o tekstuose erotišką skaitymo modelį taikant Vakarų kultūros tekstams kultūrinio kodo nežinojimas nebegalioja ir tokiai skaitymo praktikai atsirasti tenka ieškoti kitų priežasčių.

Ženklių imperijoje pažymimos pagrindinės gairės, vedančios erotinę skaitymo dimensiją išskleidžiančio *Teksto malonumo* link. Tačiau toliau svarstant erotiškumo moduliacijas negalima užmiršti pačios erotišką kūno sampratos. Bandant suprasti, kaip erotišką kūnas – čia svarbūs abu dėmenys, ir „kūnas“, ir „erotiškas“, – tampa svarbia kategorija teksto teorijoje, reikėtų sugrįžti ne tik prie knygos *S/Z*¹¹³, bet pirmiausia prie ankstyvųjų Barthes'o tekstų, skirtų teatrui. 1954 metais parašytame straipsnyje „Baudelaire'o teatras“¹¹⁴, kuriame aptariami keturi Baudelaire'o teatro projektai (nebaigta drama ir trys scenarijai), pasirodo tai, ką pavadinčiau erotišką kūno provaizdžiu. Viena svarbiausių Baudelaire'o teatro savybių įvardydamas teatrališkumą, Barthes'as pabrėžia jusles dirginančio dirbtinumo (to, ką sudaro aktoriaus judesiai, balso intonacijos, atstumai, scenos apšvietimas ir t. t.) patyrimą. Teatrališkumas, pasak Barthes'o, – tai kūryba, ir šio kūrybinio proceso metu parašytas tekstas išsiskleidžia šiose išorinėse substancijose, ypač, aktoriaus kūne: „autentišką teatrališkumą – tai, galima sakyti, aktoriaus trikdančio kūniškumo jautimas, netgi kankinantis jautimas“¹¹⁵. Aktoriaus kūnas, pasak Barthes'o, atskleidžia svarbiausią bodlerišką pasaulio

¹¹³ Apie erotinį kūną Barthes'o knygoje *S/Z* žr.: Chin-Wei Chang. „Reading the Erotic Body of Roland Barthes *S/Z*“, *Papers on Language and Literature*, Vol. 46, Issue 1, 2010, p. 23–60.

¹¹⁴ Roland Barthes, „Le théâtre de Baudelaire“, in: Roland Barthes, *Essais critiques*, Éditions du Seuil, 1964, p. 41–47.

¹¹⁵ Barthes, „Le théâtre de Baudelaire“, p. 43.

kategoriją – dirbtinumą. Aktoriaus kūnas dirbtinis, bet jo dirbtinumas gilesnis už nupieštas dekoracijas ar specialiai scenai sukurtus teatro baldus; aktoriaus kūnas dirbtinis, bet ne netikras. Vaidinančio aktoriaus kūne aptinkame dvipusio ženklo modelį: „Baudelaire’ui būdingas stiprus paslaptiškumas, o taip pat labiausiai trikdančio teatrališkumo jausmas, tokio, kuris paverčia aktorių teatrinio stebuklo centru ir steigia teatrą kaip super-inkarnacijos (*ultra-incarnation*) vietą, kur kūnas yra dvilypis: jis tuo pat metu ir gyvas, įprastos prigimties kūnas, ir emfatinis, iškilmingas kūnas, savo funkcijos sustingdytas dirbtinis objektas“¹¹⁶. Erotiškumą sukuria nevienareikšmė vaidinančio aktoriaus kūno duotis: jis yra biologiškai materialus ir tuo pat metu turi platų dirbtinių kūnų (aktorius vaidina ką kitą, nei jis yra) rinkinį. Vaidinančio aktoriaus kūnas tuo pat metu šias savo puses ir jungia, ir skiria, bet nepanaikina viena kitos. Taip teatre išaukštintas žmogaus kūnas pateikia savitą „du viename“ modelį, kurį Barthes’as įvairiai naudoja plėtodamas savo teksto teoriją¹¹⁷.

Bodleriško teatro interpretacijoje brėžiami erotiškumo metmenys, kur „erotišku“ pavadinama tai, kas tuo pat metu yra ir paslėpta, ir išviešinta, esaties ir nesaties dinamika. Regimo objekto dviejų pusių mirgėjimas žiūrovą žavi, jaudina, sukelia virpulį. Kūno figūra, jungdama Kultūros sritį (figūra, kaukė, tekstas) su Gamtos sritimi (fiziologiskumas), skleidžia erotinį vaidinančio aktoriaus kūno žavesį. Svarbiausia erotiškumo kūno savybė ta, kad toks kūnas peržengia tradicines priešpriešas, pvz., natūralu/dirbtina – tai, kas atrodo natūralu, tuo pat metu yra ir dirbtina. Nuolatinis dviejų pusių

¹¹⁶ Barthes, „Le théâtre de Baudelaire“, p. 43.

¹¹⁷ Mąstant apie šį „du viename“ modelį, verta paminėti, kad dvipusiškumo modelis būdingas ir pačiai Barthes’o retorikai. Pvz., vėlyvuose darbuose sutinkama „amfibolija“, paties Barthes’o vadinama produkavimo figūra ar teksto operatoriumi, – tokią žodžio dviprasmybę lemia ne leksika, bet tai, kaip išsidėsto diskursas. Esant palankiam išsidėstymui vienas ir tas pats žodis toje pačioje frazėje tuo pačiu metu reiškia du skirtingus dalykus; skaitymo metu viena reikšmė naudojama per kitą ir tai vyksta kaip nesusifokusuojantis mirgėjimas arba, pasak Barthes’o, kaip mirksėjimas. Svarbi ne polisemija (reikšmių daugis), bet amfibolija – prasmės dvilypumas. Žr.: *Roland Barthes par Roland Barthes*, p. 72–73. Remdamasis amfibolija, kurią, pavyzdžiui, sukuria dėl greito tarimo susiliejančys žodžiai („palauk 4–10 minučių“), Barthes’as pasikliauja dėl atsitiktinio žodžių išsidėstymo susikuriančia diskurso klaida. Kalbos galimybė teikti dviprasmybes sukuria pagrindą žaidimui kalba.

mirgėjimas, nesustojantis fokusavimasis, neleidžiantis sustingti ir užgožti nei vienai iš pusių, sukuria tokį erotiškumo lauką, kuriame nebegalioja kategoriškos binarinės opozicijos – jos susimaišo, susilieja, riba nuolatos peržengiama. Barthes'ui erotišką kūną yra pati tikriausia transgresijos vieta.

Kūno kaip transgresijos vietos pavyzdį Barthes'as plačiau aprašo knygoje *S/Z*, kur analizuoja H. de Balzaco apsakymą *Sarazinas*. Balzaco tekste senas skulptorius įsimyli gražuolę dainininkę Zambinelą, jo įsitikinimu, tobulą moterį, kuri iš tiesų yra kastratas. Erotišką (dainininkės/kastrato) kūną čia panaikina ne tik to, kas natūralu/dirbtina, priešpriešą, bet ir biologiškai lemtą vyro ir moters atskirtį. Barthes'o analizuojamo Balzaco pasakojime kūnas tampa vienos iš pasaulį tvarkančios ir jį sisteminančios retorinės figūros – antitezės – pakaitalu, kuris sukuria transgresijos vietą: „[B]ūtent kūno lygmenyje priešpriešos užtvara turi sugriūti, kad du Antitezės nesuderinamumai (išorė ir vidus, šaltis ir karštis, mirtis ir gyvenimas) susijungtų, susiliestų, susiliėtų per labiausiai stulbinančią figūrą į mišrią substanciją, iš pradžių keistą (maišalynė), vėliau chimerišką (arabeska, įkūnyta vienas šalia kito sėdinčio Senio ir jaunos moters)“¹¹⁸. Toje pačioje knygoje Barthes'as užrašo ir kitą mintį: „kiekvienas kūnas – citata, citata to, kas *jau-parašyta*“¹¹⁹, taip kūną paversdamas ne tik teksto, bet intertekstualumo erdve. Ir būtent intertekstualumas lemia jaunojo skulptoriaus apsirikimą: jis neteisingai perskaito kūną, nes, nors Zambineloje atpažįsta visus moteriškumo kodus, šiuo atveju nebegalioja tradiciškos lyties ir seksualumo konstrukcijos. Galima sakyti, kad knygoje *S/Z* suformuluotos dvi svarbios kūno figūros ypatybės. Pirmiausia, kūnas tampa nesuderinamų dalykų susitikimo ir tam tikro bendrabūvio vieta, todėl nenuostabu, kad šioje priešpriešas jungiančioje figūroje vėliau Barthes'as bando sulipdyti ir tokias skirtingas kategorijas, kaip

¹¹⁸ Roland Barthes, *S/Z*, Paris: Éditions du Seuil, 1970, p. 35: „Comme supplément, le corps est le lieu de la transgression mise en œuvre per le récit: c'est au niveau du corps que la barre de l'aversion doit sauter, que les deux *inconciliables* de l'Antithèse (le dehors et le dedans, le froid et le chaud, la mort et la vie) sont appelés à se rejoindre, à se toucher, à se mêler par la plus stupéfiante des figures dans une substance composite (sans *tendue*), ici fantaisiste (c'est la macédoine), plus tard chimérique (ce sera l'arabesque formée par le Vieillard et la jeune femme assis côte à côte).“

¹¹⁹ Barthes, *S/Z*, p. 40.

kūnas ir tekstas. Kita vertus, kūnas pasirodo kaip kodavimui atviras fenomenas, kultūrinių, literatūrinių, ideologinių kodų prisodrinta vieta.

Erotinė teksto erdvė išplėtojama svarbiausiame skaitymo tipologijos išdėstyme knygoje *Teksto malonumas*. Erotinę skaitymo dimensiją Barthes'as išskleidžia aprašydamas du skaitymo modelius: teksto malonumą ir teksto „jouissance“. Pastarosios sąvokos vertimas į lietuvių kalbą nėra nusistovėjęs, priklausomai nuo analizuojamo autoriaus ir konteksto, ji verčiama „mėgavimusi“, „džiaugsmu“ arba apskritai neverčiama. Iš psichoanalizės atėjusios malonumo ir „jouissance“ sąvokos ir jų perskyra.¹²⁰ Barthes'o darbuose įgyja savitų niuansų, todėl jo darbuose žodį „jouissance“ siūlau versti *svaigimu*¹²¹. Pasak Barthes'o, sąvokų *malonumas/svaigimas* konsteliacijoje jų apibrėžimo ribos niekada nebus iki galo aiškos ir tvirtos, visada išliks šių sąvokų mirgėjimas, nes pačioje prancūzų kalboje nėra vieno žodžio, kuris tuo pat metu nusakytų malonumą, išreiškiantį pa(si)tenkinimą, ir tokį malonumą, kuris išreiškia apalpimą, ekstazę¹²². Iš tiesų, Barthes'as *Teksto*

¹²⁰ Perskyrą tarp malonumo ir „jouissance“ savo seminariniame tekste *Psichoanalizės etika (L'éthique de la psychanalyse, 1959–1960 (Seminaire VII))*, Paris: Seuil, 1986) įvedė Lacanas. Malonumas – tai natūralus, organinis patyrimas, „jouissance“ – tai geismo siekinys, kylantis iš neišreikšto poreikio ir reikmės, kaip tik jis konstituoja žmogų. „Jouissance“ visada netikėtas, naujas, sutrikdantis, trumpalaikis. Malonumas suvaržo „jouissance“, pasireikšdamas kaip įstatymas, liepiantis subjektui kaip galima mažiau patirti malonumą. Subjektas siekia sulaužyti įstatymą ir žengti anapus malonumo principo. Lacano interpretacijoje malonumo principo sulaužymas suteikia subjektui dar didesnę malonumą, tokį intensyvų, kad jo nebegalinčiam iškęsti subjektui, jis sukelia skausmą. Šį „skausmingą principą“ Lacanas ir vadina „jouissance“.

¹²¹ Lietuvoje paplitęs „jouissance“ vertimas žodžiu „mėgavimasis“ (knygoje *Teksto malonumas*), kartais jis verčiamas žodžiu „džiaugsmas“ (Viktorija Daujotytė, *Kalba ir jos menas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 96–97). Barthes'o atveju šie vertimai netikslūs, iškreipiantys prasmę. Malonumas – malonus jausmas, pasitenkinimą sukeliantis išgyvenimas, o žodis „mėgautis“ lietuvių kalboje nurodo silpnesnį malonumo laipsnį: džiaugtis, gėrėtis, smagintis malonumais. Barthes'o tekste „jouissance“, priešingai, turi stipresnes – ekstazės, šoko, net sąmonės praradimo, seksualines – konotacijas. Be to, Barthes'o koncepcijoje „jouissance“ gali būti netgi nemalonus, trikdantis. Todėl siūlau „jouissance“ versti lietuvišku žodžiu „svaigimas“. *Lietuvių kalbos žodynas* pateikia tokias reikšmes: svaigti – jausti svaigulį, kvaitulį; trikti, mišti (protui), netekti nuovokos. Taip pat pateikiama sangražinė forma: „Man svaigstasi (aš svaigstu)“. Perkeltine prasme svaigti reiškia būti smarkiai apimtam, sužavėtam kokio jausmo, išpūdžio. „Apsvaigti“ – patirti susižavėjimą, ekstazę, užsimiršimą; netekti sąmonės, apalpti. Žr.: *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 14, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 263.

¹²² „Malonumas/svaigimas: terminologiškai visada yra mirguliavimas, aš abejoju, painioju. Bet koku atveju, visada išliks neapsisprendimo likutis: perskyra neužtikrins klasifikacijos,

malonume nesilaiko nuoseklumo vartodamas šias sąvokas, – „malonumas“ kartais išsiplečia iki „svaigimo“ ir vartojamas kaip intensyviausio malonumo laipsnio sinonimas (tokiais atvejais „teksto malonumas“ (*le plaisir du texte*) apima ir „teksto svaigimą“ (*jouissance du texte*)¹²³), o kitais kartais „malonumas“ yra „svaigimo“ priešprieša (tada „teksto malonumas“ ir „teksto svaigimas“ sudaro opoziciją). Šių sąvokų perskyra atsiranda, kai „reikia atskirti euforiją, pasitenkinimą, patogumą (prisotinimo jausmą, kai laisvai prisipildau kultūros) nuo svaigimui būdingų sukrėtimo, šoko, praradimo“¹²⁴.

3.2.2. Skaitomo objekto tipologizacija

Barthes'o išskirtuose skaitymo būduose, kurių vienas susijęs su teksto malonumu, o kitas su teksto svaigimu, skirtingai nei *Ženklių imperijoje*, svarbūs du komponentai: skaitytojas (ne tik jo intelektualinės nuostatos, bet ir jo kūnas) ir tekstas (ne tik jo turinys, bet ir forma). Taigi skaitymas Barthes'ui – ypatinga subjekto (skaitančiojo) ir objekto sandūra, skaitymo rezultatas priklauso nuo objekto pasirodymo būdo, t. y. ne koks objektas yra, bet kokį subjektas jį gali pamatyti. Skaitomas objektas gali būti toks, koks duotas tiesiogiai, bet gali būti ir toks, kokį iš duotojo susikonstruoja skaitytojas. Skirtingas subjekto ir objekto santykis suponuojama dvi skaitymo veiklas. Skirtingi tarp skaitytojo ir skaitomo teksto užsimezgantys sąveikos būdai leidžia išskirti ir aprašyti skirtingas skaitymo praktikas. Teksto malonumas siejamas su tradicine skaitymo praktika, kai tekstas skaitomas linijiniu būdu

paradigma girgždės, prasmė bus nepatikima, sukeičiama, abipusė, diskursas – nepilnas.“ In: Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 10.

¹²³ Teksto malonumas, pasak Barthes'o, „nurodo kažką visiškai nežinomo estetikai, ypač literatūros estetikai, ir tai yra svaigimas – subjekto išnykimo, panaikinimo būdas. Tada, kodėl sakoma „teksto malonumas“, o ne „teksto svaigimas“? Todėl, kad teksto veikla apima visą subjekto išskaidymų diapazoną, visą skalę: nuo konsistencijos (tada yra pilnatvė, satisfakcija, malonumas tikrąja prasme) iki praradimo (tada yra panaikinimas, *fedingas*, svaigimas).“ Žr.: Roland Barthes, *Le grain de la voix*, p.189.

¹²⁴ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 34: „chaque fois qu'il me faut distinguer l'euphorie, le comblement, le confort (sentiment de réplétion où la culture pénètre librement), de la secousse, de l'ébranlement, de la perte, propres à la jouissance“; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 282.

sekant ir atpažįstant reikšmes; tokį skaitymą Barthes'as sieja su vartojimu, o tokio teksto vartotojas – pasyvus skaitytojas, reikšmių priėmėjas. Tuo tarpu teksto svaigimas – tai naujo skaitymo praktika, pagrįsta ne linijiniu, bet tekstą skaidančiu, fargmentuojančiu skaitymu. Tokia skaitymo veikla, kai skaitytojas pats skaido tekstą ir vėl sujungia skirtingas dalis, primena aprašytą erotinio džiaugsmo ženklais erdvę, kur skaitytojas tampa aktyviu prasmės kūrėju, teksto perrašytoju.

Siekdamas aprašyti naujo skaitymo sąlygas, Barthes'as jį nagrinėja iš įvairių požiūrio taškų: tipologizuodamas skaitomą objektą, skaitymo veiklą, kalbos veiklą ir t. t. Šių tipologizacijų dėmenys susiskirsto į dvi priešingas pozicijas, kurios atskleidžia du skaitymo būdus:

Skaitymo objektas	kūrinys	tekstas
skaitymo pobūdis	skaitomas tekstas (pasyvus vartojimas)	rašomas tekstas (aktyvus darbas)
prasmės režimas	reikšmė	reikšmės procesas (reikštis)
skaitymo patirtis	malonumas	svaigimas

Teksto malonumo ir teksto svaigimo kaip skirtingų skaitymo praktikų perskyra pagrįsta straipsnyje „Nuo Kūrinio prie Teksto“ pateikta skaitomo objekto tipologija. Teksto malonumas kyla iš kūrinio, t. y. uždaros baigtinės struktūros, apčiuopiamo tūrio objekto, skaitymo, pvz., Balzaco *Sarazinas*. Tačiau neneigdamas Balzaco *Sarazino*, kaip realistinio kūrinio, statuso, Barthes'as knygoje *S/Z* pateikia kūrinį „dekonstruojantį“ skaitymo pavyzdį. Jis suskaido Balzaco *Saraziną* į skirtingos apimties skaitymo arba prasminius vienetus, kuriuos pavadina *lexies*. Jo teigimu, taip literatūros kūrinys atveria struktūros nesuvaržytą, iš įvairių kodų, kitų tekstų nuorodų besikuriantį tekstą. Tekstas – „masė, o ne vienetas“, kalbos žaismas, daugiaseminė erdvė, kurioje susikerta daugybė galimų prasmų. Malonumą Barthes'as susieja su kūrinium, o su tekstu susieja svaigimą. Kadangi svaigimas nesusijęs su konkrečiu kūrinium, jis atsiranda kalbos žaismo procese: „[idealus] tekstas yra

signifikantų galaktika, o ne signifikatų struktūra; jis neturi pradžios, jis apverčiamas, į jį galima patekti per keletą įėjimų, kurių nė vienas negali būti paskelbtas svarbiausiu; kodai, kurie jame telkiasi, išsiplečia tiek, *kiek aprėpia akys*¹²⁵. Susijęs su kalbos darbo procesu, svaigimas nėra tik naujo objekto ypatybė, nes kalba nedirba pati sau; tam, kad, kaip sako Barthes'as, užsivestų kalbų mašina, reikalingas skaitytojas.

Barthes'o atskirti skaitymo būdai susiję su skirtingais prasmės režimais: teksto malonumas kyla atpažįstant kalbos ar kultūros įtvirtintą reikšmę, o teksto svaigimas susijęs ne su stabiliomis reikšmėmis, bet su reikšmės procesu, vadinamu *reikštimi (signifiance)*: „Reikštis – tai prasmės režimas, bet toks, kuris niekada nesibaigia signifikatu, ir kur subjektas, kai jis klauso, kalba, rašo, ar net savo vidinio teksto lygmenyje, visada juda nuo signifikanto prie signifikanto per prasmę, niekada jos neužbaigdamas“.¹²⁶ Tokia prasmė, būdama dinamišku nesibaigiančių transformacijų procesu nebeprisilaiko uždaroms kalbos sistemoms. Priešingai nei reikšmė, kuri priklauso komunikacijos, pasakymo plotmei, reikštis – reikšmės procesas – priklauso gaminimo, sakymo plotmei. Malonumas susijęs su vartojimu, kai skaitytojas, pasitelkęs žinių, kultūrinį bagažą, „iškodoja“ pranešimą, o svaigimas neturi jokių išankstinių taisyklių, jis vyksta skaitymo metu. Skaityme, kuris nėra reikšmių atpažinimas, bet reikšmių gaminimo procesas, išvengiama analogijos su nusistovėjusiais ir įtvirtintais ženklo dviejų dalių ryšiais, o tai reiškia, kad viena ženklo dalis atkabinama nuo kitos, signifikantas atkabinamas nuo signifikato (tokias situacijas Barthes'as aprašė *Ženklo imperijoje*). Koks skaitytojo vaidmuo reikšmės produkavimo procese?

¹²⁵ Barthes, *S/Z*, p. 12: „...ce texte est une galaxie de signifiants, non une structure de signifiés; il n'a pas de commencement; il est réversible; on y accède par plusieurs entrées dont aucune ne peut être à coup sûr déclarée principale; les codes qu'il mobilise se profilent à perte de vue...“

¹²⁶ Barthes, *Le grain de la voix*, p. 225: „[L]a signifiance est un régime de sens, certes, mais qui ne se ferme jamais sur un signifié, et où le sujet, quand il écoute, parle, écrit, et même au niveau de son texte intérieur, va toujours de signifiant en signifiant, à travers du sens, sans jamais le clore“.

3.2.3. Skaitytojo tipologizacija: racionalus skaitytojas – bekūnis skaitytojas

Aprašydamas skaitymo reiškinį Barthes'as naujai apmąsto skaitytojo sampratą. Straipsnyje „Autoriaus mirtis“ Barthes'as teigia, kad teksto reikšmę lemia ne konkretus šaltinis (autorius sąmonė), bet ji kyla iš skaitytojo ir teksto santykio. Skaitytojas gali laisvai atverti ir užverti teksto įreikšminimo procesą. Jeigu autorius nebegali kontroliuoti prasmės gimimo, kaip į reikšmės produkavimo procesą įsiterpia skaitytojas? Kodų ieškojimas leidžia traktuoti kūrinį kaip intertekstinį konstruktą – įvairių kultūrinių diskursų, nuo kurių priklauso jo aiškumas, produktą, šių kodų „reguliuotoju“ tampa skaitytojas: „Dabar mes žinome, kad tekstas yra ne žodžių linija, perteikianti vienintelę, tam tikra prasme, „teologinę“ prasmę (Autoriaus–Dievo „pranešimą“), bet daugiaplotmė erdvė, kurioje jungiasi ir varžosi raštų (nė vienas jų nėra pirminis) įvairovė. [...] bet yra viena vieta, kur ši gausybė yra susitelkus, ta vieta – skaitytojas, o ne autorius, kaip ligi šiol buvo sakoma“¹²⁷. Tačiau toks skaitytojas nėra iki teksto esantis subjektas, kuris naudojasi tekstu kaip objektu, teksto skaitytojas tampa vieta, kurioje teksto kodai, citatos maišosi, kuriasi intertekstai.

Tokią ypatingą skaitytojo vietą Barthes'as pavadina *paragrama*. Skirtingai nuo Saussure'o, kuris paragramą siejo su autoriumi, ir nuo Kristevos, kuri ją siejo su pačiu tekstu, Barthes'as paragramą sieja su skaitytoju¹²⁸. Paragrama jam tampa svarbiu naują skaitymo santykį nusakančiu modeliu būtent todėl, kad ji atveria tekstą įvairioms junglumo galimybėms, kai net pats mažiausias nuokrypis nuo normos sudaro sąlygas naujai reikšmei. „Tikras“, „teisingas“ (šiuo atveju nesvarbu, kad utopinis) skaitymas būtų toks, kuris sugebėtų apimti ir suvokti simultanišką prasmių, požiūrio taškų, struktūrų daugį kaip vientisą erdvę, kurioje dėl jos vienalaikiškumo nebetenka prasmės jokie prieštaravimai. Tekstas yra tokios erdvės pradinė prielaida.

¹²⁷ Roland Barthes, „La mort de l'auteur“, in: Roland Barthes, *Le bruissement de la langue*, p. 65–66.

¹²⁸ Nicolas Carpentiers, *La lecture selon Barthes*, Paris: L'Harmattan, 1998, p. 75.

Tokio skaitymo skaitytojas pavadinamas paragramatiniu ir padeda suprasti paradoksalią skaitytojo situaciją. Aišku, kad skaityti – tai atkoduoti žodžius, prasmes, struktūras. Bet teksto skaitymo atveju skaitytojas ne atkoduoja, bet per-koduoja¹²⁹, jis ne iššifruoja esamas reikšmes, bet gamina (*produit*) naujas. Perdirbimo, produkavimo veikloje skaitytojas tampa *perėja* (*traversée*), kurioje kaupiasi, maišosi, cirkuliuoja kalbos.

Kūrinio ir teksto arba skaitomo (*lisible*) teksto ir rašomo (*scriptible*) teksto opozicijoje, grindžiamoje perskyra tarp baigtinio ir atviro reikšmės kūrimo proceso, kūrinio skaitymas atitinka tradicinį komunikacijos modelį, kai pranešėjas (autorius) perduoda žinią, pranešimą gavėjui (skaitytojui). Tradicinio skaitymo modelyje skaitytojas priima perduodamą pranešimą, susitapatina su kūrinio veikėjais, priima įsivaizduojamą situaciją. Tačiau teksto skaitymas suardo tradicinį komunikacijos mechanizmą, tekstas nėra uždara prasmę perteikianti struktūra, bet atvira kalbinė sfera. Galima sakyti, kad teksto skaityme irgi vyksta komunikacija, tačiau tai antifunkcionali komunikacija, kurioje svarbu ne sužinoti pranešimo reikšmę, suprasti, ką norima pasakyti, bet svarbiausia tampa pati skaitymo veikla – reikšmės produkavimas. Kūrinys „*reprezentuoja* baigtinį pasaulį, tekstas *įvaizdina* (*figure*) kalbos begalybę – be žinojimo, be priežasties, be supratimo“¹³⁰.

Tačiau toks teksto skaitytojo, kuris užgimsta pačioje skaitymo veikloje ir pasirodo kaip teksto kodas, kitų tekstų ištraukas akumuliuojanti vieta, kurioje aktualizuojama kalbos veikla, aprašymas nepaaiškina, kaip skaitomas kūrinys individualizuojamas ir virsta skaitomu tekstu. Šis klausimas iškyla Barthes'ui toliau plėtojant skaitymo tipologijos, ypač, naujo skaitytojo, t. y. „teksto skaitytojo tą akimirką, kai jis pasiekia malonumą“¹³¹ sampratą. Jeigu skaitymo svaigimas, skirtingai nuo tradicinio skaitymo, yra antisocialus, antikultūrinis, išvengiantis kolektyvinių tendencijų, o skaitymo subjektas yra

¹²⁹ Roland Barthes, „Sur la lecture“, in: Roland Barthes, *Le bruissement de la langue*, p. 47: „il ne décode pas, il sur-code“.

¹³⁰ Roland Barthes par Roland Barthes, p. 109: „représente un monde fini, le texte figure l'infini du langage: sans savoir, sans raison, sans intelligence“. Beje, ši kūrinio ir teksto priešprieša Barthes'ui atitinka klasikinės literatūros ir avangardinių tekstų priešpriešą.

¹³¹ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 10.

jame ir per jį vykstančio kalbos darbo vieta, kaip kalbos sukonstruotas subjektas išvengia sunormintų reikšmių, stereotipų? Kaip skaitymo metu užgimsta individuali reikšmė?

3.2.4. Svaigimo akimirka skaitymo procese (psichonanalizės intarpas)

Remdamasis psichoanalize, Barthes'as malonumo kategoriją atskiria nuo estetinės vertės, nes skaitomas tekstas nėra „objektas“, kurį subjektas „kontempliuoja“ išgyvendamas euforinę būseną, ir susieja su geismo dialektiką sudarančia subjekto ir objekto konsteliacija, o tiksliau, su jai būdinga ardomąja galia: „nėra erotikos be „objekto“, bet taip pat ji negali egzistuoti be subjekto svyravimo“.¹³² Naujo tipo malonumas – „svaigimas“, – nežinomas jokiai estetikai (ypač literatūros estetikai), iš esmės yra „anti-estetinis malonumas“, nes tai subjekto išnykimo, jo panaikinimo būdas.

Skaitydamas tekstą skaitytojas savo tapatybės nebegali susieti su jokių diskursu, nes intertekstinėje skaitymo erdvėje jis susiduria su daug diskursų. Todėl teksto svaigimas, kuris yra skaitytojo patirtis tuo metu, kai jis skaito tekstą, atskleidžia subjekto savęs praradimo akimirką: „...ne prievarta persmelkia malonumą – jo nedomina destrukcija; tai, ko nori malonumas, yra praradimo vieta, įtrūkis, spraga, defliacija, *fedingas*, kuris pagauna subjektą svaigimo akimirką.“¹³³ Šiai būsenai apibūdinti Barthes'as remiasi Lacano knygoje *Keturios svarbiausios psichoanalizės sąvokos* (1964) aprašyta „fedingo“ sąvoka¹³⁴. Pasak Lacano, tam tikro amžiaus vaikas, kuris dėl neišlavintų motorinių gebėjimų negali valdyti savo kūno ir nesuvokia jo kaip visumos, atpažįsta save veidrodyje ir identifikuojasi su šiuo atvaizdu. Pirmasis vaiko susitapatinimas su atvaizdo „aš“ yra pirmasis susvetimėjimo patyrimas.

¹³² Roland Barthes, „L'adjectif est le 'dire' du désir“, in : Roland Barthes, *Le grain de la voix*, 1981, p. 189.

¹³³ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 15: „...mais ce n'est pas la violence qui impressionne la plaisir; la destruction ne l'intéresse pas; ce qu'il veut, c'est le lieu d'une perte, c'est la faille, la coupure, la deflation, le *fading* qui saisit le sujet au cœur de la jouissance“.

¹³⁴ Jacques Lacan, *Le Séminaire, Livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris: Seuil, 1973. Lacanas vartojo anglišką terminą „fading“, kuris radiotechnikoje reiškia garso išnykimą

Kai vaikas mato save atvaizde, jis mato save kaip kitą. Pamatęs atvaizdą, jis suvokia save kaip vientisą „aš“, tačiau ši vientisa tapatybė – fiktyvi, jo įsivaizduojama tapatybė nesutampa su kūno „tikrove“. Taip susitapatindamas su atvaizdu, su įsivaizduojamu „aš“, vaikas tampa svetimas sau pačiam. Ši pirmąją įsubjektinimo procesą, kai subjektas įsisteigia per savo nebuvimą, Lacanas ir vadina *aphanisis* arba *feeding* – subjekto išnykimu susvetimėjimo su savimi procese. Barthes'as, kuris skaitymą aprašo kaip Lacano „veidrodinės pakopos“ variantą, kada skaitantis subjektas tekste atpažįsta savo „aš“, taip susikurdamas savo įsivaizduojamą „aš“, svaigimo akimirką suvokia kaip *feeding*, kai skaitytojo „aš“ išnyksta, ištirpsta teksto erdvėje. Pasak Barthes'o, tai visiškai „asociali“ akimirka, nes subjektas nebesitapatina su jokia teksto siūloma tapatybe, nebepriklauso jokiai socialinei ar kultūrinei paradigmą, tai akimirka, kai „viskas visiškai prarasta“. Tačiau psichoanalitinėje teorijoje subjekto susvetimėjimas pačiam sau vyksta gyvo kūno atžvilgiu. Apie šio kūno galias kalba ir Barthes'as, aprašydamas teksto svaigimą.

3.2.5. Jusliniai skaitymo niuansai

Gyvo kūno ir kalbinio subjekto santykis tampa svarbiausiu reikšties sampratoje. Pagal apibrėžimą atrodytų, kad reikštis subjektyvumą integruoja į kalbą: „Taigi reikštis, – ir būtent tai ją vienu sykiu atskiria nuo reikšmės, – yra darbas. Ne tas darbas, kuriuo subjektas (neliečiamas ir išorinis) bandytų įvaldyti kalbą (pvz., stilistinis darbas), o toks radikalus darbas (jis nieko nepalieka nepaliečiama), per kurį subjektas sužino, kaip kalba, vos tik jis į ją patenka (užuot stebėjęs ją iš šalies), ima jame dirbti ir jį ardyti“¹³⁵. Tačiau subjekto ištirpimą reikštyje Barthes'as interpretuoja kaip svaigimą.

Reikšmės procesualumas įveda naują subjekto kategoriją, bet subjektas reikštyje – prieštaringas, kontraversiškas subjektas. Viena vertus, tai *teksto* subjektas – bekūnis, kalbinis konstruktas, kurio „aš“ sudaro tekstų montažas, kita vertus, požiūris į subjektą kaip į kalbos konstruktą Barthes'o

¹³⁵ *Encyclopædia universalis*, p. 1015b, in: Gérard Dessons, *Poetikos įvadas*, p. 168.

teorijoje atveria spragą, kai į prasmės apibrėžimą įtraukia juslumą: „Ką reiškia reikštis? Tai tokia prasmė, *kuri sukuriamą per juslumą*“¹³⁶. Kai rašoma, kad prasmė sukuriamą per juslumą, tai reiškia ne tik tai, kad Barthes’as juslumą paverčia rašto tema, kalbą *aprašydamas* kūno žodžiais¹³⁷, bet ir tai, kad į reikšmės procesą įtraukiamas juntantis skaitytojo kūnas. Jeigu skaitymo teorijoje reikšmę keičia reikštis – reikšmės procesas, įsivaizduojamąją kalbos sukonstruotą subjekto tapatybę keičia išnykęs subjektas, tačiau likęs skaitytojo „tikras“, teksto atžvilgiu išorinis kūnas. Būtent tai leidžia Barthes’ui reikštis susikūrimo sąlyga iškelti juslumą – gyvo kūno faktiškumą.

Toliau analizuojant kūnišką svaigimo, reikštis plotmę, reikia pažymėti, kad *Teksto malonume* pasirodęs juslinis reikšmės aspektas nėra netikėtas Barthes’o teorinei minčiai. Skirtingų objektų analizei skirtuose semiologiniuose darbuose, aprašydamas prasmės susidarymo sąlygas, permąstydamas ženklo struktūrą, Barthes’as išskiria struktūrinį reikšmės aprašymą papildančius naujus elementus.

Naujai aprašomoje ženklo sampratoje Barthes’ui viena svarbiausių tapo pranešimo, kodo neturinčio, bet kalboje funkcionuojančio ženklo problema. 1964 metais straipsnyje „Atvaizdo retorika“¹³⁸ Barthes’as analizuoja reklaminį itališkų makaronų atvaizdą ir išskiria tris juo perduodamus pranešimus: kalbinį pranešimą, kurį nurodo firmos pavadinimas ir reklamuojamų produktų etiketės, ikoninį (gryno atvaizdo) pranešimą, kurio perskaitymas priklauso nuo kultūrinių žinių (pvz., geltonos, raudonos ir žalios spalvų derinio fone esantys pomidoras ir paprika reiškia „itališkumą“). Šalia jų išskiriamas trečias neužkoduoto ikoninio pranešimo lygmuo, kurį sudaro grynoji vizualinė raiška (grafiška ir spalvinė reprezentacija). Šiam grafiškų linijų ir spalvinės gamos atvaizdui kaip „informacinei medžiagai“ perskaityti reikia ne kultūrinių žinių, bet juslinio santykio, nes tai pranešimas, kuris tiesiogiai veikia juslinį suvokimą. Šiame straipsnyje Barthes’as plačiau

¹³⁶ Žr.: Nijolės Keršytės vertimą. In: Dessons, *Poetikos įvadas*, p. 170.

¹³⁷ Dessons, *Poetikos įvadas*, p. 170.

¹³⁸ Barthes, „Atvaizdo retorika“, p. 55–74.

neanalizuoja šio neužkoduoto ikoninio pranešimo, tačiau reklamos atvaizde greta kognityvinio žinojimo, kuriuo pagrįstas kelių lygmenų atvaizdo perskaitymas, išskirto juslinio suvokimo lygmens aprašymu sukuriama plastinės semiotikos apmatai.

Po ketverių metų parašytame straipsnyje „Realumo efektas“ Barthes’as, analizuodamas ne vizualinį, bet literatūrinį pavyzdį, klausia, kokia reikšmės susidarymo procese signifikato buvimo ar nebuvimo prasmė. Pristatydamas analizuojamą objektą, Barthes’as pasitelkia ištrauką iš Gustave’o Flaubert’o novelės „Naivi širdis“, kur, aprašinėjant pagrindinės veikėjos Felisitės šeimininkės namus, paminima, kad „ant seno pianino po barometru stūksojo medinių ir kartoninių dėžučių piramidė“¹³⁹. Šioje citatoje esama detalės, kuri, sekant visą pasakojimą, pasirodo esanti nereikšminga naratyvo struktūrai, pasakojime neatlieka jokios funkcijos. Paminėtą seną pianiną suprantame kaip „pasiturimo buržuazinio gyvenimo simbolį“, įvairių dėžučių krūvelė – tai netvarkingos aplinkos ženklas, tačiau barometras, Barthes’o manymu, neturi jokios reikšmės semiotinėje pasakojimo struktūroje. Barometrą jis pavadina pasakojimo struktūros pertekline struktūros atžvilgiu bereikšme detale, skandalingu struktūros elementu. Kuo ypatingas Flaubert’o barometras? Tuo, kad taip pat, kaip *Ženklių imperijoje* aprašytu Japonijos atveju, tai ženklas be turinio, signifikantas be signifikato. Flaubert’o realistiniame pasakojime barometro sąvoka (signifikatas) pasakojimo struktūrai nereikalinga, signifikatas pašalinamas iš ženklo. Tačiau tai nėra tuščias signifikantas. Pasakojimo „atsitiktinę detalę“ konstituoja tiesioginė signifikanto ir referento sandūra. Šioje sandūroje signifikantas (grafinis „barometro“ vaizdas) žymi ne barometrą, bet – realybę: „Flaubert’o barometras [...] galiausiai sako tik viena: *mes esame realybė*“¹⁴⁰. Taigi barometras žymi pačią „realybės“ kategoriją: „signifikato nebuvimas, teikiant pirmenybę vien referentui, tampa paties realizmo signifikantu; atsiranda

¹³⁹ Barthes, „Realumo efektas“, p. 21.

¹⁴⁰ Barthes, „Realumo efektas“, p. 28.

*realumo efektas*¹⁴¹. Pasak Barthes'o, klasikinėje literatūroje toks ženkle suardymas, sujungiant signifikantą su referentu, susijęs su siekiu perteikti tiesioginį daikto ir jo išraiškos susitikimą.

Tolesne šios minties plėtote galima laikyti straipsnį „Trečioji prasmė“ (1970)¹⁴². Analizuodamas Sergejaus Eizenšteino filmo „Ivanas Rūstusis“ caro vainikavimo kadrą, Barthes'as, panašiai kaip „Atvaizdo retorikoje“, išskiria tris prasmės lygmenis. Pirmasis – tai komunikacijos lygmuo, kuris pateikia atvaizdo informaciją: kostiumai, veikėjų išsidėstymas, dekoracijos ir t. t. Šią atvaizdo informaciją Barthes'as vadina „pranešimu“. Antrąjį prasmės lygmenį sudaro simbolinis konotacinis lygmuo, kurio suvokimas priklauso nuo kultūrinių žinių ir gali būti keliasluoksnis: pvz., filmo scena, kur ant caro galvos pilami auksiniai pinigai, gali žymėti ir imperinį krikštijimo auksu ritualą, ir visam filmui svarbią aukso, turtingumo temą. Šio lygmens simboliniai kodai sudaro atpažįstamas reikšmes, kurios pavadinamos „akivaizdžiomis prasmėmis“ (*sens obvie*). Barthes'as išskiria trečią prasmės klodą, kurį sudaro reikšminiai atsitiktinumai (*les accidents signifiants*), ir kurį jis pavadina „miglota prasme“ (*sens obtus*). Analizuojamoje filmo scenoje, kai caro karūnavimo metu du dvariškiai rituališkai ant caro galvos pila monetų „aukso lietu“, Barthes'as išskiria tokias „perteklines“ vaizdo detales, kaip dvariškių ypač pabrėžtą grimą, vieno dvariškio išsišovusią „kvailą“ nosį, kito – rafinuotą antakių liniją, peruką primenančią šukuoseną ir t. t. Grimo spalvinis intensyvumas, nosies linkio ir antakių linijos kreivės, – tai vizualinės kalbos plastinių figūrų nuorodos, kuriose galima atpažinti eidetinės kategorijos (lenkta/tiesi linija), chromatinės kategorijos (spalvos intensyvumas) elementus¹⁴³. „Atvaizdo retorikoje“ šios plastinės atvaizdo detalės buvo vadinamos neuž koduotais ikoniniais objektais, kurie skirti ne racionaliam, bet jusliniam suvokimui. Kaip ir straipsnyje „Realumo efektas“, Barthes'as teigia,

¹⁴¹ Barthes, „Realumo efektas“, p. 28.

¹⁴² Roland Barthes, „Le troisième sens“, in: Roland Barthes, *L'obvie et l'obtus. Essais critiques III*, Paris: Édition du Seuil, 1982, p. 43–61.

¹⁴³ Algirdas Julius Greimas, „Figūratyvinė semiotikas ir plastinė semiotika“, vertė Kęstutis Nastopka, Rasa Čepaitienė, Gintautė Lidžiuvienė, *Baltos lankos*, Nr. 23, 2006, p. 93.

kad neaišku, kas yra „trečiosios prasmės“ signifikatas. Galima daryti prielaidą, kad, kaip ir analizuotame realistiniame pasakojime, minėtos detalės konstituojamos tiesioginėje signifikanto ir referento sandūroje. Plastiškai išryškintų, kaukes primenančių dvariškių veidų, dirbtinos išvaizdos, nenatūralių jų pozų referentas – ne realybė, bet teatras, ir ši signifikanto ir referento sandūra filmo scenoje sukuria ne realumo, bet grotesko, net absurdo efektą.

Barthes'as sako, kad kaip tik trečioji prasmė, atsitiktiniai įreikšminimai paverčia ženklą pakankamu. Trečioji prasmė pasireiškia kaip *akcentas* – „proveržio, klostės (dirbtinės klostės) forma, kuria pažymėtas varginantis informacijų ir reikšmių paviršius“¹⁴⁴. Jis suardo prasmės veiklą, nes prasmė nebėra tik kodavimas ir iškodavimas, o *akcentas* – jusliškai pagaunamas prasmės niuansas. Grimu paryškintuose dvariškių veiduose, išraiškinguose nosių ir antakių linkuose ar plaukų šukuosenose fiksuojami figūratyvinio plastiškumo akcentai nepriklauso naratyvu ir chronologija pagrįstam skaitymui, kurio tikslas atvaizde ieškoti ir surasti kokią nors reikšmės struktūrą. Akcentai, grynos juslinės duotys, reikalauja „poetinio suvokimo“, intuicija ir emocija pagrįsto skaitymo. Juslinė pagava, intuicija, pojūtis arba tai, ką Greimas, apibendrinamas Barthes'o indėlį į semiotiką, pavadina *numanomumu (l'implicite)* – tai signifikantų plotmėje atveriamą nematomą kalbinę plotmę. Priešingai nei du pirmieji prasmės lygmenys – komunikacija ir reikšmė, trečiasis lygmuo, pasak Barthes'o, priklauso reikščiai. Kaip tik šis perėjimas nuo reikšmės prie reikšties, Gianfranco Marrone's nuomone, ir leidžia Barthes'ui atvaizduose ieškoti tų semiotinių reiškinių, kurių „nebuvo pajėgi išskirti ir išaiškinti kalbotyros persunkta pirmoji semiologija“¹⁴⁵.

Juslinė prasmės plotmė plačiai išskleista paskutinėje Barthes'o knygoje *Camera Lucida*, skirtoje fotografijų analizei. Analizuojant

¹⁴⁴ Barthes, *L'obvie et l'obtus*, p. 56: „Enfin le sens obtus peut être vu comme un accent, la forme même d'une émergence, d'un pli (voire d'un faux pli), dont est marquée la lourde nappe des informations et des significations“.

¹⁴⁵ Marrone, „Lugares comunes sobre Barthes“, p. 207.

fotografijas atskiriama akivaizdi prasmė (*studium*), kurią žiūrintysis „perskaito“ pamatęs fotografiją, ir neakivaizdi prasmė (*punctum*), kylanti iš atsitiktinės fotografijos nuorodos ar detalės, to akcento, kuris veikia žiūrintįjį tuo metu, kai jis žiūri į fotografiją¹⁴⁶. Akcentu gali būti fotografijoje matomo drabužio detalė, žmogaus kūno dalis, laikysenos forma ir pan. Detalės pagava sužavi, sukrečia, pažadina iš stingulio tarsi dūris, sužeidimas (etimologinė *punctum* reikšmė nurodo fizinį, skausmą sukeliantį poveikį kūnui). Prieš tai analizuotuose Barthes'o straipsniuose, nors ir nurodydamas jusliškumo svarbą prasmės suvokime, autorius nekalbėjo apie skaitantį (suvokiantį) subjektą. Tačiau analizuodamas fotografijos *punctum* jis kalba ne tik apie objektą, bet ir apie subjektą, kadangi *punctum* apibrėžiamas ne tik objekto elementas, bet abiejų. *Punctum* yra tai, ką kiekvienas žiūrintysis priduria prie fotografijos ir tai, „kas, nepaisant to, jau ten yra“. *Punctum* paskirstyta subjektui ir objektui, ją konstituoja subjekto intencija ir fotografijos (teksto) detalė, požymis (kas jau ten yra). Taigi fotografijų skaityme Barthes'as aprašo tokį subjekto (žiūrinčiojo) ir objekto (fotografija) santykį, kai jie veikia vienas kitą tiesiogiai ir yra vienas nuo kito neatskiriami¹⁴⁷. Šiame santykyje svarbus „emocinis tam tikro prasmės proceso poveikis“¹⁴⁸. Barthes'o vizualinių tekstų (išskyrus „Realumo efektė“ analizuojamus realistinius literatūros kūrinius) analizės pristatymas leidžia aiškiau suprasti skaitančiojo subjekto vaidmenį skaitymo procese, skaitomo objekto struktūros ypatumus ir naujus prasmės niuansus. Nekoduotas ikonografinis avazdo lygmuo, plastiniai elementai, neprognozuojamas „įduriantis“ fotografijos elementas atskleidžia, kad prasmei aprašyti neužtenka binarinių struktūrų logikos ar kalbos aprašymo procedūrų

¹⁴⁶ Neapartinėsiu laikinio *punctum* pobūdžio, apie kurį Barthes'as rašo knygoje *Camera lucida*. Aprašydamas realumo efektą Barthes'as užsiminė apie nereprezentuojamą realybės prigimtį. Ši reprezentacijos ir reprezentuojamo objekto (referento) neatitikimą laiko dimensijoje kaip tik ir atskleidžia fotografija. Fotografija, Barthes'o teigimu, parodo ne tai, kas yra, bet tai, kas yra buvę.

¹⁴⁷ Apie *punctum* kaip subjekto ir objekto neatskiriamumą žr.: Éliane Escoubas, „Barthes phénoménologue?“, *Communications*, Vol. 63, Issue 63, 1996, p. 101–111.

¹⁴⁸ Michael Sheringham, „Writing the Present: *Notation* in the Barthes's Collège de France lectures“, *Sign Systems Studies*, 36, 1, 2008, p. 13.

sukurtos pažinimo formos, prasmė susijusi ir su jusliškumu, ir su emocijomis, kurioms aprašyti reikalingas kitoks instrumentarijus.

3.2.6. Svaigimo kūnas

Pateiktos analizės parodo, kad Barthes'o *Teksto malonume* neatsitiktinai reikštis susiejama su jusliškumu, su skaitytojo kūnu. Įtampa tarp gyvo kūno (užtekstinio, realaus subjekto kūno) ir teksto subjekto (kalboje konstituento subjekto) – viena svarbiausių Barthes'o vėlyvųjų darbų problemų. Tačiau šios įtampos prieštaravimo Barthes'as neanalizuoja, priešingai, kaip tik šių atskirų subjekto plotmių išryškinimas, jų sutapatinimo galimybė ir leidžia Barthes'ui plėtoti svaigimo-reikšties, kaip naujos įreikšminimo nepastovumą žyminčios erdvės, paradigmą. Gyvo kūno pozicijas skaitymo procese Barthes'as įtvirtina teiginiu: „Teksto malonumas – tai tas momentas, kai mano kūnas laikosi savo paties idėjų, nes mano kūno idėjos ne tos pačios kaip mano“.¹⁴⁹ Barthes'as išskiria du skaitymui svarbius elementus: „aš“ ir „mano kūnas“. Teksto malonumas suponuoja tokią skaitymo patirtį, kurioje veikia ne subjekto sąmonė, bet kūniškoji patirtis. Skaitymas, kurio metu suskliaudžiamas išankstinis kultūrinis, teorinis žinojimas ir atsigręžiama į išgyventą patirtį, suponuoja skaitymo akte dalyvaujantį kūnišką subjektą. Fenomenologiniu požiūriu kūniškas subjektas savo patirtyje aptinka save ne kaip dvi skirtingas substancijas, bet kaip kūnišką „aš“, kuriame „aš nesu prieš savo kūną, bet esu savo kūne, o tiksliau – aš esu manasis kūnas“¹⁵⁰. Tačiau teksto svaigimo patirtyje „aš“ atsiduria prieš savo kūną: skaitytojo „aš“, kaip tekstinis sąmonės konstruktas, ir savosios tapatybės neturintis skaitytojo kūnas išlieka savarankiškais subjekto plotmėmis.

¹⁴⁹ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 30: „Le plaisir du texte, c'est ce moment où mon corps va suivre ses propres idées – car mon corps n'a pas les mêmes idées que moi“; Barthes, *Teksto malonumas*, p. 280.

¹⁵⁰ Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, Saint-Amand, Gallimard, 1992, p. 175.

„Aš“ ir mano kūnas priešstatoje galima girdėti Friedrichą Nietzsche'ę, kuris skelbia biologiškumą, somatinį refleksyvumą mąstymo, veiksmo, bet kurio sąmonės judesio pirmine sąlyga ir vertybiniu pamatu. Barthes'as neneigė Nietzsche'ės įtakos (ypač pabrėždamas jo veikalą *Ecce Homo*) posemiologiniams darbams. Barthes'o tekstuose išsibarsčiusios įvairios kūniškumo nuorodos – nuo juslinio suvokimo iki sužeidžiančio *punctum*, nuo koenestezijos¹⁵¹ iki balso skaidulos, nuo „mano kūno“ iki svaigstančio kūno – susitinka gyvame kūne.

Barthes'o reikšties, kaip per juslumą sukuriamos prasmės, apibrėžime, kuriuo remiantis kūno valia skelbiama esmine teksto malonumo genezės sąlyga (teksto svaigimas pasireiškia tada, kai skaitytojo santykiyje su tekstu savo taisyklės pradeda diktuoti kūnas), svarbiausiu akcentu laikyčiau ne nurodytą jusliško plotmę, kurios Barthes'as konceptualiai neaprašo, bet teiginį, kad kūnas yra *būtina* reikšmės pasirodymo sąlyga. Tokios nuostatos laikėsi ir Barthes'o bendradarbė Kristeva, kuri, remdamasi Lacano psichoanalize, į reikšmės kūrimosi procesą įtraukė subjekto patirtį¹⁵². Tai, ką Kristeva laikė būtina įreikšminančių procesų dalimi ir vadino „bio-fiziologiniais procesais“ (o Sigmundas Freudas, savo ruožtu, vadino „vara“ (*Trieb*))¹⁵³, Barthes'as pavadina tiesiog „kūnu“.

Teksto malonume teigęs, kad reikštis gimsta per juslumą, knygoje *Roland Barthes apie Roland Barthes* apgailestauja, kad neteisingai (per siaurai) suprantamas „kūnas“ jo teiginyje, jog raštas vyksta per kūną¹⁵⁴. Barthes'as teigia mąstąs kūną ne kaip priešpriešą sielai, bet vartodamas metoniminę kūno sampratą. Tačiau būtent dėl metonimiško kūno ir teksto santykio kūnas nepraranda savo aktualumo. Pamatinė kūniškumo plotmė niekaip neapeinama, kai kalbama apie raštą, vykstantį per kūną ar kūną rašte. Subjekto, dalyvaujančio skaitymo kaip rašymo procese, t. y. rašte, kūnas yra

¹⁵¹ Barthes, *Le bruissement de la langue*, p. 305.

¹⁵² Julia Kristeva, *Revolutions in Poetic Language*, New York: Columbia University Press, 1984.

¹⁵³ Richard Harland, *Superstructuralism: The Philosophy of Structuralism and Post-structuralism*, London and New York: Methuen, 1988, p.169.

¹⁵⁴ *Roland Barthes par Roland Barthes*, p. 78.

dirbantis kūnas, svaigstantis kūnas“ „Kaskart, kai bandau ‚analizuoti‘ malonumą sukėlusį tekstą, randu ne savo ‚subjektyvumą‘, bet savo ‚individą‘, duotį, atskiriančią mano kūną nuo kitų kūnų, su jam būdinga kančia ir malonumu: atrandu savo svaigstantį kūną. Ir šis svaigstantis kūnas taip pat yra *mano istorinis subjektas*, nes derindamas subtiliausius biografinius, istorinius, socialinius, neurozinius elementus (išsilavinimą, socialinę klasę, vaikišką konfigūraciją ir t. t.), aš regulioju prieštarinę malonumo (kultūrinį) ir svaigimo (nekultūrinį) žaidimą ir rašau save kaip šiuo metu ne vietoje esantis subjektas, atvykęs per vėlai ar per anksti (žodelis *per* nereiškia nei apgailestavimo, nei suklydimo, nei nesėkmės, jis tik kviečia *nebūti jokioje vietoje*), – anachronistinis, dreifuojantis subjektas“¹⁵⁵. Svaigimo kūnas atrandamas tą akimirką, kai „aš“ pasirodo ne kaip kultūrinių intertekstų sukonstruotas „aš“, bet kaip kūniškoje plotmėje individualizuotas „aš“. Ikikalbinis, ikikultūrinis, ikisocialinis kūnas išskyla kaip vertė ir kaip pamatas naujam vietos neturinčiam (atopiniam) teksto subjektui. Tačiau kaip nėra gryno svaigimo, taip nėra ir gryno svaigstančio kūno. Svaigstantis kūnas visada yra diskurso pasisavinamas ir įgyja istorinę paradigmą. Kaip nėra grynojo svaigimo, taip nėra visiškai nuo kultūros, istorijos ar biografijos reikšmių išlaisvinto subjekto – svaigimo subjektas visada dreifuoja tarp šių dviejų plotmių. Dreifavimu Barthes’as vadina jokiai diskurso logikai nepavaldų subjekto veiksmą, bekryptę geismo trajektoriją, kurios judėjimo metu kūnas yra budrus, sekantis savo poreikius ir polinkius. Tokio skaitymo procesą valdo skaitančiojo kūno polinkis ar, priešingai, pasibjaurėjimas, kūno jautrumas skaitomam objektui (tai primena Michelet kūno nuostatą istorinių objektų ar įvykių atžvilgiu). Nenusėjamą kūno polinkį Barthes’as sieja su tokiu objekto ir subjekto susitikimu, kuris pasirodo kaip „pirmo karto“ susitikimas, kuris yra skaitymo struktūros dalis, tačiau jis veikia tą struktūrą iš vidaus: „bet kuris skaitymas vyksta tam tikros struktūros viduje (net jei ji dauginė, atvira), o ne tariamai laisvoje tariamo spontaniškumo erdvėje: nėra ‚natūralaus‘, ‚laukinio‘ skaitymo, skaitymas *neperžengia* struktūros, jis jai

¹⁵⁵ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 98–99; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 312–313.

paklusnus; jam jos reikia, jis ją gerbia, bet *iškreipia*. Skaitymas – tai kūno gestas (nes, savaime suprantama, skaitome savo kūnu), kuris vienu ir tuo pačiu judesiu ir nustato, ir iškreipia jos tvarką: tai vidinis perversijos papildymas¹⁵⁶. Būtent dėl šio struktūriškai neaprašomo skaitymo elemento, kurį sudaro skaitytojo kūno nuostata jo skaitomo objekto atžvilgiu, svaigstančiam skaitymui būdingas *akiplėšiškumas* (*l'im-pertinence*), normų laužymas.

Skaitymo teorijoje Barthes'as išskiria juslines prasmės ištakas, kūnišką dėmesį tekstui, aprašydamas tokią skaitymo patirtį, kurios negalima perduoti, iškoduoti, kurią kiekvienas skaitytojas patiria individualiai. Skaitytojo kūnas tampa prasme individualizuojančia sąlyga. Kaip minėjau, Barthes'as nesusistemina ir nekonceptualizuoja kūniškosios plotmės prasmės aprašyme, tačiau jo skaitymo teorijoje kūnas-skaitytojas skaitymo procese įgyja pozityvią vertę.

3.2.7. Kūnas kaip (inter)tekstas

Barthes'o ikikalbinio, ikikultūrinio įgimto kūno ir kalbiškai sukonstruoto „aš“ priešpriešoje šis „aš“ suvokia save kaip kalbiškai, kultūriškai, ideologiškai sukonstruotą kūną. 1975 metais Barthes'as rašė: „Sutrikimas, įskaudinimas, nusivylimas arba džiūgavimas: visas mano kūnas nuo kojų ligi galvos apimtas ir *užlietas Gamtos*, ir vis dėlto viskas vyksta taip, *tarsi aš cituočiau kažką kitą*. Jeigu išgyvendamas meilę, meilės pamišimą, noriu prabilti, susiduriu su Knyga, *Doxa*, Kvailumu. Kalbos ir kūno sampyna: kuris pirmas?“¹⁵⁷. Užduodamas klausimą „kuris pirmas?“, Barthes'as užduoda

¹⁵⁶ Roland Barthes, „Sur la lecture“, in : Roland Barthes, *Le bruissement de la langue*, p. 40: „...toute lecture se passe à l'intérieur d'une structure (fût-elle multiple, ouverte) et non dans l'espace prétendument libre d'une prétendue spontanéité: il n'y a pas de lecture ‚naturelle‘, ‚sauvage‘: la lecture ne *déborde* pas la structure; elle lui est soumise: elle en a besoin, elle la respecte; mais elle la pervertit. La lecture, ce serait le geste du corps (car bien entendu on lit avec son corps) qui d'un même mouvement pose et pervertit son ordre: un supplément intérieur de perversion“.

¹⁵⁷ Roland Barthes par Roland Barthes, p. 88: „Trouble, blessure, détresse ou jubilation: le corps, de fond en comble, emporté, *submergé de Nature*, et tout cela cependant: *comme si j'empruntais une citation*. Dans le sentiment d'amour, dans la folie amoureuse, si je veux

klausimą apie pirmapradiškumo, prasmės pradžios galimybę pradžios ir pabaigos neturinčio intertekstualumo erdvėje. Knyga (literatūros lygmenyje), *doxa* (socialiniame lygmenyje) arba kvailumas (kasdienybės lygmenyje) – šios struktūros, pasak Barthes'o, *jau* egzistuoja tekstų, kodų pavidalais: „Nukreipdamas į tai, kas anksčiau parašyta, kitaip sakant, į Knygą (kultūros, gyvenimo, gyvenimo kaip kultūros knygą), jis [kodas – J. K.] paverčia tekstą tos Knygos prospektu“¹⁵⁸. Tekstas visada yra kitų tekstų santrauka ar montažas. „Jau-duotos“ formos save reguliuoja kultūriškai, istoriškai, ideologiškai apibrėžtais kodais. Knygoje *S/Z* Barthes'as plėtoja prancūzų rašytojo François de La Rochefoucauld mintį¹⁵⁹: „Be visada pirmesnių Knygos ir Kodo, nėra nei geismo, nei pavydo: Pigmalionas įsimyli pagal skulptūrinio kodo pavyzdį; Paolas ir Frančeska vienas kitą myli *pagal* Lanceloto ir Gvineverės aistrą (Dantė, *Pragaras*, V): pats neturintis pradžios raštas tampa jausmo šaltiniu“¹⁶⁰. Tokiame intertekstualiaame pasaulyje nėra jausmo iki tekstinio jausmo aprašymo, mąstymo iki tekstinės mąstymo reprezentacijos, veiksmų iki įtekstintų ir užkoduotų veiksmų: mąstoma, veikiama ir jaučiama kodais jau skaitytoje, kalbėtoje, rašytoje erdvėje.

Pasak Barthes'o, jam, kaip ir kalbininkui Émile'ui Benveniste'ui, bet kuri kultūra – tai kalba, begalinis diskursų judėjimas, kuris vyksta ne sintagmiškai, bet paradigmiškai, diskursai užkloja vienas kitą. Vienas kitą užklojančių diskursų judėjimas atskleidžia objekto istorinio vertikalumo paradigmą. Objektas, reiškiny s ar subjektas, bet kuri besireiškianti duotis yra vienas kitą dengiančių tekstų vėrinys. Tokiu intertekstiniu dariniu tampa ir asmeninis kūnas. Pasak Barthes'o, skaitant Thomo Manno romaną *Užburtas kalnas*, kuriame pasakojama apie jam pačiam gerai žinomą ligą – tuberkuliozę, jo sąmonėje susijungė trys laiko momentai: siužetinio veiksmo, kuris vyksta dar prieš 1914 metų karą, akimirka, paties Barthes'o ligos apie 1942 metus

parler, je retrouve: le Livre, la Doxa, la Bêtise. Emmêlement du corps et du langage: le quel commence?“.

¹⁵⁸ Roland Barthes, *S/Z*, p. 28: „Renvoyant à ce qui a été écrit, c'est-à-dire au Livre (de la culture, de la vie, de la vie comme culture), il fait du texte le prospectus de ce Livre“.

¹⁵⁹ Pasak La Rochefoucauld (1613–1680), jeigu nebūtų romanų, niekas neįsimylėtų.

¹⁶⁰ Barthes, *S/Z*, p. 80.

akimirka, ir dabarties, skaitymo laiko, kada įveikta liga atrodo kitaip, akimirka. Kadangi Barthes'o asmeninė tuberkuliozės patirtis tokia pati kaip ir aprašyta Manno romane, tai pirmosios dvi akimirkos susiliejo į vieną ir atsiskyrė nuo paskutiniojo – dabarties momento. Tuberkulioze sergantis Hanso Kastorpo kūnas pasirodo kaip identiškas Barthes'o tuberkulioze sergančiam kūnui. Literatūrinio veikėjo kūnas užkloja asmeninį Barthes'o kūną ir leidžia jam pasakyti: „*mano paties kūnas – istorinis*“¹⁶¹. Istoriskumą pagrindžia pasikartojantis kūno tapatumas, kurį nulemia vienas kitą užklojantys gyvenimo ir literatūros diskursai. Būtent iš tokios perspektyvos žvelgiant, galima sakyti, kad literatūra (literatūros tekstai) aprūpina gyvenimą (kartu ir subjektą) įvaizdžiais. Kūno tapatybė siejama ne su biologiniu kūnu, bet su tekste atpažįstamu tuberkulioze sergančio kūno įvaizdžiu: „Mano kūnas – Hanso Kastorpo, pagrindinio *Užburto kalno* veikėjo, amžininkas. Mano dar negimusiam kūnui 1907 metais – tais metais, kai Hansas užkopė ir įsikūrė ‚kalnuose‘, – jau buvo dvidešimt metų; pasirodo, mano kūnas vyresnis už mane“¹⁶².

Knygoje *Sade'as, Fourier, Lojola* teigiama, kad tekstas išpildomas tada, kai literatūrinis tekstas perkeliamas į mūsų kasdienį gyvenimą. Tačiau perkėlimas vyksta ne skaitytojui susitapatinant su veikėjais, jų mintimis ir poelgiais, bet skirtingus teksto fragmentą *paverčiant* skaitančiojo patirtimi: „kartais Teksto malonumas pasiekiamas giliau (ir būtent tada mes galime iš tiesų sakyti, kad yra Tekstas): kai ‚literatūrinis‘ tekstas (knyga) persikelia į mūsų gyvenimą, kai kitam raštui (Kito raštui) pavyksta parašyti mūsų kasdienybės fragmentus, vienu žodžiu, kai įvyksta *sambūvis*“¹⁶³. Sambūvis yra

¹⁶¹ Roland Barthes, „Leçon“, in : Roland Barthes, *Œuvres complètes*, t. 5, 2002, Paris: Éditions du Seuil, p. 445.

¹⁶² Barthes, „Leçon“, p. 445–446 : „[M]on corps est contemporain de Hans Castorp, le héros de *Le Montagne magique* ; mon corps, qui n'était pas encore né, avait déjà vingt ans en 1907, année où Hans pénétra et s'installa dans 'le pays d'en haut', mon corps est bien plus vieux que moi...“

¹⁶³ Roland Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*, Paris: Édition du Seuil, 1991, p. 7–8: „Parfois [...] le plaisir du Texte s'accomplit d'une façon plus profonde (et c'est alors que l'on peut vraiment dire qu'il y a Texte) : lorsque le texte 'littéraire' (le livre) transmigre dans notre vie, lorsqu'une autre écriture (l'écriture de l'Autre) parvient à écrire des fragments de notre propre quotidienneté, bref, quand il se produit une *co-existence*“.

ne tik aukščiausio laipsnio teksto malonumo rodiklis, bet ir patirties įtekstinimo momentas, juo ištrinamos ribos tarp „tikro“ gyvenimo ir tekstinio gyvenimo. Sambūvio akimirką skaitantis subjektas tampa erdve, kurią pripildo skaitomo teksto fragmentai. Toks aukščiausias teksto malonumo laipsnis pasiekimas tada, kai „mes galime gyventi su Fourier, su Sade’u“, o „gyventi su Sade’u, reiškia sadiškai kalbėti“. Prisiimdamas kalbą, skaitytojas prisiima ir kalbinę tapatybę.

Socialinės ir ideologinės kritikos darbuose kūnas Barthes’ui yra socialinės ar ideologinės kontrolės veiksmų laukas. Analizuodamas kūną konstruojančias skirtingų sistemų reikšmes, Barthes’as teigia, kad socialinis pasiskirstymas jau įrašytas į kūną, įvairioms visuomenės grupėms ir socialinėms klasėms būdingos skirtinga kūno simptomatika: „Migrena – moters buržua ir rašytojo mitologinis atributas – tai klasės bruožas; ar kas matė migrena besiskundžiantį proletarą ar smulkų prekybininką? Socialinis pasiskirstymas vyksta per mano kūną – pats mano kūnas socialus“¹⁶⁴. Priklausomybė socialinei grupei, kultūrai, istorijai visada yra žmogui: nuo kūno simptomatikos iki kalbėjimo būdo.

Nors Barthes’o *Meilės diskurso fragmentuose* mylinčiam subjektui somatinė raiška – tai pranešimas, kuris pakeičia žodinę kalbą, kūniškas pranešimas atskleidžia įtampą ne tarp autentiškos patirties ir pasirinkto vaidmens, bet tarp kelių skirtingų vaidmenų, išraiškos kodų. Pastebėdamas Goethe’s *Jaunojo Verterio kančių* pagrindinio veikėjo polinkį verkti, mylintis subjektas klausia: „Menkiausias meilės išgyvenimas, ar tai būtų iš laimės, ar iš sielvarto, sukelia Verteriui ašaras. Verteris verkia dažnai, labai dažnai, ir gausiai. Kas gi verkia Verteryje – mylintysis ar romantikas?“¹⁶⁵. Ar ašarų liejimas – tipiška įsimylėjusio subjekto savybė, ar kultūrinė tam tikros epochos vaidmens pozicija? Kita vertus, verkimu, kad ir kaip skirtingai jis pasireikštų

¹⁶⁴ Roland Barthes *par Roland Barthes*, p. 113: „[A]ttribut mythologique de la femme bourgeoise et de l’homme de lettres, la migraine est un fait de classe: voit-on le prolétaire ou le petit commerçant avoir des migraines ? La division sociale passe par mon corps : mon corps lui-même est social“.

¹⁶⁵ Roland Barthes, „Fragments d’un discours amoureux“, in: Roland Barthes, *Œuvres complètes*, t. 5, p. 223.

(„su ašaromis akyse“ ar „verkiant kruvinom ašarom“), visada norima kitą paveikti: „aš pritaikau savo verkimo būdus tarsi šantažą“¹⁶⁶. Ašaros – tai įtikinėjantis sakymas: „Verkdamas aš noriu paveikti kitą, padaryti jam spaudimą („Pažiūrėk, ką man padarei“). [...] bet kitu galiu būti ir aš pats: aš prisiverčiu verkti tam, jog įrodyčiau sau, kad mano sielvartas nėra iliuzija: ašaros priklauso ženklams, ne išraiškoms. Savo ašaromis aš pasakoju istoriją, kuriu širdgėlos mitą prie kurio prisitaikau: galiu su tuo gyventi, nes verkdamas suteikiu sau emfatinį pašnekovą, kuris gauna ‚tikrą‘ žinią iš mano kūno, o ne iš kalbos: ‚Ką reiškia žodžiai? Viena ašara apie tai pasakys daugiau‘“¹⁶⁷.

Socialinis pasiskirstymas, istorijos ar ideologijos pėdsakas kūne neatsiejamas nuo kalbos, nes patirtis perteikiama kalba, o kalba visada socialiai skirtinga, visą laiką yra pozicija, iš kurios kalbama. „Nėra jokios vietos be kalbos: negalima priešpriešinti žodinės ir net daugiažodžiaujančios kalbos grynai, kilniai erdvei, kuri būtų tikrovės ir tiesos erdvė, erdvė anapus kalbos.“¹⁶⁸ Tad kalba ir yra žmogaus tikrovė, knyga kuria prasmę, o prasmė – gyvenimą. *Teksto malonume*, vizualinių objektų patirtyje išskirta ikikalbinė, ikisisteminė kūniškumo plotmė atskleidžia, kad visa apimanti kalbos, interteksto galia Barthes'o posemiologiniuose darbuose apima išreikštos artikuliuotos prasmės plotmę. Taigi, teigdamas kalbos ir tikrovės, teksto ir patirties neatsiejamumą, tai reiškia, kalbos atžvilgiu nesuteikdamas pirmumo jokiai nekalbinei sferai, Barthes'as neneigia realybės egzistavimo, bet teigia nereprezentuojamą tikrovės pobūdį. Kai tik norima atsakyti į klausimą, kas aš esu, arba, kas yra mano kūnas, kūnas tampa tekstine reprezentacija – kūnu-pasakymu.

Knygoje *Roland Barthes apie Roland Barthes*, grįždamas prie klausimo „kuris kūnas?“, Barthes'as kalba apie išskaidytą savo „asmeninį“ kūną: „Aš turiu virškinimo kūną, šleikštulio kūną, trečias būtų migrenos

¹⁶⁶ Barthes, „Fragments d'un discours amoureux“, p. 224.

¹⁶⁷ Barthes, „Fragments d'un discours amoureux“, p. 225.

¹⁶⁸ Barthes, *Le Grain de la voix*, p. 174: „Il n'y a aucun lieu sans langage : on ne peut pas opposer le langage, le verbal et même le verbeux à un espace pur, digne, qui serait l'espace du réel et de la vérité, un espace hors langage“.

kūnas, ir taip toliau: geidulingą, raumenų (rašytojo ranka), humoralinį, o ypač *emocinį* kūną, kuris būna sujaudintas, išjudintas arba susigūžęs, arba egzaltuotas, arba išgąsdintas, nors to ir nesimato. Kita vertus, mane yra pavergęs ir žavi visuomeninis kūnas, mitologinis kūnas, dirbtinis (transvestitų japonų) kūnas ir parsidavinėjantis (aktoriaus) kūnas. O be šių viešų (literatūrinių, raštų) kūnų, aš, jei taip galima pasakyti, dar turiu du lokalius kūnus: paryžietišką (guvų, pavargusį) kūną ir kaimišką (pailsėjusį, nerangų) kūną¹⁶⁹. Dauginio kūno, kur kiekvienas kūnas nuo kitų skiriasi savo simptomatika, raiška, forma, samprata leidžia kalbėti apie skirtingos raiškos kūnus ir skaityti kūnus kaip tekstus.

Vėlyvojo periodo darbuose tarp keliasluoksnių tekstiškai artikuliuotų kūnų svarbus tampa Barthes'o minimas *jo paties asmeninis* kūnas. „Asmeninis kūnas“ reiškia ne vientisą unikalų „aš“, bet iš įvairiai perskaitomų kūnų, atpažįstamų kūnų raiškų, iš skirtingų tekstų sudėliotą kūno mozaiką. Asmeninis kūnas skaitomas kaip tekstas, ir beskaitant pasirodo ne tik kaip istorinis kūnas ar socialiai pažymėtas kūnas, bet apskritai „atrandamas“ kaip kūnas, kaip kūniškoji duotis. Fragmente, pavadintame „Mano kūnas egzistuoja“, Barthes'as išskiria dvi formas, kuriomis jam pasireiškia jo kūnas: tai migrena ir geidulingumas (*sensualité*). Šios dvi išgyvenimo formos individualizuoja gyvenamą kūną: „migrena (šiuo žodžiu ne visai tiksliai vadinu paprasčiausią galvos skausmą) ir kūniškas malonumas – tai koenestezijos, kurios individualizuoja mano sėvą kūną“¹⁷⁰. „Koenestezija“ (pranc. *cénesthésie*, gr. *aisthesis* + *kainos* – „bendras jutimas“) reiškia visuminį mūsų vidinio kūno suvokimą. Starobinskis koenesteziją – vidinį savo kūno suvokimą – vadina viena iš pirminių žmogaus egzistencijos prielaidų,

¹⁶⁹ Roland Barthes *par Roland Barthes*, p. 73: „J'ai un corps digestif, j'ai un corps nauséux, un troisième migraineux, et ainsi de suite: sensuel, musculaire (la main de l'écrivain), humoral, et surtout: *émotif*: qui est ému, bougé, ou tassé ou exalté, ou apeuré, sans qu'il y paraisse rien. D'autre part, je suis captivé jusqu'à la fascination par le corps socialisé, le corps mythologique, le corps artificiel (celui des travestis japonais) et le corps prostitué (de l'acteur). Et en plus de ces corps publics (littéraires, écrits), j'ai, si je puis dire, deux corps locaux: un corps parisien (alerte, fatigué) et un corps campagnard (reposé, lourd)“.

¹⁷⁰ Roland Barthes *par Roland Barthes*, p. 73: „la migraine (j'appelle ainsi assez inexactement le simple mal de tête) et le plaisir sensuel ne sont que des *cénesthésies*, chargées d'individuer mon propre corps“.

pirmine fiziologine informacija¹⁷¹. Svarbu ne tik tai, kad migrena, būdama mitologinis buržuazinės moters ir literato atributas, nulemia socialinį statusą, bet migrena apskritai leidžia pajusti savo gyvenamą kūną, skirtingai, nei sveikas kūnas, nes sveikas būvis, pasak Barthes'o, yra nulinis koenestezijos laipsnis.

Nors Barthes'as kalba apie (inter)teksto galią, apie kūną kaip sakymą ar pasakymą, kuriame atpažįstami kultūriniai, socialiniai, istoriniai kodai, jis taip pat kalba ir apie gyvą savą kūną ir jo galias: „Aš galiu daryti viską su kalba, *bet ne su savo kūnu*. Tai, ką paslepiu kalba, pasako mano kūnas“¹⁷². Žmogus gali valdyti savo kalbą: gali kalbėti, gali nieko nesakyti, gali apgalvotai formuoti savo pranešimą. Tačiau sunkiau suvaldyti balsą, jo tembrą, garsą, virpėjimą: „Kad ir ką sakyčiau, iš mano balso kitas atpažins, jog kažkas su manimi negerai“¹⁷³. Barthes'as pripažįsta gyvo kūno galią, tačiau toks ikisisteminis, ikikultūrinis kūnas, kaip ir tikrovė, yra anapus reprezentacijos. Jis pasirodo per kūną-pasakymą, kūną-tekstą.

Pripažįstant įreikšminančių sistemų galią prigimtiniam žmogaus kūnui („Žmogaus kūnas nėra neišvengiamas, nuo neatmenamų laikų į gamtą įrašytas objektas. Tai kūnas, kurį neišvengiamai suvokė ir formavo istorija, visuomenės, režimai, ideologijos...“¹⁷⁴), o įreikšminančias sistemas sutapatinant su kalbėjimo praktikomis, aiški tampa Barthes'o tiesioginė, jokio pasipriešinimo nesutinkanti inversija tarp kūno kaip teksto ir teksto kaip kūno.

3.2.8. Gundantis teksto kūnas

Teksto malonume Barthes'as kalba apie keliasluoksnį teksto kūną: „Sakoma, kad arabų mokslininkai, kalbėdami apie tekstą, vartoja šį nuostabų pasakymą: tikras kūnas. Koks kūnas? Mes jų turime keletą: anatomų ir

¹⁷¹ Jean Starobinski, „Trumpa kūno įsisąmoninimo istorija“, p. 139. (Straipsnyje vartojamas neteisingas termino vertimas).

¹⁷² Barthes, „Fragments d'un discours amoureux“, p. 73.

¹⁷³ Barthes, „Fragments d'un discours amoureux“, p. 74.

¹⁷⁴ Barthes, „Dar sykį – kūnas“, p. 38.

fiziologų kūnas, toks, kokį mato ir aptaria mokslas, – tai gramatikų, kritikų, komentatorių, filologų tekstas (feno-tekstas). Bet mes taip pat turime svaigstantį kūną, sudarytą vien tiktai iš erotinių santykių, neturintį jokio ryšio su pirmuoju kūnu: tai jau kitas skirstymas, kitas įvardijimas; tas pats su tekstu: jis – ne kas kita, kaip atvira kalbos liepsnų vieta [...]. Ar tekstas turi žmogaus išvaizdą, ar tai kūno atvaizdas, anagrama? Taip, bet mūsų erotinio kūno. Teksto malonumas nesupaprastinamas iki jo gramatinio veikimo (feno-teksto), kaip kad kūno malonumas nesupaprastinamas iki fiziologinio poreikio¹⁷⁵. Tekstas, be savo akivaizdžios struktūros, gramatinės formos, turi kitą „kūnišką“ raišką – kitą reikšmės artikuliacijos struktūrą. Remdamasis Kristevos aprašyta dviguba teksto struktūra, Barthes'as atskleidžia dvigubą teksto malonumo prigimtį. Viena vertus, teksto malonumas priklauso nuo akivaizdžios teksto struktūros (feno-teksto), kita vertus, dalis malonumo susiję su geno-teksto sfera, t. y. su ženklo logikai nepavaldžiu reikšmės produkavimu. Kaip erotinis veikimas peržengia fiziologinį reprodukcijos funkciškumą, taip malonumas, peržengdamas kalbinę komunikacijos ar reprezentacijos funkciją, susisieja su teksto paviršiuje išsklaidyta įreikšminimo veikla. Neatsitiktinai ne iš teksto visumos, o, priešingai, iš teksto fragmentiškumo kylantis malonumas susiejamas su erotinio kūno anagrama. Tai aliuzija į Saussure'o tyrinėtas anagramas, kai saturniniu metru parašytos poezijos pagrindą sudaro anagraminis tikrinio vardo, kurio raidės išbarstytos skirtingose eilutėse, iškomponavimas. Teksto kūnas teksto teorijoje pasirodo ypatingu „erotinio kūno“ pavidalu, kuris kalba ne apie konkretaus teksto (kūrinio) vientisumą, bet, priešingai, intertekstinėje erdvėje išbarstytų teksto fragmentų mozaiką. Ir tada ypatinga malonumo rūšis susijusi būtent su kiekvienąkart naujai atliekamu žaidimu teksto dalimis. Dvigubos teksto malonumo prigimties aprašymas dar kartą atskleidžia paties teksto sampratą: tekstas turi pasirodyti ypatinga forma, kuri neįmanoma be tiesioginio skaitytojo įsikišimo į produkavimo dinamiką.

¹⁷⁵ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 29–30; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 280.

Barthes'o siūlomoje skaitymo ir teksto sąveikos sampratoje malonumas kyla santykyje su pačiu tekstu kaip tokiu, o ne su kažkuo, esančiu anapus teksto; didžiausias malonumas kyla ne iš to, ką skaitai, o kaip skaitai (skaitymo technikos) ir koku būdu pasirodo tekstas (ypatingos teksto formos). Dviejų skaitymų tipologija parodo, kad skaitomas objektas – nevienaplanė struktūra. Prisiminus kūrinio ir teksto perskyrą, matyti, kad kūrinio kalba suvokiama kaip baigtinė struktūra, turinti savo taisykles, kurios tam tikru laiku tam tikroje erdvėje skaitytojo priimamos, kita vertus, pačioje kalboje egzistuoja potenciali galia peržengti tas taisykles, išklabinėti ar sugriauti kalbinės sistemos tvarką, o drauge ir vartojamų reiškinių lauką. Reikštis atveria įtampą, atsirandančią tarp dviejų reikšmės „reiškimosi“ modelių: tarp stabilios, tradicinės komunikacijos įtvirtintos reikšmės ir tradiciškai nusistovėjusį signifikanto-signifikato ryšį išardančios reikšmės darbo, to savotiško bereikšmiškumo proveržio, kaip pirmapradžio reiškimiškumo pasirodymo. Kaip tik ši dvipusė kalbos esatis – kalba kaip baigtinė sistema ir kalba kaip save griauanti arba kurianti galia, – leidžia susieti kalbą su vaidinančio aktoriaus kūnu¹⁷⁶. Per prasmės mirguliavimą, per dvilypumo įtampą (biologinis kūnas ir dirbtinis kūnas, taip pat kultūrinio ar ideologinio tinklėlio sustingdyta reikšmė ir tradicinę signifikanto-signifikato koreliaciją suardantis reikšmės procesas), kuri, Barthes'o manymu, yra erotiškumo kvintesencija, kūnas sutapatinamas su kalba.

Aprašydamas malonumo ir svaigimo santykį su tekstu skaitymo procese, Barthes'as kalba apie *kontaktą*, ypatingą skaitytojo ir teksto susidūrimą. Antifunkcinėje komunikacijoje, antireprezentacinėje estetikoje nebesvarbus ne tik pranešėjas, bet nelieta ir paties pranešimo. Pasak Landowskio, Barthes'as, teigdamas, kad tekstas praktikuoja begalinį

¹⁷⁶ Ne tik vaidinančio aktoriaus kūnas, bet apskritai teatro pasaulis, prie kurio Barthes'as sugrįžta vėlyvuosiuose savo darbuose, jam geriausiai atskleidžia kalbos galių lauką: „neįmanomame kalbinės anarchijos horizonte – tuo metu, kai kalba bando ištrūkti iš savo pačios galios, savo pačios vergiškumo, – randame kažką, kas susiję su teatru.“ (Roland Barthes, „*Leçon*“, p. 438). Pastanga vartoti kalbą ir tuo pat metu atjungti ją nuo tvirtinančios funkcijos įtraukia ir atlikimą, nes aktoriai, pasak Barthes'o, scenoje ne įrodinėja, ne aiškina, bet vaidina (atlieka).

signifikato atidėliojimą, išstumia patį objektą – „tekstą“ (ir Kitą apskritai). Dėl savo nuolat atidėliojamo ir neįvykdomo signifikanto ir signifikato sukabinimo, ištirpsta pats Tekstas. „Atitinkamai subjektas priešais šį ištirpusį ar ištirpdytą objektą nebesusiduria su niekuo, kas galėtų bent kiek apriboti jo interpretavimo laisvę.“¹⁷⁷ Antifunkcinėje ir antireprezentacinėje komunikacijoje ne tiek užklausiama pačios susikalbėjimo sąlygos – tiesą sakant, čia nebesvarbus susikalbėjimas, pasikeitimas informacija, – bet į pirmą planą iškeliamas kitas santykio dėmuo. Teksto svaigimas visada yra nukrypimas nuo normos, o tai reiškia, kad teksto svaigimas – tai „malonumas be funkcijos“, neturintis konkretaus tikslo. Taigi tokiai skaitymo praktikai, kur tekstas yra tai, ką mes skaitydami perrašome, svarbus ne susikalbėjimas, ne pasikeitimas informacija, bet *kontakto*, užsimezgęs tarp skaitytojo ir teksto skaitymo metu¹⁷⁸.

Kontaktui svarbus tampa ne teksto turinys, bet teksto forma, tai, ką Barthes'as, remdamasis Jakobsono poetine kalbos funkcija, pavadina diagramatine struktūra (*une structure diagrammatique*): „Pats tekstas – diagramatinė, o ne imitacinė struktūra – gali pasirodyti į objektus-fetišus, erotines vietas suskaldyto kūno forma“¹⁷⁹. Pasak Jakobsono, kadangi tarp kalbinės formos ir jos turinio nėra bendro vardiklio, bendro juos jungiančio matmens, kalbinėje veikloje nėra visiško turinio ir formos atitikimo, ir todėl kalba nuolatos kuria diagramatines figūras¹⁸⁰. Pasitelkęs diagramas

¹⁷⁷ Eric Landowski, „Skaitymo išbandymas“, vertė Nijolė Keršytė, *Baltos lankos*, Nr. 20, 2005, p. 101.

¹⁷⁸ Marc Buffat, „L'Aventure sémiologique“, *Sur Barthes. Revue des Sciences Humaines*, Nr. 268, 2002, psl. 21.

¹⁷⁹ Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 89: „Le texte lui-même, structure diagrammatique, et non pas imitative, peut se dévoiler sous forme de corps, clivé en objetc fétiches, en lieux érotiques“; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 308.

¹⁸⁰ Barthes'as primena žinomą Jakobsono pavyzdį: „[P]oetinė diagrama (o poezija – tai diagramos vieta) – tai rinkimasis į prezidentus kandidatuojančio generolo Eisenhowerio šūkis *I like Ike*“; šūkis tampa diagrama, kadangi žodis *Ike* yra apgaubtas žodžio *like* meile. Žinant, kad generolą Eisenhowerį gaubė jo rinkėjų meilė, tarp sakinio *I like Ike* ir jo turinio susidaro diagramatinis ryšys“. Žr.: Roland Barthes, „L'analyse structurale du récit. A propos d'Actes 10–11“, p. 858. Plačiau žr.: Roman Jakobson, „Lingvistika ir poetika“, *Baltos lankos*, Nr. 18/19, 2004, p. 16. Šūkyje skambančio fonetinio pasikartojimo funkcija – atskleisti „paranomastinį jausmų išpūdį, kuris visiškai apglėbia savo objektą [...] paranomastinį mylimo subjekto įvaizdį apgaubia mylimas objektas.“ Fonetinis

Jakobsonas aiškina poetinę funkciją remdamasis struktūrų poveikiu, įspūdžiu, kurį sukelia ne pranešimo turinys, bet jo forma. Ypatingo, „poetinio“ pranešimo atveju svarbi tampa teksto jutiminė pusė, kuri kaip ir Jakobsono pateiktuose pavyzdžiuose, gali reikštis garsiniu ritmiškumu ir apeliuoti į klausytojo (ar skaitytojo) pojūčius. Landowskis, išskirdamas diskurse naratyvumo ir figūratyvumo lygmenis, pastarąjį dar skaido į dvi glaudžiai susijusias plotmes: paviršinį (*figurativité de surface*) ir giluminį (*figurativité profonde*) figūratyvumus. Greta kognityvinio kodifikavimo plotmės, kuri sudaro paviršinį figūratyvumą, labai svarbios pasirodo plastinės objekto formos, kurios išvengia kodavimo ir tiesiogiai veikia pojūčius. Landowskio analizuojamas giluminis figūratyvumas – tai teksto plastiniai elementai, kurie papildo teksto semantinį turinį¹⁸¹. Gramatinės figūros, teksto plastinė forma (arba akcentai, kurie aptarti filmo „Ivanas Rūstusis“ epizodo analizėje), nors nėra kodifikuoti, tiesiogiai veikia skaitytoją. Tam, kad išryškintų skaitymui svarbų teksto giluminio figūratyvumo lygmenį, Barthes'as prisimena Jakobsono skirtingų lygmenų atitikimo principą, kuris pabrėžia išraiškos svarbą reikšmės susidarymui. Ne reprezentacija, o įvaizdinimas (*figuration*) (pavidalo suteikimas)¹⁸² leidžia pasirodyti teksto *išvaizdai* (*figure*), kuri yra būtina skaitymo svaigimui sužadinti. Ne imituodamas erotinį kūną, bet įgydamas erotinio kūno pavidalą tekstas tampa ne tik reginiu (erotiškas kūnas Barthes'ui visada yra reginys), bet ir vienu tarpkūniško kontakto dėmeniu.

Taigi skaitymo metu iš vienos pusės yra erotiškasis teksto kūnas, iš kitos – sužadinamas, sužeidžiamas skaitytojo kūnas. Kai tekstas pradeda figūruoti kaip erotiškasis žmogaus kūnas, teksto skaitytojas pradedamas

pasikartojimas, skambesio ritmingumas (kiekviename iš trijų žodžių skamba „ai“) ne tik sustiprina, bet patvirtina patį teiginį „I like Ike“. Šiuo pasikartojančio garso ritmiškumo ir teiginio įtvirtinimo sąryšiu sėkmingai naudojamos reklamoje, pvz., reklaminiame šūkyje „Today. Tomorrow. Toyota“, visos pirmosios žodžių raidės ir jų skambesys patvirtina prekės ženklo ne tik dabarties, bet ir ateities tvirtas pozicijas. Garsų sutapimas garantuoja reikšmių sutapimą: ritmas atskleidžia semantinius ryšius tarp besirimuojančių vienetų, t. y. jis užtikrina prasmės panašumą.

¹⁸¹ Remiuosi Erico Landowskio Vilniaus universitete 2011 m. kovo 1 d. skaityta paskaita.

¹⁸² „Įvaizdinimas – tai erotinio kūno (nesvarbu, kokio laipsnio ir kokio pobūdžio jis būtų) pasirodymas teksto profiliu“, Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 88; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 308.

gundyti, yra retoriškai viliojamas: „Tekstas yra objektas-fetišas ir *tas fetišas manęs geidžia*. Tekstas mane pasirenka, pasitelkdamas visą nematomų šydu, rinktinių gudrybių dispoziciją: žodyną, nuorodas, perskaitomumą ir t. t.“¹⁸³ Teksto kūnui suteikiamos visos gyvo kūno savybės, dar daugiau – jis sąmoningas, aktyvus skaitymo veiklos iniciatorius, viliojantis, gundantis tekstas verčia skaitytoją atsiliiepti, veikti.

Tekstas, kaip ir kūnas, pasiduoda fragmentuojančiai ar suskaldančiai jėgai, nes nėra statiškas ir monolitiškas. „Teksto *gyvumas* (be kurio, tiesą sakant, nėra teksto) būtų jo *valia svaigti*“¹⁸⁴. Barthes’ui erosas yra skaitymo patirtis, kuri ieško suskilimo. *Teksto malonume* poveikis kyla iš viso teksto, visos kalbinės medžiagos suskilimo. Kuo skaitančiajam aiškesnis kalbinis susiskaidymas, teksto fragmentiškumas, tuo stipresnis skaitytojo svaigimas. Kai nebereikia iššifruoti paslėptų teksto reiškinių, kai nebepaisoma autoritetų (autoriaus, kritiko), kai, pasak Landowskio, nelieta jokių interpretacijų varžančių ribų, skaitytojas yra laisvas nerti į fragmentų daugį, braidyti po suskaidytą beribį teksto paviršių, – štai kas pavadinama tekstualumo „erotika“.

Erotiškumas sukuriamas esant dviem prieštaringsoms sąlygoms: arba perdėtam to paties kartojimui, arba netikėtam naujumo pasirodymui. Tam, kad skaitantysis patirtų svaigimą, reikia arba formalaus begalinio kartojimo, arba kažko *visiškai naujo*, „nes tik tai, kas nauja, sukrečia (susilpnina) sąmonę“¹⁸⁵. Tekste reikšmės efektas atsiranda tada, kai pateikiama kažkas, kas neatitinka normų, visuotinai priimtų nuomonės, kai atsiveria netikėtas ryšys su atvira kalba, kai atsiranda pertrūkis. Taip, pavyzdžiui, realistiniame romane skaitymo malonumas kyla ne skaitant nuosekliai, bet nuklystant iš linijinio pasakojimo trajektorijos, šokinėjant per pasakojimo struktūrą. Ir tada, pasak Barthes’o, ritmas to, ką skaitome, ir to, kas praleidžiama, sukuria didžiųjų pasakojimų malonumą. „Kaip sako teksto teorija, kalba yra perskirstyta. O juk *šis perskirstymas visada atliekamas per įtrūkį*. Pažymimi du kraštai: vienas

¹⁸³ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 45; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 287.

¹⁸⁴ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 25: „Le brio du texte (sans quoi, en somme, il n’y a pas de texte), ce serait sa volonté de jouissance“; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 278.

¹⁸⁵ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 65; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 297.

paklusnus, patogus, plagijuojantis (kalba nukopijuota savo kanonine tvarka, kaip ją įdiegė mokykla, taisyklingas vartojimas, literatūra, kultūra), o kitas *kraštas* – judantis, tuščias (pasiruošęs priimti bet kokius kontūrus), jis yra ne kas kita, kaip savo poveikio vieta – vieta, kur šmėsteli kalbos mirtis¹⁸⁶. Barthes'o siūlomas įtrūkio efektas atspindi Saussure'o mintį, kad reikšmė atsiranda dėl semiotinių skirčių, būtent skirtingi požymiai atskleidžia skirtumus, kurie pasirodo tik šnekoje, t. y. kalbos vartojimo metu. Panašiai skaitymo metu, reikšmingas tampa skirtumas tarp to, kas tradiciška, įprasta, įteisinta, ir to, kas nauja, netikėta, nėra reglametuota. Skirtumą Barthes'as pavadina erotišku: „Argi pati erotiškiausia kūno vieta ne *ten, kur drabužis prasiskiria*? Iškrypimas (kuris yra tekstinio malonumo režimas) neturi „erogeninių zonų“ (šiaip gana kvailas posakis); kaip teisingai sako psichoanalizė, erotiškas yra būtent trūkčiojimas: ten, kur sublizga oda tarp abiejų drabužių (kelnių ir megztinio), tarp dviejų rūbo kraštų (prasegtų marškinių, pirštinės ir rankovės); gundo pats švysčiojimas arba, kitaip tariant, pasirodymo-išnykimo mizanscena“¹⁸⁷. Tada, kai skaitant tekstą kažkoks kalbos niuansas (pvz., panašus s ir z priebalsių skambesys), reikšminė užuomina pertraukia skaitymą ir pasuka skaitančiojo skaitymo trajektoriją nauja kryptimi, įžengiama į svaigimo erdvę. Teksto pertrūkiai atsiranda tik skaitant: „plyšys atsiranda iš paprasčiausio funkcionalumo principo; jis atsiveria ne pačioje kalbų struktūroje, bet tik jų vartojant; autorius negali plyšio numatyti: jis negali norėti užrašyti *to, kas nebus skaitoma*“¹⁸⁸.

Teksto unikalumą sudaro teksto gebėjimas *būti skirtingu nuo savęs paties* ar *būti skirtingu savyje pačiame*. Skaitymo veikla, kuriai svarbi kūniško subjekto nuostata skaitomo objekto atžvilgiu, leidžia tekstui kaskart pasirodyti naujai, nesugrįžtant prie to paties ar „pirminio varianto“. Vienas iš būdų atrasti

¹⁸⁶ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 14–15: „Comme dit la théorie du texte: la langue est redistribuée. Or *cette redistribution se fait toujours par coupure*. Deux bords sont tracés: un bord sage, conforme, plagiaire (il s'agit de copier la langue dans son état canonique, tel qu'il a été fixé par l'école, le bon usage, la littérature, la culture), et *un autre bord*, mobile, vide (apte à prendre n'importe quels contours), qui n'est jamais que le lieu de son effet : là où s'entrevoit la mort du langage“.

¹⁸⁷ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 19; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 275–276.

¹⁸⁸ Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 21; Bartas, *Teksto malonumas*, p. 276–277.

kitą teksto veidą, kitą reikšminę struktūrą – skaitymo metu atsižvelgti į kūnišką patirtį. Būtent kūniškojo elemento įsiterpimas į subjekto ir objekto santykį leidžia atsirasti skirtumui pačioje skaitomo objekto struktūroje. „Skirtumas – ne tai, kas skiria vieną *tapatybę* nuo kitos. Tai nėra skirtumas *tarp* [...]. Tai skirtumas *viduje*“¹⁸⁹. Skirtumas – ne tai, kas lemia unikalią teksto tapatybę, išskiriančią ją iš kitų tekstų, o tai, kas suardo pačią teksto tapatumo sampratą. Skirtumą, kuris leistų tekstui būti skirtingam savyje pačiame, gali atrasti tik erotišką kūno formą įgijęs tekstas.

Barthes'as nekelia klausimo, ar *visi* tekstai gali būti perskaitomi dviem skaitymo režimais. Straipsnyje „Apie skaitymą“, aptardamas skaitymo lauką, autorius sako, kad skaitymo lauko nesudaro kokie nors ypatingi objektai: „Aš skaitau tekstus, atvaizdus, miestus, veidus, gestus, scenas ir t.t. Tie objektai tokie skirtingi, kad negaliu jų sujungti jokia esmine ar netgi formalia kategorija; galiu tik juose atrasti intencionalią vienovę – mano skaitomas objektas pagrįstas tik mano intencija skaityti; jis tiesiog *pritaikytas skaitymui, legendum*, priklausantis fenomenologijai, o ne semiologijai“¹⁹⁰. Barthes'as pripažįsta intencionalumą pamatine skaitymo veiklos sąlyga, tačiau semiologijos objektas – išreikšta prasmė, kuri ženklų, pasakymų, tekstų pavidalu supa žmogų.

¹⁸⁹ Barbara Johnson, „The Critical Difference“, in: *Critical Essays on Roland Barthes*, edited by Diana Knight, New York: G. K. Hall, 2000, p. 175.

¹⁹⁰ Barthes, „Sur la lecture“, p. 38–39: „Ces objets sont si variés que je ne puis les unifier sous aucune catégorie substantielle ni même formelle; je puis seulement leur trouver une unité intentionnelle: l'objet que je lis est seulement fondé par mon intention de lire: il est simplement: *à lire, legendum*, relevant d'une phénoménologie, non d'une sémiologie“.

4. Algirdas Julius Greimas

4.1. Filosofinės kūno problematikos prieigos semiotikoje

Mums rūpi ne nustatyti priežastis, bet
aprašyti keistą, toli nuaidintį fenomeną.

A.J. Greimas, *Apie netobulumą*

Greimo semiotikoje kūno ir prasmės problematika išsiplėtoja dviem kryptimis. Viena jų susijusi su prasmės susidarymo sąlygų presupozicijomis, kūnas čia tampa būtina būsimų prasmų atsiradimo sąlyga. Kita vainikuojama *Pasijų semiotikos* teiginiu: „Būtent per juntantį kūną pasaulis transformuojasi į prasmę – į kalbą“¹⁹¹, kuris įtvirtina kūno kaip įreikšminimo tarpininko poziciją. Greimas nėra susistemines šių dviejų kūno dalyvavimo prasmės gimime trajektorijų, ypač sunku apibrėžti jų tarpusavio sąsajas ir įtakas viena kitos atžvilgiu. Todėl šias dvi kūno ir prasmės santykio pozicijas aptarsiu atskirai.

Šiandien diskusijų ir ginčų nebekelia tvirtinimas, kad juslinio suvokimo, drauge kūno problematika semiotikoje įtvirtinta pasiremiant fenomenologinės filosofijos, kaip minėta, pirmiausia Husserlio ir Merleau-Ponty, idėjomis. Tačiau iš pirmo žvilgsnio gana aiškus siekis atidžiau panagrinėti ir nustatyti fenomenologijos įtaką ir jos bei semiotikos santykį pasirodo nėra toks paprastas. Keblumų iškyla todėl, kad Greimas, pripažindamas fenomenologijos įtaką savo darbams, atsargiai formuluoja patį semiotikos ir filosofijos santykį. Konstatuodamas, kad bet koks prasmės suvokimo – jos produkavimo ir generavimo – sąlygų apmąstymas neišvengia grįžimo prie bendrų įvairių pažinimo teorijų pagrindą sudarančių epistemologinių sąvokų (pvz., teigimas vs neigimas, subjektas vs objektas, savas vs kitas, forma vs substancija ir pan.), autorius teigia, kad tokia užduotis ar projektas taptų dar vienu „amžinosios filosofijos“ darbu, kuriuo

¹⁹¹ Algirdas J. Greimas, Jacques Fontanille, *Sémiotique des passions*, Paris: Éditions du Seuil, 1991, p. 12.

užsiimdamas „rizikuoji iš lingvisto (amato, kurį, atrodo, šiek tiek išmanai) virsti prastu filosofu“¹⁹². Tačiau, Greimo manymu, nors į semiotikos interesų horizontą patenka ir tradiciškai filosofijai priskiriamos sritys, semiotika nėra dar vienas „filosofavimo“ būdas, bet *kitoks* tos pačios užduoties (suvokti prasmės atsiradimo salygą) aprašymo būdas, kur semiotikas, linkęs pasislėpti už techninių terminų ir nuasmeninto pasakojimo stiliaus, meistrauja savo kalbos modelį. Iš kitų mokslo sričių, tarp jų ir filosofijos, semiotika laisvai skolinasi idėjas, parankias sąvokas, laisvai naudojami perimta informacija; svarbiausia, kad „skoliniai“ tiktų aktualiai semiotinei analizei, leistų „įkasti tikrovę“, vienu žodžiu, kad padėtų vesti *savo bylą* apie prasmę. Šioje filosofijos ir semiotikos santykio perspektyvoje suprantamas pasirodo pirmojoje Greimo knygoje paskelbtas fenomenologinis epistemologinis apsisprendimas juslinį suvokimą laikyti ta nekalbine plotme, kur vyksta prasmės pagava. Fenomenologinė nuostata tampa išeities tašku, pamatu, ant kurio Greimo semiotika konstruoja savo prasmės architektūrą.

Svarstant fenomenologijos įtaką semiotikai, verta įsiklausyti į šiuos Greimo samprotavimus, išsakytus programiniame straipsnyje „Apie prasmę“. Turint galvoje pripažinimą, kad filosofijos ir semiotikos tyrinėjimų sritys susikerta, tačiau kiekviena disciplina eina savo aprašymo keliu, be to, semiotika nevengia pasiimti parankias sąvokas ar idėjas, tačiau tik tiek, kiek jos tinka aprašomajam konstruojamajam modeliui išaiškinti, fenomenologijos indėlį Greimo semiotikoje pavadinčiau ne sisteminiu, bet „įrankiniu“. Plėtodamas semiotinio aprašymo lauką, pavyzdžiui, tobulindamas modalumų teoriją, Greimas pasiskolina fenomenologinius „įrankius“: sąvokas (pvz., proprioceptyvumas, protensyvumas), fundamentaliąsias nuostatas (pvz., jusliškumo pirmumą sąmonės atžvilgiu, tarp pasaulio ir „aš“ tarpininkaujantį kūno vaidmenį), estezės aprašyme sutinkamą geštalo sąvoką¹⁹³.

¹⁹² Greimas, *Semiotika*, p. 78 ; Greimas, *Du sens*, p. 10.

¹⁹³ Geštaltu vadinamas suvokiamo objekto visybiškumas, visuminė patyrimo struktūra sąmonėje, kuria naudojamosi mąstymo, juslinio suvokimo, kalbos procesuose.

Panašioje situacijoje atsiduriame ir kalbėdami apie kūno sampratą, jo vietą Greimo semiotikoje. Akivaizdu, kad kai Greimas tiesiogiai atsigręžia į juslinio suvokimo problematiką, ji skleidžiama fenomenologinio žmogaus patirties aprašymo kontekste. Bandoma aprašyti juslinio suvokimo reiškinį, ypač jo dėmenį kūną, keliomis fenomenologinio aprašymo tradicijomis. Sakysim, Husserlio fenomenologiją, siekiančią atskleisti, kaip išorinio (gyvenamo) pasaulio objektai ar įvykiai pasirodo žmogaus sąmonei, galima pavadinti „pasirodymų“ ar „atrodymų“ tyrinėjimu. Atrodymo kaip priešpriešos buvimui problematika buvo aktuali ir Greimui (knygą *Apie netobulumą* vienija *buvimo* vs *atrodymo* paradigma, kuri estetiškai plotmėje pasitelkiama *tobulumo* vs *netobulumo* perskyrai). Abiem autoriams rūpėjo, kaip žmogus pagauna ir suvokia aktualią tikrovę, čia ir dabar išgyvenamą kasdienybę, arba, kitais žodžiais tariant, kaip sąmonė transformuoja išorinį pasaulį į suvokiamą, reiškiantį pasaulį. Neabejotinai huserliškais pėdsakais šiame veikle laikytinas subjekto sąmonės atvirumas gešaltinėms formoms (reikšminėms pasaulio figūroms kaip suvokiamiems visetams), intencionalumas ir žvilgsnio protensyvumas, tačiau huserliška percepcijos teorija pasirodo kaip konkrečiai teksto analizei (Italo Calvino teksto fragmentui) tinkanti interpretacija, bet ne estezės reiškinį pagrindžianti teorinė bazė. Sakytume, priešingai, estezės, kaip ypatingo subjekto ir objekto juslinio patyrimo, kurio metu (pasaulio) daiktai pasirodo „savo būdu“ nepriklausomai nuo racionalaus jų įvertinimo, aprašymas perkelia mus iš sąmonės lygmens į sritį iki sąmonės (iki racionalaus vertinimo), kur nebegalioja kūno ir proto, subjekto ir objekto perskyra, bet atsiveria žmogaus ir pasaulio sambūvio terpė. Šiam ypatingam subjekto ir objekto buvimo būdo aprašymui svarbiausias tampa ne sąmonės intencionalumas, bet kūniškos esaties būdas. Gal todėl, analizuojant Greimo semiotikos santykį su filosofijos fenomenologine tradicija, Husserlio indėlį Greimo semiotikos tyrinėjimams išsamiau aptariančių ir jį pagrindžiančių tekstų labai nedaug¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Paminėčiau išsamią natūraliojo pasaulio objekto suvokimo analizę Husserlio intencionalumo sampratos kontekste Jean-François Bordron'o straipsnyje „Le statut

Greimui reikšmingą kūniško bendrabūvio situacijos pagrindimą lengviau atsekti Merleau-Ponty filosofiskai apibendrintoje juslinio suvokimo sampratoje, išskleistoje *Suvokimo fenomenologijoje* (1945). Aprašydamas pasaulyje gyvenantį subjektą, pastarąjį autorius pirmiausia suvokia kaip kūnišką subjektą pasaulyje, tad ir pasaulį suvokianti sąmonė visada yra kūniška sąmonė. Juslinis suvokimas ir kūniškumas čia yra pamatiniai subjekto ir pasaulio ryšio elementai. Juslinis suvokimas nėra savireflektyvi, subjekto „aš“ konstituojanči ir „aš“ poziciją įtvirtinanti sąmonė. Juslinis suvokimas – tai toks „dar ne aš“ arba, kaip sako Merleau-Ponty, anoniminis patyrimas, kur reflektuojančios sąmonės vietą užima pats juslinio patyrimo laukas. Šis juslinio patyrimo laukas, būdamas anonimine sfera, kurioje dar nėra atsiskirusio „aš“, o drauge ir „kito“, t. y. ikirefleksyvaus kūniškumo sfera, yra pažinimo, vertinimo, emocijų ir aistrų ištakų centras. Šiame kontekste galima sakyti, kad Merleau-Ponty juslinis suvokimas – tai iki sąmonės judesio esantis kūniškas buvimo būdas pasaulyje, semiotiškai kalbant, buvimo modalumas.

4.1.1. Kūnas ikimodalinėje sąrangoje

Nors apsisprendimą juslinį suvokimą laikyti ta nekalbine plotme, kur vyksta reikšmės pagava, Greimas paskelbė savo pirmojoje knygoje, ši reikšmės ištakų sritis į analizės lauką patenka plėtojant modalumų teoriją. Kaip tik knygoje *Apie prasmę II*, kurioje apibendrinama ir toliau plėtojama knygoje *Apie prasmę* aprašyta modalumų teorija, Greimas žengia žingsnį anapus struktūrinių santykių, postuludamas tokią egzistencinę erdvės paradigmą, kur žmogaus kūnas ir kūniškai patiriamo pasaulio santykis tampa būtina bet kokios reikšmės pasirodymo prielaida. Šios knygos straipsnyje

sémiotique du monde naturel et la question de l'objet“, *Nouveaux Actes Semiotiques*, 2007, žr.: <http://reveues.unilim.fr/nas/document.php?id=1838>; to paties autoriaus Husserlio aprašytų fenomenologijos tikslų ir uždavinių bei semiotinio metodo palyginimą straipsnyje „Phénoménologie et sémiotique : théories de la signification“, *Nouveaux Actes Semiotiques*, 2001, žr.: <http://reveues.unilim.fr/nas/document.php?id=3733>; Nijolės Keršytės huserlišką intencionalumo interpretaciją estetinėje patirtyje straipsnyje „Struktūralizmo ir fenomenologijos ‚santuoka‘ A. J. Greimo semiotikoje“, *Athena*, Nr. 5, 2009, p. 141–159.

„Apie buvimo modalizavimą”, teoriškai pagrindžiant naują požiūrį į objektą, o kartu ir subjektą, klausiamo, kaip objektas, o kartu ir subjektas, *esti* pasaulyje patys sau ir vienas kitam, t. y. klausiamo apie jų buvimo būdus. Prie subjekto ir objekto buvimo būdo aprašymo Greimas prieina veikimo pasakymą apibūdindamas kaip būsenos pasakymo transformaciją. Trumpai priminsiu, kad semiotikoje, atsižvelgiant į modalizuojamų pasakymų prigimtį, skiriamos dvi modalumų klasės: veikimo modalumai, valdantys subjekto ir objekto intencionalius santykius, ir būsenos modalumai, valdantys egzistencinius, t. y. subjekto ir objekto buvimo būdų, santykius. Pirmoje knygoje *Apie prasmę*, plėtojant aktantų teoriją, aprašomi veikimo modalumai, kur subjektas įgyja arba praranda kompetencijas ką nors daryti (jis gali, nori, privalo arba moka ką nors daryti, arba, priešingai, negali, neprivalo, nenori ir nemoka daryti) ir tai lemia subjekto ir objekto santykių transformaciją. Knygoje *Apie prasmę II*, matydamas, kad taip aprašyta subjekto ir objekto transformacija nėra pakankama, kad diskurse dalyvauja ir jausminis, emocinis komponentas, Greimas šalia veikiančio subjekto įveda būsenos subjektą, kurį išreiškia jo sutinkamo objekto „buvimo modalumas“. Abu modalizacijos pobūdžiai nusakomi atsižvelgiant į subjekto statusą objekto atžvilgiu. Veikimo modalizacijoje svarbiausias dėmuo yra veikiantis subjektas, jo įgyjamos, išplečiamos ar susiaurinamos kompetencijos. Tuo tarpu buvimo modalizacijoje, nusakančioje subjekto būseną, modifikuojamas vertės objektas, o modalumai, veikiantys objektą (jame investuotą vertę), tampa būsenos subjekto buvimo būdo – *modalinės egzistencijos* – dalimi. Taip Greimo modalumų teorijoje šalia veikiančio subjekto, kuris „pasireiškia kaip agentas (*agent*), kaip aktyvus elementas, kuriame glūdi visos veikimo galimybės“, atsiranda būsenos subjektas, kuris, priešingai, pasirodo kaip pasyvus elementas, veiksmo patyrėjas ar pacientas (*patient*), priimančias visus pasaulio stimulus, reaguojantis į jį supančių objektų siunčiamus dirgiklius¹⁹⁵. Objekto atžvilgiu aktyvų subjektą Greimas apibrėžia intencionalumo santykiu,

¹⁹⁵ Greimas, Algirdas Julien, *Du sens II*, Paris: Éditions du Seuil, 1983, p. 97; Greimas, *Semiotika*, p. 311.

o pasyvų, patiriantį subjektą susieja su jo egzistencija, kurią modeliuoja tam tikrą modalinę reikšmę įgyjantys objektai.

Siekiant aprašyti subjekto ir objekto buvimo būdus, kurie yra būsimų modalumų prielaidos, nebeužtenka struktūrinių subjekto ir objekto santykių aprašymo, nes įžengiama į ikikalbinę sritį, „bebalsę“ subjekto ir objekto bendrabūvio terpę, į būsimų modalinių pozicijų išeities tašką, į struktūravimo prieangį. Analizuodamas buvimo modalumus Greimas postuluoja tokią egzistencinę erdvę, kurioje objektas dar nėra įgijęs vertės, bet jau reiškiasi tam tikru būdu subjektui, kuris, savo ruožtu, yra tik potencialus subjektas; kitaip sakant, postuluojama ikiaksiologinė semantinio mikro-universumo erdvė, kurioje objektas ir subjektas susiduria ne kaip du aktantai, bet kaip du tam tikru būdu esantys „buviniai“, dvi „esatys“, du kūnai. Šiam ikiaktantiniam objekto ir subjekto santykiui aprašyti Greimas įsiveda *timinę kategoriją*.

Timiškumas buvimo modalumų teorijoje nusako kūnišką reakciją, juslinį atsaką į savą kūną supančią aplinką. Timija – „pirmapradė“¹⁹⁶, vadinamoji proprioceptyvi kategorija, išreiškianti, kaip gyva būtybė (*être vivant*) gyvenamoje aplinkoje „jaučia“, patiria save ir reaguoja į aplinką. Išreikšdama pirminę kūnišką reakciją į pasaulį, timinė kategorija nusako patį elementariausią gyvybės pasireiškimo lygmenį. Greimo teiginys, kad timinė kategorija nurodo poros *gyvas* vs *negyvas* pirmąjį dėmenį¹⁹⁷, reiškia, kad timija apima visą gyvą pasaulį. Pati elementariausia, pirminė bet kurios gyvos būtybės forma, „primityvus“ jos egzistavimo lygmuo – traukų ir atostūmių sistema (*système d'attraction et de répulsions*), numatanti minimaliausią to, kas gyva, raišką. Tai, kas gyva, reaguoja į aplinką „įvertindama“ ją neigiamai (disforija) arba teigiamai (euforija), t. y. polinkiu arba atsitraukimu, atostūmiu. Šiame straipsnyje gyvos būtybės reakcija į savo aplinką priskiriama dviem priešingiems įvertinimo poliems, tačiau Greimo ir Courtés semiotikos žodyne pateiktame timinės kategorijos apibrėžime nurodoma ir trečia pozicija:

¹⁹⁶ Greimo timinės kategorijos apibūdinimui pavartotas prancūziškas žodis „primitive“, reiškia „pirmykštis“, „pirmapradis“, „primityvus“.

¹⁹⁷ Algirdas J. Greimas, „De la modalisation de l'être“, in : Greimas, *Du sens II*, p. 93; Greimas, *Semiotika*, p. 307.

„Timinė kategorija savo ruožtu pasireiškia euforija/disforija (kartu su aforija – neutraliu terminu) ir atlieka pamatinį vaidmenį semantiniams mikro-universumams transformuojantis į aksiologinius mikro-universumus“¹⁹⁸. Timinė kategorija, aksiologizuodama logines kategorijas, nebūtinai išreiškia teigiamą arba neigiamą gyvos būtybės reagavimą, ji taip pat numato ir neutralų santykį su aplinka: nėra nei traukos, nei atostūmio – jokios reakcijos. Euforija, disforija ir aforija arba, kitaip sakant, kūniškas potraukis, atostūmis ir neutralumas, abejingumas aplinkos atžvilgiu tampa pirmaisiais postūmiais skaidyti, įvesti pertrūkį vientisoje amorfinėje timinėje masėje, kurią Greimas presuponuoja esant timinės kategorijos pasireiškimo laukui, visų pradžių pradžia. Amorfinės timinės masės (tolydumo) pertrūkis žymi pozicines būsimo subjekto ir objekto santykio vietas. Šia prasme galima sakyti, kad timinė kategorija numato būsimos semiotinių aktantų (subjekto ir objekto, adresanto ir adresato ir t. t.) poros išeities pozicijas, tą ypatingą ikimodalinį lygmenį, kuriame formuojasi to, kas bus subjektas, ir to, kas bus objektas, buvimo prielaidos, leidžiančios įtvirtinti jų semiotinę egzistenciją.

Kas „išjudina“ dar nepoliarizuotą amorfinę timinę masę, kas lemia potraukio ar atostūmio impulsą? Nors Greimas nekonkretizuoja impulso priežasties, iš pateikto timinės kategorijos aprašymo peršasi išvada, kad presuponuojamą trauką ir atostūmių dinamiką, amorfinėje masėje gimstančių įtampų poliarizaciją lemia gyvos būtybės biologinė struktūra ir objekto „kūniškoji“ (biologinė, fizinė) struktūra. Kūnų struktūros arba „tinka“, dera, linksta viena prie kitos (euforija), arba „netinka“, nesiekia kontakto, stumia viena kitą (disforija), arba lieka neutralios, „abejingos“, „nepastebimos“ viena kitos atžvilgiu. Tuo remiantis galima teigti, kad pamatinės sudėtingų subjekto ir objekto santykio struktūrų pozicijos, kitaip sakant, subjekto ir objekto santykio „išeities taškai“ priklauso ne sąmonės struktūroms (ne norui, žinojimui, valiai), bet kūno „sąmonei“, kūniškoms struktūroms, kurių tarpusavio santykis ir sukuria gyvų būtybių reakcijos į savo apsuptį

¹⁹⁸ Greimas, Courtés, *Sémiotique*, 1979, p. 396: „La catégorie thymique s’articule, à son tour, en euphorie/disphorie (avec aphorie comme terme neutre) et joue un rôle fondamental dans la transformation des micro-univers sémantiques en axiologes“.

elementariausias manifestacijas (*gyva*, pranc. *animé*), kurias, pasak Greimo, reprezentuoja *timinė erdvė*.

Timinė erdvė, kurioje fizinių struktūrų ir/ar biologinės sandaros ypatumai nubrėžia pirmuosius subjekto ir objekto santykio kontūrus, apima tas giliausias pasaulio struktūras (fizinės, cheminės, biologinės sąrangos), kurios leidžia „natūraliajam pasauliui“ pasirodyti kaip juslinių savybių visumai. Fontanille, plėtodamas Greimo mintį, giluminį pasaulio lygmenį vadina *esatimi*, suteikdamas jai pirmumą identifikuojamųjų pasaulio figūrų atžvilgiu: „Iš tiesų dar prieš identifikuodami natūraliojo pasaulio figūrą arba net sąvoką ar jausmą, mes suvokiame (arba „nujaučiame“) jos buvimą, t. y. kažką, kas, viena vertus, užima padėtį mūsų padėties atžvilgiu ir turi tam tikrą aprėptį ir kas, kita vertus, paveikia mus tam tikru intensyvumu“¹⁹⁹. Dar iki reikšminio atpažinimo, kurį mums suteikia natūralusis pasaulis, numanomas juslinio suvokimo ir esaties lygmuo, kuriame tai, kas dar nėra subjektas, bet gyva, aplinką ir pati save patirianti būtybė, veikiama to, kas dar nėra objektas, esaties. Šitas giluminis egzistencinės erdvės lygmuo, kuriame traukų ir atostūmių dinamikoje išryškėja pirminės subjekto ir objekto pozicijos, yra pirmoji instancija, kada pasaulis pradeda diferencijuotis. Kūniškos reakcijos žymi pačias minimaliausias perskyrų, padalijimų, netolydumo vietas, o skirtumas, prisimenant Saussure'o teiginį, yra pati minimaliausia reikšmės atsiradimo sąlyga.

Į modalumų teoriją įvesdamas timinę kategoriją Greimas postuluoja, kad semiotinių struktūrų paviršiaus lygmenyje tarp subjekto ir objekto esantys modaliniai santykiai atitinka giluminę struktūrą, kurią valdo timinė kategorija. Atsiskleidžia keliapakopė reikšminės erdvės struktūra, kurią reikėtų įsivaizduoti ne išsidėsčiusią horizontaliai, kaip vieną po kito einančius, bet vertikalčiai, kaip vienas kitą dengiančius segmentus²⁰⁰:

¹⁹⁹ Jacques Fontanille, *Sémiotique du discours*, Limoges: Presses Universitaires de Limoges, 1998, p. 37. Vertimas iš: Nastopka, *Literatūros semiotika*, p. 251.

²⁰⁰ Matome, kad paraleliai atsiskleidžia tai, ką galėtume pavadinti subjekto konstravimo taku.

amorfine timinė masė → timinė erdvė → modalinė erdvė
 (traukų ir atostūmių sistema) (gyva būtybė (*gyva*)) (subjektas (*žmogiška*))

Ikimodalinės erdvės segmentai priklauso giluminėms pasaulio struktūroms, kurios Greimo prasmės „istorijos“ kelyje sudaro bereikšmiškumo ar ikireikšmiškumo sferą, reikšmės prieslenkstį, būtiną reikšmės pasirodymo prielaidą. Kiekvienas modalinis subjekto būsenos aprašymas pagrindžiamas šituo timiškumo imperatyvu: „Reikšminė erdvė, kuri giliųjų struktūrų lygmenyje artikuluojama remiantis timine kategorija, turi būti laikoma homotopine ir heteromorfine tų modalumų artikuliacijų visumos atžvilgiu, kurios semiotinių struktūrų paviršiaus lygmenyje valdo santykius tarp subjektų ir objektų“²⁰¹. Tai reiškia, kad *timinė erdvė*, kuri tokių abstrakčių struktūrų lygmenyje reprezentuoja pačią elementariausią pirminę gyvos būtybės santykio su jos apsuptimi pasireiškimą (*gyva*), generatyvinio tako paviršiaus – tai yra, einant reikšmės kūrimo taku aukščiau, – antropomorfiniame lygmenyje atitinka *modalinę erdvę*, kuri, užklodama tą pačią topinę erdvę, pasireiškia kaip pirmosios plėtotė (ir gali būti susieta su sąvoka *žmogiška*). Aksiologinė vertė neįmanoma be šių dviejų lygmenų, o bet kuris „seminis terminas superdeterminuojamas timiniu terminu“²⁰². Ši subordinacijos sąlyga, reiškianti, kad tik seminė konfigūracija, loginė struktūrinių santykių konstrukcija negali sukurti semiozės, kad semiozė iš esmės yra susijusi su gyvo kūno ir jo aplinkos ryšiu, mano manymu, tampa lūžiu Greimo semiotikoje. Timinė kategorija reiškia, kad prasmės aprašymas apima ne tik struktūrinius santykius, bet ir juos subordinuojančias egzistencines tikrovės situacijas.

Semantinio mikro-universumo virtimas aksiologiniu mikro-universumu reiškia, kad „aprašomoji vertė“ (*valeur descriptive*) turi įgyti „aksiologinę vertę“, t. y. grynoji taksonomija įgyja egzistencinį krūvį, „prisipildo“ realaus gyvenimiško turinio. Ši vertės įkrova numato kiekvieną

²⁰¹ Greimas, „De la modalisation de l'être“, p. 95; Greimas, *Semiotika*, p. 308–309.

²⁰² Greimas, „De la modalisation de l'être“, p. 94: „un terme sémique [sera] surdéterminé par un terme thymique“; Greimas, *Semiotika*, p. 308.

modalumą atitinkančią „realią“ buvimo pasaulyje situaciją: „Modalizacija pasireiškia kaip reikšminių amorfinės timinės masės subartikuliacijų (*sous-articulations signifiantes*) rezultatas: pradžioje susidariusi iš timinės kategorijos giliajame lygmenyje, ji dar kartą išsiskaido į modalines kategorijas antropomorfiniame lygmenyje“²⁰³. Veiksmo pasakymus papildant būsenos pasakymais, kurie tampa subjektų, siejamų su vertės objektais, semiotinės egzistencijos garantais, patvirtinama, kad naratyvinė įvykių sintaksė turi antropomorfinį pagrindą, tai reiškia, kad ji visada yra „fundamentalių žmogaus ir pasaulio – ar galbūt atvirkščiai, tai ne taip svarbu, – santykių projekcija“²⁰⁴. Taip per būsenos subjektų, kuriuos lemia ypatingu būdu esantys objektai, aprašymą, subjekto ir objekto buvimo modalizavimas, reikalaujantis išaiškinti ir nustatyti buvimo būdo prielaidas, semiotiką susieja su kūniška plotme.

4.1.2. Timinės erdvės modifikacija – forinis tensyvumas

Timinės erdvės aprašymo variantą sutinkame jausminio diskurso tyrinėjimuose Greimo ir Fontanille knygoje *Pasijų semiotika*. Teoriniame įvade ir pirmojoje dalyje „Pasijų epistemologija“ pasijas suvokiant kaip ypatingą būsenos subjekto modalizavimą pastarasis suvokiamas modalizuojant objektą, kuris, tapdamas „verte“, tampa būtinu subjektui²⁰⁵. Straipsnyje „Buvimo modalizavimas“ aprašytos objekto, o kartu ir subjekto buvimo būdo prielaidos tampa svarbios siekiant aprašyti pasijas, jausminį diskursą. *Pasijų semiotikoje* buvimo modalumo aprašymas, papildytas naujais, jausminį diskursą aiškinančiais aspektais, vėl aptaria ikimodalinę (ikipasijinę) sritį, kurioje brėžiami pirmieji ne tik juntančio, bet ir jaučiančio subjekto štrichai. Veiksmo subjektą papildydamas būsenos subjektu, Greimas numato, kad pati veikimo kompetencija – tai subjekto būseną, t. y. jo „buvimo“ forma, kuri

²⁰³ Greimas, „De la modalisation de l'être“, p. 95; Greimas, *Semiotika*, p. 309.

²⁰⁴ Greimas, *Du sens II*, p. 47; Greimas, *Semiotika*, p. 264.

²⁰⁵ Greimas, Fontanille, *Semiotique des passions*, p. 26: „[L]a modalisation de l'état du sujet – et c'est de cela qu'il s'agit lorsqu'on veut parler des passions – n'est concevable qu'en passant par celle de l'objet, qui, devenant une 'valeur', s'impose au sujet“.

aktualizuota dar prieš jo realizaciją. Subjekto būseną išreiškia vienam predikatui tuo pat metu ar vienas po kito priskiriami du ar daugiau skirtingų modalumų, kurie sukelia jausminį efektą. Jausminis efektas – tai modalumų sąveikų ir jų sukeltų įtampų padarinys. Tačiau tam, kad atpažintume sąveikų pobūdį, reikia išsiaiškinti „išeities poziciją“ – tą subjekto aktualizuotą, bet nerealizuotą „buvimo“ formą, kuri yra „subjekto operatoriaus buvimo būdas dar prieš jo pirmuosius reikalavimus“²⁰⁶. Šiam veiksmus atliekančiam subjektui, kaip epistemologiniam subjektui, tam, kad jis taptų sąmoningu arba žinojimo subjektu, svarbi virtuali patirties instancija, sukurianti mąstymo, veikimo „išeities pozicijas“. Tad dar prieš nustatant subjekto operatoriaus reikšmės gaminimo sąlygas, reikia įsivaizduoti pačių tų sąlygų pasirodymo prielaidas, tai reiškia, apimti tą pasaulio ir subjekto „buvimą“, kuris, autorių manymu, priklauso ne semiotikai, bet ontologijai²⁰⁷. Semiotikai siūloma suvokti šią hipotetinę prielaidų sritį kaip „buvimo atrodymą“, kuri, viena vertus, yra įsivaizduojama teorinė erdvė, ir, kita vertus, grindžiama gamtamoksliniu pasaulio suvokimu. Kaip tik šis gilusis epistemologinis „buvimo atrodymo“ lygmuo, kuris aptariant buvimo modalizavimą buvo pavadintas timine erdve, *Pasijų semiotikoje* išreiškiamas pasitelkiant *forijos* ir *tensyvumo* sąvokas. *Pasijų semiotikoje* išskiriama ikimodalinė tolydi, amorfiška subjekto ir pasaulio (objekto) susiliejo, tiksliau, bendrabūvio terpė, kuri pavadinama „forinio tensyvumo“ mase. Galima sakyti, kad anksčiau aprašytas timinis santykis konkretizuojamas išskiriant du aspektus: foriją ir tensyvumą. Tiksliau sakant, forija atitiktų timinės kategorijos sąvoką, nes forija numato traukos įtemptumo laipsnį, elementarų gyvos būtybės santykį su savo aplinka, kaip ji jaučiasi savo terpėje tarp traukos ir atostūmio (du kūnai traukia vienas kitą arba stumia vienas kitą, išlaiko įtemptumo pusiausvyrą ar nereaguoja vienas į kitą). Forija žymi dar nepoliarizuotą jutimo fazę, kurioje dar nėra išreikšta euforija ar disforija, ji – „vien tik svyravimas tarp ‚potraukio‘ ir atostūmio“ (la seule oscillation entre „attraction“ et

²⁰⁶ Greimas, Fontanille, *Sèmiotique des passions*, p.10. Vertimas iš: Nastopka, *Literatūros semiotika*, p. 244–245.

²⁰⁷ Greimas, Fontanille, *Sèmiotique des passions*, p. 15.

„repulsion“). Tačiau forija *Pasijų semiotikoje* papildoma tensyvumu, kuris išreiškia dar nesusiformavusio subjekto ir objekto kūniškų esačių traukos, įtampos intensyvumo laipsnį.

Kaip ir timinėje erdvėje, apibrėžiant forinio tensyvumo sritį *Pasijų semiotikoje* postuluojuama hipotetiška nediferencijuotų protoaktantų terpė. Šioje forinio tensyvumo terpėje, kurioje dar nėra aktantinių subjekto ir objekto pozicijų, tik aktantų pirmavaizdžiai, nėra subjekto ir objekto, bet jų kontūrai, jų šešėliai, yra kažkas, kam būdingas tūris ir energetinis potencialas, iš vienos pusės pasireiškiantis kaip būsimos subjekto protensyvumas, iš kitos – kaip būsimos objekto potencialumas, išlaikoma masių pulsavimo (traukų ir atostūmių) pusiausvyra. Tam, kad atsirastų numanomos subjekto ir objekto pozicijos, reikalingas forinio tensyvumo pusiausvyros pertrūkis. Pirminį forinės masės skilimo efektą, kuris lemia įtampos pertrūkį ir įveda santykių nestabilumą, Greimas su Fontanille sieja su subjekto protensyvumu, kuris suvokiamas kaip „orientacija“, ir objekto „vertės šešėliu“ – valentingumu, skatinančiu objekto vertės nuojautą. Neklausama, kas leidžia atsirasti orientacijai, tai paliekama intuicijos sričiai: dar prieš „nustatant“ tensyvinio subjekto ir vertės objekto pozicijas, įsivaizduojamas „nuojautos“ lygmuo, kur glūdi „subjektas pasauliui ir pasaulis subjektui“ (*le sujet pour le monde et le monde pour le sujet*)²⁰⁸. Svarbiau, kad atsiradus orientacijai, įvyksta vientisos masės skilimas, panaikinama pulsuojančių tarpusavio priklausomybės ryšių pusiausvyra, ir susidaro pačios minimaliausios reikšmės pasirodymo salygos, o jas „vainikuoja“ tapsmas – „įtampos nestabilumo, kuris įtvirtina skilimą, rezultatas“. Orientacija, protensyvumas ir tapsmas iš esmės reiškia tą pačią dar ne kategorizuotą subjekto ir objekto buvimo „proformų“ profilių sritį, kurioje padedami pirmieji subjekto ir objekto santykių plėtotės pamatai. Lūžis, pertrūkis diferencijuoja pirminius pasaulio struktūros komponentus ir įgalina

²⁰⁸ Greimas, Fontanille, *Sèmiotique des passions*, p. 25. Čia matome skirtumą tarp buvimo modalizavimo knygoje *Apie prasmę II*, kur amorfinės timinės masės skilimas veikiau buvo siejamas su giliųjų pasaulio sąrangų struktūromis ir jų tarpusavio sąveikomis, ir pasijų aprašymo, kur forinio tensyvumo masės skilimą autoriai gana miglotai priskiria intuicijos, nuojautos sričiai, taip tarsi numatoma, kad vertė *jau* slypi objektuose, todėl ją galima nujausti.

„pirmuosius sintaksės metmenis“, subjekto ir objekto prielaidą, numato ikisubjektines ir ikiobjektines struktūros pozicijas (aktantų prototipus).

Ir timinė erdvė, ir forinio tensyvumo erdvė išreiškia paslėptą, bet numanomą, virtualų, bet būtiną, giliausią semantizacijos lygmenį, ikiartikuliacinę terpę, kurioje užsimezga pati elementariausia reikšmės struktūra. O šiose prasmės atsiradimo ištakose visada yra žmogaus kūnas, nes prasmės pradžia – mūsų kūno struktūroje, kuri lemia juslinį santykį su jusliškai patiriamais pasaulio objektais, sukeliančiais emocijas ir lemiančias pasijas. Kaip susijungia du skirtingi – gilusis teorizavimo ir diskurso realizavimo – lygmenys, ikimodalinės timinės/forinės tensyvinės erdvės ir modalinės erdvės plotmės, dvi – ikireikšminė ir reikšminė – pasaulio plotmės? Šias skirtingas plotmes sujungia *kūnas*. Žmogaus kūnas, kuris yra ir vidinio „aš“, ir pasaulio dalis, dalyvauja ir giliųjų pasaulio struktūrų sąveikoje, ir įreikšminančioje subjekto operatoriaus veikloje.

4.2. Fenomenologinė kūno traktuotė

Norint atskleisti ypatingą kūno situaciją, tenka atsigręžti į fenomenologinę patirties aprašymo tradiciją, kuria remdamasis Greimas kuria savo juslingumo analizę ir semiotiniame projekte įtvirtina kūniškumo poziciją. Greimui ypač svarbus Merleau-Ponty ypatingos subjekto ir pasaulio sąveikos, besiskleidžiančios jusliniame suvokime, aprašymas. Merleau-Ponty fenomenologijoje ne tik prasmė pirmiausia artikuliuota kūne per juslinį suvokimą, bet pats juslinis suvokimas nėra pasyvus išorinio pasaulio „protokolavimas“, tai – aktyvi, kurianti veikla. Šia „kuriančio“ juslinio suvokimo samprata remiasi ir Greimas, sakydamas, kad pirmiausia juslinio suvokimo patirtyje subjektas susitinka objektą (pasaulį), o jusliškai patiriama prasmė virsta kalbine prasme. Kaip Merleau-Ponty, postuliuodamas juslinio suvokimo pirmumą, būtina tokios patirties sąlyga nurodo „sąvą kūną“ (*corps propre*), taip Greimas, juslinį suvokimą laikydamas pirmine prasmės atsiradimo plotme, į prasmės atsiradimo aprašymą įtraukia kūną. Patiriantis

kūnas yra ta vieta, kur išorinis pasaulis transformuojasi į vidinį pasaulį. Kūnas, kaip vertėjas, jusliškumo „sukurtą“ prasmę išverčia į konceptualią (kalbinę) prasmę. Kaip tik toks kūnas „vertėjas“ yra *Pasijų semiotikoje* minimas semiotinis subjektas operatorius. Pati subjekto operatoriaus prigimtis Greimo ir Fontanille nėra aiškiai išskleista, subjekto egzistencijos prielaidas numatantis buvimo būdas nekonkretizuoja numanomo subjekto kūniškumo statuso, galima sakyti, kad ji lieka šešėlyje, ūkanota. Kūniškumo pozicija šiame teoriniame postulavime autorių logiškai numanoma kaip ontinis horizontas, kuris apibrėžiamas kaip būtina reikšmės pasirodymo sąlyga, kaip įsivaizduojami prasmės apmatai, esantys prieš jos konkretizaciją ir diskretizaciją.

Laikydama fenomenologinę prieigą svarbiausia Greimo semiotikoje aptinkamai kūno sampratai suprasti ir ją remdamasi šiame darbe interpretuoju ne tik subjekto operatoriaus prigimties aprašymą, bet ir ikimodalinėje erdvėje sutinkamą kūną, juos siedama su *Suvokimo fenomenologijoje* pateikta savo kūno struktūros analize.

4.2.1 Merleau-Ponty kūno schema kaip Greimo gyvos būtybės prototipas?

Pasijų semiotikos esminė prielaida, kad pasaulis įgyja prasmę per juntantį kūną, iš esmės atkartoja Merleau-Ponty mintį, kad kūno dėka turime pasaulį²⁰⁹ ir kad „suvokti – reiškia padaryti esamą kokį nors daiktą per kūną“.²¹⁰ Merleau-Ponty fenomenologijoje simbiozinis kūno-pasaulio ryšys suteikia kūnui esminį vaidmenį suvokiant pasaulį: kūnas nėra su pasauliu kontaktuojanti fizinė visuma, nėra tik pojūčių talpykla, jis – visada esantis pirmapradis visų patirčių horizontas, dėl kurio pasaulis pasirodo žmogui. Tapdamas būtinu pasaulio suvokimo dėmeniu kūnas peržengia biologinį

²⁰⁹ Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, Éditions Gallimard, 1945, p. 171: „Le corps est notre moyen général d’avoir un monde“.

²¹⁰ Maurice Merleau-Ponty, *Le Primat de la perception et ses conséquences philosophiques*, Cynara, 1989, p. 104: „Percevoir, c’est se rendre présent quelque chose à l’aide du corps“.

apibrėžtumą, traktuojantį jį kaip organų visumą, biologiškai determinuotą funkcionuojantį organizmą, t. y. kūnas nebesuvokiamas tik kaip pasaulio objektas. Kūnas niekada nėra visiškai išoriškas „aš“ atžvilgiu, jis visada yra ir pats „aš“. Galima sakyti, kad patiriantis kūnas tampa pasaulį suvokiančiu subjektu. Paties kūno fenomenalumas tai, kad kūnas nėra nei tik vidinis subjektas, nei tik išorinis patirties objektas, lemia, jog mes save suvokiame ne kaip turinčius kūnus, bet kaip esančius kūnais. „Aš“ žvilgsnis į pasaulį nėra pakibęs kur nors nežinioje ar žvelgiantis „iš šono“, jis visada projektuojamas iš kūno pozicijos tam tikroje situacijoje; „aš“ žvilgsnis į pasaulį – tai įkūnyto „aš“ perspektyva. Kiekvieną juslinę patirtį lemia patiriančio kūno situacija patiriamoje aplinkoje.

Įkūnyto „aš“ perspektyva pasaulio atžvilgiu, savo kūno pastovumas, t. y. tai, kad kūnas niekada manęs nepalieka, kad man jis visada yra esantis, leidžia kalbėti apie kūną, kaip apie ypatingą reiškinį, kuriam nebūdingi objekto statusui priskiriami ypatumai. Merleau-Ponty savą kūną aprašo ne kaip pasaulio objektą, bet kaip bendravimo su pasauliu priemonę, latentinį dar iki bet kokios determinuojančios minties esantį mūsų patirties horizontą²¹¹. Savas kūnas įtvirtina žmogaus tolydumą su pasauliu, pasaulis neatskiriamas nuo jame esančio kūniško subjekto, kūno patirtis susijusi su ikikognityviu (iki bet kokios determinuotos minties) susietumu su pasauliu²¹². Kūniškas ryšys, o kartu ir juslinis pasaulio suvokimas tampa *prasmingo* santykio su pasauliu *pirmine* sąlyga.

Savas kūnas pats sau nėra kūno dalių rinkinys, bet nedaloma savastis, kurią nusako *kūno schemas* (*schéma corporel*) sąvoka. XIX–XX amžių sandūroje neurologai, nusakydami kūno padėtį (*postural*) pasaulio atžvilgiu, kurią išreiškia juslinis suvokimas kaip nervų sistemos ir motorinės

²¹¹ Maurice Merleau-Ponty, *Suvokimo fenomenologija*, vertė Jūratė Skersytė, *Baltos lankos*, Nr. 29, 2009, p. 33.

²¹² Vėliau Merleau-Ponty, pabrėždamas kūno pirmapradiškumo ir steigiamumo pobūdį, vartoja „*chair du sensible*“ sąvoką, nurodančią, kad gyvas kūnas (*chair*) – ne materija, ne siela ir kūnas, bet „elementas“ (toks kaip kiti pasaulio elementai: ugnis, vanduo, oras, žemė). *Chair* – Būties elementas, kuriame skleidžiasi jutimiškumo matmuo. „Elemento“ sąvoka nurodo tam tikro įkūnijimo principą, kuris suteikia buvimui stilių. Žr.: Maurice Merleau-Ponty, *Le visible et l'invisible*, Paris: Gallimard, 1964, p. 176, 184.

koordinacijos mechanizmas, įvedė *kūno schemas* sąvoką. Šią sąvoką perėmę psichologai derino ją su sinonimiškai arba papildomai vartojama „kūno atvaizdo“ (*body image*) sąvoka²¹³. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju objektyvizuotas požiūris į kūną leidžia aprašyti kūno struktūrinį ypatumą, jo situaciją erdvėje ir veiklos pobūdį, bet neatsižvelgia į tai, kad kūnas išreiškia ypatingą patirtį pasaulio atžvilgiu, ne buvimą greta pasaulio daiktų, bet buvimą su jais. Merleau-Ponty kritikavo psichologų suobjektintą kūno schemas sampratą, teigdamas, kad jai tenka esminis žmogaus buvimo pasaulyje vaidmuo: „tai tam tikras būdas pasakyti, kad mano kūnas esti pasaulyje“²¹⁴. Semiotiškai kalbant, fenomenologas kūno schemą susiejo su buvimo (pasaulyje) modalumu. Kūno schemą nusakanti kūno erdvinė ir laikinė, intersensorinė ir sensomotorinė vienovė – tai „konstitucinis dėsni“, pirminė buvimo pasaulyje ir patirties skleidimosi instancija. Kūno schema ne tik žymi pačią giliausią kūno integraciją į savo aplinką, bet, atskleisdama pamatines kūno ir jo aplinkos sankabas, tvirtina pačią kūno esamybę. Kūno schema nusako kūno kinestetinę ir erdvinę poziciją erdvėje jį supančių objektų (daiktų, kitų žmonių, aplinkos) atžvilgiu, tad kalba apie pamatinį kūnišką buvimą, apima orientaciją esamoje situacijoje, savikoordinaciją ir kūnišką reakciją į aplinką.

Aprašydamas, ką reiškia būti esančiais kūnais, Merleau-Ponty teigia, kad toks suvokimas, kai žiūrime ir matome kažką priešais akis, atskleidžia, kad pirminė patirtis suteikia *netezinės* sąmonės pavyzdį²¹⁵. Tokios patirties reikšmė – imanentinė, pati sau neaiški reikšmė, kuri tampa suprantama dėl Merleau-Ponty vadinamų natūraliųjų ženklų, tarpininkaujančių juslinio suvokimo patirčiai. Natūraliuoju ženklu Merleau-Ponty, pavyzdžiui, vadina

²¹³ Be šių psichologijoje dar buvo vartojamos „erdvinio kūno vaizdo“, „pozicinės schemas“ ir kt. sąvokos. Visomis jomis išreiškiamas judančio kūno pozicinis suvokimas, kuris atskleidžiamas remiantis buvusiomis ir būsimomis pozicijomis ir kūno santykiu su aplinkos erdve. Šioms kūno schemas sampratoms svarbus kūniškų ribų supratimas (vidus/išorė), dėl kurių kūnas įgyja formą (vaizdą).

²¹⁴ Merleau-Ponty, „Suvokimo fenomenologija“, *Baltos lankos*, Nr. 29, p. 41.

²¹⁵ Merleau-Ponty, *Phenomenologie de la perception*, p. 61: „[L]a perception du corps propre et la perception extérieure, on vient de la voir, nous offrent l'exemple d'une conscience *non-thétique*...“

žvilgsnio nukreiptumą, kuris pagrindžia orientacijos tarp aplink esančių daiktų suvokimą. Žvilgsnio nukreiptumas tarsi atlieka pirminę „žvalgybą“, derinimasi su aplinkos objektais, klodamas pamatus bendrai kūno ir pasaulio sambūvio aplinkai. Kūnas tokioje situacijoje pasirodo ne kaip „aš mąstau“ objektas, bet kaip ikikognityvus save reguliuojantis fonas. Taip šalia teiginius gebančios kurti sąmonės (aš mąstau) atsiranda iki racionalių sprendimų esanti sąmonė, kūno sąmonė: „Kūniškai juslinio suvokimo patirčiai tarpininkaujantys „natūralūs ženklai“ nėra nei aiškūs proto turiniai sąmonėje, nei objektyvūs išoriniai įvykiai – jie glūdi mūsų ikikognityviame kūniškame sukibime su pasauliu“²¹⁶. Kūno schema, kuri susijusi ne su mąstymo nuostata, išprotautu sprendimu, bet su kūno gebėjimu priimti pasaulį dar iki sąvokų pasirodymo ir nuomonės apie juos susidarymo, pasirodo kaip kūniškos sąmonės „aš“. Kūno schema – tai pats giliausias kūno esaties lygmuo, įgūdžių, refleksų ir kūniškų kompetencijų pynė, įtvirtinanti kūno savęs paties suvokimą ir „kūnišką“ gyvenamo pasaulio išmanymą.

Kūno schemas veiklos (pvz., tokios „nesąmoningos“ orientacijos erdvėje, kai einant neatsitrenkiama į stalo kampą arba tarp kūno ir objekto išlaikant nuotolį) negalima suvesti tik į fiziologines funkcijas. Kūno reakcija į savo apsuptį nėra mechaninė ar refleksinė, kūną pasiekiantys išorės stimulai nėra priimami pasyviai, juos visada pasitinka aktyvi kūno struktūra. Kūnas arba nereaguoja į dirgiklius, arba priima juos ir „tvarko“ remdamasis savo kūno schema, juslinio suvokimo intensyvumu. Kūno schema nėra statiška, nekintanti struktūra, priešingai, ji išreiškia aktyvią veiklą (kūno sąmonės sąsają su pasauliu). Priklausydami pačiam giliausiam kūno integracijos į savo apsuptį lygmeniui, kūno „kūniškos sąmonės“ veiklos sprendimai lieka „nematomi“, tačiau būtent ji „suteikia žinias“, pačią pirmąją informaciją jusliniam suvokimui. Kūno schema atskleidžiamas ikiasmeninis, ikirefleksinis kūno anonimiškumo klodas, kur būsimųjų pasaulio objektų dar nekategoriizuotos „proformas“ veikia kūnišką dar nekategoriizuotą subjektą.

²¹⁶ Taylor Carman, „The Body in Husserl and Merleau-Ponty“, *Philosophical Topics*, Vol. 27, Nr. 2, 1999, p. 218.

Kaip tik šia prasme galima sakyti, kad kūnas yra tarpininkas „turėti pasaulį“ dar prieš subjekto/objekto (sąmonės įtvirtintų tapatybių) išsiskyrimą. Šiame kontekste būtų galima brėžti sąsają tarp Merleau-Ponty aprašytos kūno schemos ir Greimo įsivestos gyvos būtybės sampratų. Merleau-Ponty aprašo ikiobjektinę sritį, kur patiriantis subjektas, būdamas dar nereflektyviu *cogito*, ikisubjektu ar, kaip sako Merleau-Ponty, natūraliu subjektu, subjektu-kūnu, yra betarpiškame kontakte su dar nesuobjektintu pasauliu, reflektuoja vienas kitą. Greimas aprašo ikimodalinę sritį, kurioje užsimezga pirmosios ikiaktantinės subjekto ir objekto buvimo modalumo pozicijos ir kur ikisubjektas ir ikiobjektas veikia vienas kitą savo kūnišku buvimu.

Bandant susieti fenomenologinį kūno aprašymą su Greimo pateikta subjekto buvimo modalumo sankloda, siūlau tripakopį pjūvį, kurį reikėtų suprasti kaip subordinuojančią ir laike sutampančią struktūrą:

fizinis (biologinis kūnas) (traukų atostūmių sistema)	→ amorfinė (timinė) masė;
kūno schema (gyva būtybė)	→ timinė erdvė;
sąvas kūnas ((kūniškas) subjektas)	→ modalinė erdvė.

4.2.2. Sąvas kūnas – įreikšminimo tarpininkas

Šalia kūno *buvimo* pasaulyje, numatančio subjekto ir objekto santykio pozicijas (šiam lygmenyje kūnas suvokiamas kaip prasmės prielaida), labai svarbus Greimui kūno vaidmuo aukštesniame įreikšminimo lygmenyje – kūnas tampa tarpininku, leidžiančiu natūraliajam pasauliui tapti reiškiančiu pasauliu (šiam lygmenyje kūnas suvokiamas kaip prasmės generatorius). Semiotika, savo objektu pasirinkdama juslinio suvokimo reiškinį, natūraliojo pasaulio virtimo reiškiančiu pasauliu operaciją perkėlė į juslinio suvokimo plotmę. Tam, kad išorinis, patiriamas pasaulis taptų reiškiančiu, kažką *man* sakančiu pasauliu arba „žmogiškuoju pasauliu“, būtinas gyvas kūniškas subjektas, nes tik kūno dėka pasaulio figūros įsireikškina: „Gyvasis kūnas (*la chair vive*), „laukinis“ proprioceptyvumas apsireiškia ir pareikalauja savo

teisių kaip visuotinis „jautimas“ (*sentir*). Jau nebe natūralusis pasaulis eina pasitikti subjekto, bet pats subjektas pasiskelbia pasaulio šeimininku, jo signifikatu ir savo nuožiūra jį figūratyviai pertvarko²¹⁷. Būdamas būtinu reikšmės radimosi komponentu, kūnas ne tik sukuria sąlygas jai pasirodyti, ne tik sutinkamas prasmės „ištryškimo ištakose“, bet jis yra ir prasmės kūrimosi bendraautoris, aktyvus proceso, kuris pasaulio formas paverčia ekvivalentiškomis subjekto vidujybės formoms, katalizatorius. Tarpininkaujantis kūno vaidmuo aktualizuojamas per juslinį suvokimą. Juslinio suvokimo metu eksteroceptyvios (išorinio pasaulio) semos²¹⁸ per propioceptyvumą (savo kūno suvokimą) transformuojamos į interoceptyvias (žmogaus vidinio pasaulio) semas. Pagrindinis vaidmuo šiame išorybės virtimo vidujybe procese suteikiamas „laukiniam“ propioceptyvumui – iš savo kūno kylančių pojūčių visumai, kuri informuoja apie savo kūno aktyvumą, kinestetiką ir pozicinius pojūčius. Buvimo modalizavimo aprašyme timija buvo vadinama propioceptyvia kategorija, išreiškiančia kūnišką reakciją į save ir į savo aplinką. Kūno kaip veikiančio subjekto (subjekto operatoriaus) veikloje propioceptyvumas vėl pasirodo, tik šį kartą kaip juslinį suvokimą katalizuojantis veiksnys²¹⁹. Kaip tik šis giliąsias ir paviršines pasaulio struktūras apimantis propioceptyvumo dėmuo suteikia kognityvioms (mąstymo, vaizduotės) formoms timinį dėmenį, t. y. sujungia mąstymą su jutimiškumu, pažinimą su jusline patirtimi.

Kūnas yra ta instancija, kurioje savo raišką įgyja prasmė: „Būtent per juntantį kūną pasaulis transformuojasi į prasmę – į (žodinę) kalbą, eksteroceptyvios figūros patenka į vidujybę, o figūratyvumą galima būtų

²¹⁷ Greimas, Fontanille, *Sémiotique des passions*, p. 18. Vertimas iš: Nastopka, *Literatūros semiotika*, p. 253.

²¹⁸ Sema – minimalus reikšmės vienetas.

²¹⁹ Anksčiau minėjau, kad fenomenologinės eksteroceptyvumo, interoceptyvumo ir propioceptyvumo sąvokos nėra naujos Greimui. *Struktūrinėje semantikoje* eksteroceptyvia jis vadina išraiškos plotmę, interoceptyvia – turinio plotmę, o patiriančio subjekto pozicija, kuri susijusi su savo kūno (ar įsivaizduojama kūno) pozicija, vadinama propioceptyvia. Šios sąvokos kartą paminimos ir Gi de Maupassant'o novelės „Du draugai“ analizėje.

suprasti kaip subjekto mąstymo būdą²²⁰. Tarpininkaujantis juntantis kūnas atsiduria tarp dviejų esąčių, dviejų semiotinių universumų, iš kurių vieną sudaro pasaulio „daiktų būvis“ (išorybės plotmė), kitą – „sielos būseną“ (vidujybės plotmė)²²¹, tarp to, kas gali būti transformuojama, ir to, kas įstengia transformuoti. Per „juntantį kūną“ pasaulis randa savo vietą subjekto vidujybėje: pasaulis kaip „daiktų būvis“ susitinka su „subjekto būseną“. Interoceptyvumo ir eksteroceptyvumo, tarpininkaujant proprioceptyvumui, homogenizacija nustato „formalų atitikimą tarp „daiktų būvių“ ir subjekto „sielos būsenų““²²². O šių dviejų „būsenų“ (pasaulio daiktų ir subjekto būsenos) susiliejimą įgalina somatiškumas ir „sensibilizacija“, t. y. tarpininkaujantis kūnas.

Natūraliojo pasaulio figūrų (įvairių objektų, jų požymių, reiškinių, kurie sudaryti iš pagavių juslinių savybių ir veikia žmogų tiesiogiai) virtimas mąstymo figūromis tarpininkaujant kūnui vadinamas *figūratyvumu*. Šį virtimo, o greičiau, vertimo, veiksmą, kai išorinis pasaulis tarpininkaujant kūnui transformuojamas į reiškiantį pasaulį, galima suprasti kaip vienos kalbos virtimą kita kalba. Dviejų kalbų analogiją pagrindė Fontanille, juslinį suvokimą ir sakymą aprašydamas kaip identiškus procesus. Pasak jo, „jusliška suvokti“ fenomenologijoje reiškia *paversti esančiu* kokį nors dalyką tarpininkaujant kūnui; panašiai „sakyti“ semiotikoje reiškia *paversti esančiu* kokį nors dalyką tarpininkaujant kalbai. Tad semiotiniu požiūriu juslinis suvokimas yra kalba: įreikšminanti veikla ir reiškianti struktūra. O bet kurios įreikšminančios veiklos (ar ji būtų kalbinė, ar patirtinė) operatoriumi tampa žmogaus kūnas.

Tarpininkaujančio kūniško subjekto veikla, pasak Greimo ir Fontanille, – ne tik justų, bet ir jausti. Proprioceptyvumo (timijos) sąvoka į

²²⁰ Greimas, Fontanille, *Sémiotique des passions*, p. 12: „C’est par la médiation du corps percevant que le monde se transforme en sens – en langue –, que les figures extéroceptives s’interiorisent et que la figurativité peut alors être envisagée comme un mode de pensée du sujet“.

²²¹ Prancūzų kalboje kalbama apie dvi „būkles“: „état de choses“ ir „état d’âme“.

²²² Greimas, Fontanille, *Sémiotique des passions*, p. 13–14: „un équivalence formelle entre les ‘états de choses’ et les ‘états d’âme’ du sujet“.

pasaulio suvokimo mechanizmą šalia kognityvinės veiklos „grąžina“ somatiškumo, jusliškumo matmenį, tačiau proprioceptyvumą suvokiant kaip apskritai kūno dalyvavimo semiozėje įtvirtinimą: patiriantis kūnas, kuris nėra tuščias biologinis dvasinio turinio apvalkalas, bet visada patiriančio „aš“ kūnas, „grąžina“ ir jausmingumą, emocionalių išgyvenimus, kurie pasirodo kaip papildomi reikšmės susidarymo komponentai: „Užtikrinant semiotinės būties vienalytiškumą, papildomai įvedamos proprioceptyvios kategorijos, suteikiančios savotišką timinį ‚kvapą‘, o kartais įjautrinančios arba ‚jaistrinančios‘ atsirandančias kognityvines formas“²²³.

4.3. Estezė kaip kūniškų esačių sambūvio išsipildymas

Greimo semiotinių darbų perspektyvoje knygą *Apie netobulumą* galima laikyti pačiu sistemiškiausiu kūniško subjekto buvimo pasaulyje tyrinėjimu. Jo objektas – pats juslinio suvokimo aktas, kuriame atpažįstami timinės kategorijos, proprioceptyvumo, protensyvumo ir intencionalumo aspektai. Intelektualine intriga galima laikyti šį tyrinėjimą papildantį ir iš pirmo žvilgsnio kiek netikėtą estetikos „užkratą“. Tačiau kūniškos problematikos ir estetikos ryšys nėra naujas, tai vienas svarbiausių kontrapunktų filosofinėje tradicijoje. Pavyzdžiui, Algio Mickūno pastebėjimu, ieškodamas, kaip fenomenų pasaulis teikia reikšmę mums veikiant, Merleau-Ponty aptinka, kad vaisingiausias kelias tai atskleisti – pasitelkti estetiką, pirmine termino *aisthētikos*, t. y. „jutiminis“, reikšme, kur „jutimiškumas – tai fenomenų fenomenalumas, apimantis refleksyvumą, ankstesnį nei subjekto ir objekto sąveikos poliai“²²⁴. Šis pastebėjimas tinka ir Greimo knygai *Apie netobulumą*. Tai nėra estetikos veikalas pirmine šio žodžio prasme. Estetika čia siejama ne su siekiu aprašyti grožio fenomeną, grožio sprendinius (nors

²²³ Greimas, Fontanille, *Sémiotique des passions*, p. 12–13. Vertimas iš: Nastopka, *Literatūros semiotika*, p. 245.

²²⁴ Mickūnas, „Reikšmės atsiradimas“, p. 30.

grožio kategorija šioje knygoje pasirodo²²⁵), bet su estetinio įvykio, kaip ypatingo žmogaus ir pasaulio susitikimo, aprašymu, su ypatinga subjekto ir objekto ryšio konfigūracija, tam tikru patiriamu pasaulio ir patiriančio subjekto sąveikos modeliu, kuris pavadinamas estetinė pagava (*saise esthétique*). Tai, ką būtų galima pavadinti Greimo posūkiu prie estetikos, pasirodo kaip tiesioginė prieiga prie tos nekalbinės plotmės, kurioje vyksta pirminė prasmės pagava. Filosofijos tradicijoje estetikos terminas ilgainiui atiteko grožio suvokimui, todėl Greimas, kalbėdamas apie estetinę pagavą, sąmoningai parenka kiek modifikuotą žodžio variantą – *estezė*, kad grįžtų prie paties juslinio suvokimo fenomeno²²⁶. Estezė semiotikoje susijusi su jusliniu pasaulio suvokimu, estetinė patirtis susijusi su daiktų pasirodymo būdu, kuriuo jie atsiskleidžia mums nepriklausomai nuo mūsų įgyto pasaulio pažinimo, išankstinių žinių, turimų apie vieną ar kitą objektą, reiškinių ar įvykių, arba, kaip pasakytų Barthes'as, nuo perskaitymo kodų.

Veikale *Apie netobulumą*, siekdamas aprašyti patį juslinio suvokimo fenomeną, Greimas pirmiausiai analizuoja penkis išdėdintus juslinės patirties aprašymus (Michelio Tournier, Italo Calvino, Rainerio Maria Rilke, Tanizaki Junichiro ir Julio Cortázar literatūrinius tekstus). Analizei pasirinktų autorių tekstuose iškeliamas juslinis santykis su žmogų supančiu (kasdienybės) pasauliu (išskyrus Julio Cortázar novelės atvejį, kur kalbama apie estetinę literatūrinio kūrinio patirtį). Tad į juslinio suvokimo aktą pirmiausia žiūrima kaip į patirties rekonstrukciją, pasakytą sakymą, įreikšmintą naratyvą. Todėl nenuostabu, kad estetinė patirtis skleidžiama kanoniniuose aktantų santykiuose tarp subjekto ir vertės objekto ir analizuojama kaip sintagminė seka. Šios sekos rėmuose atskleidžiamas pačios estetikos pagavos, akimirkos, kai vertės objektas staiga pasirodo ypatingu būdu ir sukrečia subjekto sensorinį aparatą, reiškiny. Galima sutikti, kad juslinės semiotikos problema analizuojamuose

²²⁵ Grožį subjektas pasiekia ne kontemplanuodamas, bet kai subjektui staiga tam tikru būdu pasirodo vertės objektas ir sukrečia jo sensorinį aparatą. Žr.: Wladimir Krysinski, „Toward Defining Aesthetic Perception“, p. 694.

²²⁶ Iš Arūno Sverdiolo paskaitos, skaitytos Vilniaus universitete, tarpdisciplininame seminare, skirtame figūratyvinei semiotikai, 2005 metų spalio 13 d.

tekstuose labiau atsiskleidžia iš patiriančio subjekto pozicijos, kurią sustiprina paties subjekto netikėto įvykio apmąstymas, vertybinis ir jausminis įvertinimas. Tačiau analizuojant kūnišką subjekto buvimo plotmę, kur buvimą, kaip prisimename iš buvimo modalizacijos aprašymo, lemia ne subjekto buvimas pats savaime, bet jo santykis su objektu, tiksliau, paties objekto buvimo būdas, Greimo pateikti penki estezės aprašymai pasirodo kaip vieni įspūdingiausių objekto semiotikos pavyzdžių. Šiuose aprašymuose parodoma, kaip ypatingas objekto buvimo būdas daro įtaką subjekto buvimui, o per tai – ir jo būsenai. Subjekto pozicijos analizė atskleidžia emocinius, psichologinius, racionalizuotus estetinės patirties niuansus, o objekto analizė leidžia kalbėti apie kūniškąjį subjekto ir objekto santykį, lemiantį subjekto būseną.

Estezė – tai toks buvimo modalumas, kuriame, atskleidžiant subjekto ir objekto juslinio susidūrimo gelmes, išreiškiamas pirmapradis jų abiejų sambūvio klodas, kur kiekvienas jų esti „buvimo-sau“ modusu. Greimo analizuojamuose tekstuose estetinės pagavos akimirka įrašyta į platesnę estetinės patirties struktūrą, apimančią būsimo naujo ryšio su pasauliu procesą: pradžioje sąmoningas ar nesąmoningas subjekto ir objekto artėjimas vienas kito link, vėliau kulminacinis susivienijimo momentas, pradedantis naujus subjekto ir objekto santykius, vėliau juslinis ar kognityvinis įvertinimas. Estezės kulminacinį momentą suvokiant kaip ypatingą buvimo modalumą, interpretuoju jį kaip timinės erdvės ar forinio tensyvumo, pirmapradžių subjekto ir objekto presupozicijų, sritį. Šį ikireflektyvų žmogaus ir pasaulio susidūrimo būvį estezinis subjektas išgyvena kaip akimirką, kai „galėjo įsisteigti jo prototipinė konfigūracija“.

Toks požiūris į estezę artimesnis Landowskio išskirtai konstruktyvistinei estezės interpretacijai, kurioje iškeliamas estetinio vyksmo tęstinumas – jo metu subjektas ir objektas ne tik keičiasi, keičia vienas kitą, bet ir įsisteigia: „Subjektas suranda savąjį buvimo pasaulyje būdą, jutimiškai įsavindamas kito (subjekto, objekto, pasaulio) patirtį. Pasaulis pasitinka subjektą dar nesuskaidytas kategorinėmis priešybėmis arba nebeišsitenkantis

jų tinkle“²²⁷. Šalia estezės kaip naujos subjekto ir objekto konstitavimo sampratos egzistuoja ir romantinė-katastrofistinė estezės interpretacijos kryptis²²⁸. Pastaroji numato visą estezės pasireišimo scenarijų: nuo kasdienybės automatiškumo, nuolatinio „to paties“ pasikartojimo per netikėtą susidūrimą su *kitu* (subjektu ar daiktu), išgyventą ekstazės akimirką iki neišvengiamo grįžimo į kasdienę rutiną. Netikėtas susitikimas su *kitu* tampa tikra katastrofa įprastinio gyvenimo tėkmėje, perversmu, išjudinančiu visus įprastos tvarkos, nusistovėjusios pasaulio sanklodos elementus. Beprasmiškas (nusidėvėjusių reikšmių) kasdienybės automatiškumą įveikia ekstatiškas subjekto ir objekto susitikimas, tampantis prasmės proveržio priežastimi. Per skirtumus konstruojamame pasaulio aprašyme prasmė galima ne sekant racionalių mąstymo išvadomis, bet patiriant gryną jutiminį *kitoniškumą*. Estezės aprašymuose pasirodo abu Greimo semiotikoje aprašyti kūno modusai: kūnas kaip prasmės susidarymo sąlyga ir kūnas kaip prasmės generatorius. Tad Greimo estezė apima ir jslėmis suvokiamą pasaulį, „skaitomą“ kaip regimybių ekraną, kuris dėl kūno proprioceptyvumo paverčiamas figūratyvumu, ir pirmąsias subjekto ir objekto sinkretizmo klodą, kuriame jie vienas kitą veikia savo buvimu. Estezės interpretacija dar kartą parodo, kad reiškiantis pasaulis Greimui niekada nebuvo galutinė riba, jį domino ir užribio teritorija, ta estezės akimirka, kurioje numanoma „pradžią pradžiai“ ir kuri darbe *Apie netobulumą* siejama su *buvimo* ir *tobulumo* paradigmomis (kaip priešprieša *atrodymui* ir *netobulumui*). Šias buvimo ir atrodymo, reikšmės ir bereikšmiškumo plotmes jungia žmogaus kūnas.

4.3.1. Objekto transformacija – estezės sąlyga

Greimo interpretuojami literatūriniai tekstai leidžia kalbėti apie pačios estezės nevienaplanę struktūrą: juslinis suvokimas ir reikšmės gimimas dažnai veikia kartu, patyrimas ir suvokimas glaudžiai susiję, o patirties aprašymas

²²⁷ Kęstutis Nastoka, „Europinė semiotika šiandien“, *Literatūra*, Nr. 46 (5), 2004, p. 11.

²²⁸ Eric Landowski, „Saveur de l'autre“, *Texte*, Université de Toronto, Nr. 23–24, 1998, p. 11–33.

visada yra jos konceptualizavimas, analitinis jos išskaidymas laike. Šiame darbe laikausi nuostatos, kad estezė yra ne tik ypatinga juslinio ryšio tarp subjekto ir objekto konkretizacija, bet ir paties juslinio suvokimo (jusliška patiriamų natūraliojo pasaulio figūrų) sąlyga – prieš pasauliui pasirodant reiškiančiu pasauliu, estezės akimirkoje atsiveria tai, kas Greimo semiotikoje aprašoma kaip ikimodalinės erdvės sritis, kur subjektas ir objektas esti vienas priešais kitą „įvertindami“ vienas kitą kūniškai, keisdamiesi nesąvokine informacija vienas apie kitą. „Apglėbta pragmatinės ir kognityvinės kasdienybės, pagava to kito, to, kas subjektui yra ne-subjektas, įvyksta tik juntamojoje plotmėje (*plan sensoriel*). Juslinio suvokimo sukurta erdvė virsta biomatiniu lauku, kuriame yra galimos visų rūšių sinestezijos.“²²⁹ Jusliniam suvokimui aprašyti Greimas pasitelkia architektūros semiotikos sąvoką „biomatinis“. Sąvoka „biomė“ semiotikoje apibūdinama žmogaus gyvenimui pritaikyta natūrali, gamtos duota aplinka, kurioje reikšmingos tampa šviesos, spalvos, garsų, kvapų, temperatūros ypatybės; analogiškai juslinis suvokimas gamtišką, dar nesukultūrintą pasaulį paverčia ne tik žmogaus patirčiai pritaikyta, bet ir reikšminga „erdvė“. Estezinį subjekto ir objekto ryšį, kurio neslegia išprotautas žinojimas ir kuris apibūdinamas kaip regėjimas nesamprotaujant (*voir sans savoir*)²³⁰, Greimas aprašo kaip *buvimo*, o ne *atrodymo* moduso variantą. Suvokiant estezė kaip ypatingą subjekto ir objekto buvimo būdą (buvimo modalizacijos) pasireiškimą, estezės sąlyga tampa objekto buvimo modalizacija.

Subjekto buvimo modalizavimą, kuris vyksta per objekto transformaciją, sutinkame pačioje pirmoje Greimo pateiktoje Michelio Tournier romano *Penktadienis arba Ramiojo vandenyno limbai* analizėje. Įprastą gyvenimo tėkmę, kurią reguliavo vienas po kito į varinį dubenį krintančių lašų garsinė ritmika, staiga nutraukė tylą (garsų nebuvimas) ir nutrūkęs judėjimas erdvėje („tvirtai nusprendęs nebekristi“ lašas), pasikeitusios salos kasdienybės juslinės savybės atvėrė subjektui kitoki

²²⁹ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 68 (pataisytas vertimas).

²³⁰ Nastopka, „Europinė semiotika šiandien“, p. 10.

objektą – laiko tėkmėje sustingdytą visuminį salos patyrimą. Garsinis ir vizualinis patyrimo pasikeitimas reiškia, kad sala tampa kitu objektu, siunčiančiu kitus dirgiklius, tylą ir nutrūkusi vizualinė trajektorija pertraukia laiko suvokimą, sala sustingsta pauzėje, nelaikinėje struktūroje. Tačiau dar prieš suvokdamas kitokios salos galimybę, Robinsonas susiduria su neatpažįstamos raiškos išorybe – „sustingęs“ pasaulis suteikia naują, neatpažįstamą formą, nes pasaulis dar „transfigūruotas“, patiriamas tik eidetiškai, veikiant šviesai – giliausiam vizualumo kلودui. Robinsoną apakina („paveikia labai staigiu ir brutaliu šviesos blyksniu“) palaimingas švitesys, kuris pažeidžia ne tik regą, bet veikia ir kūno padėtį. Intensyvus (staigus ir brutalus) šviesos pluoštas, tiesiogiai veikdamas regą, pažeidžia ir pusiausvyros mechanizmą, sutrikdo kūno vestibuliarinį aparatą, kuris padeda žmogui orientuotis erdvėje ir reguliuoja jo laikyseną, stovėseną: „Apakintas palaimingo švitesio, jis neteko pusiausvyros ir turėjo atsiremti į staktą“²³¹. Švitesys (dar ne objektas) ir apakimas, pusiausvyros netekimas (reaguojantis kūnas) nurodo, kad tai kūniškame lygmenyje vykstantis santykis. Šį kūnišką subjekto ir objekto susitikimą lydi du įreikšminimo žingsniai. Bandydamas aprašyti (suteikti kognityvinį pavidalą) laiko tėkmėje ir kasdienybės erdvėje sustingusio objekto (salos kaip visumos) patyrimo įspūdį, Tournier jį išskleidžia aprašydamas ypatingą daiktų būvį tą nepaprastą tylos ir sąstingio akimirką: „daiktai, staiga liovęsi linkti vieni prie kitų jų sudėvėjimo – ir susidėvėjimo – prasme, atkrito kiekvienas į savo esmę, išskleidė visas savo ypatybes, egzistavo patys sau, naiviai, teieškodami pateisinimo tikrai savo pačių tobulume“²³². Šis naujų daiktų būvio reginys įvertinamas euforiškai, jis ne tik suteikė „trumpą neišsakomos palaimos akimirką“, bet ir suteikė viltį: Robinsonui apmąstant ekstatinį patyrimą, dar ne objektas įgyja kitos, gaivesnės, šiltesnės, draugiškesnės, salos vertę.

Ekstatinį įvykį, kuriame „daiktai egzistavo patys sau“, Robinsonas pavadina „nekaltumo mirksniu“. Pasak Merleau-Ponty, grįžti prie pačių

²³¹ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 17.

²³² Greimas, *Apie netobulumą*, p. 18.

daiktų, daiktų sau, vadinasi, grįžti į pirmąją pasaulio ir žmogaus atsivėrimo vienas kitam situaciją: „Grįžti prie pačių daiktų – reiškia grįžti į tą pasaulį iki jo pažinimo, į tą pasaulį, apie kurį visada *kalba* [*parle*] pažinimas ir kurio atžvilgiu bet kokia mokslinė apibrėžtis yra abstrakti, ženkliška [*signitive*] ir priklausoma, panašiai, kaip geografija priklauso nuo gamtovaizdžio, iš kurio mes pirmiausia sužinojome, kas yra miškas, pieva ar upė“²³³. „Daiktai sau“ nereiškia kažkokio ypatingo daiktų pasireiškimo būdo – kiekviename pasaulio daikte yra daikto „paties sau“ lygmuo. Pasaulio interpretacijoje *buvimo* vs *atrodymo* priešpriešoje patys sau egzistuojantys daiktai yra ne žmogui ką nors reiškiantys daiktai, bet pasaulio daiktai iki jų suvokimo, „teieškodami pateisinimo savo pačių tobulume“, t. y. savo pačių buvime.

Įdomu, kad tikruoju estetiniu objektu Greimas laiko ne „kitą salą“ bet atsisakiusį kristi vandens lašą. Tad „kitos salos“ regėjimas – tai transformuoto objekto (nebekrintančio lašo) poveikio subjektui padarinys. Subjekto klausai ir regai užfiksavus kitokią lašo būtį, naujas objektas-lašas tampa subjektu, kuris veikia kaip modalizuotas ir patemizuotas atlikėjas. Lašo „elgesio“ istorija išsiskleidžia keičiantis erdvinėms formoms: nepaslankus, nutysęs, išsipūtęs („priėmė kriaušės formos kontūrus“, vėliau – rutulio formą, kol galiausiai pasikėlęs iki ištakų, susispaudė), kurios patemizuojamos jausminėmis būsenomis (iš pradžių drovus, tingus, vėliau abejojantis ir nedrąsus). Ypač ryškus vaidmenų pasikeitimas „Tamsos spalvos“ aprašyme, kur aktyvus ir ryžtingas vaidmuo suteikiamas ne žiūrinčiam subjektui, bet „įtvinkusiam“, energiją pulsuojančiam objektui. Tiesioginėje juslinėje (estezės) patirtyje, kurioje nėra iš anksto apibrėžtų galios pozicijų, būsimą aktantinį santykį lemia kiekvieno jų kūniška specifika. Todėl, pasak Greimo ir Fontanille, figūratyvinėje reprezentacijoje kartais galime matyti estetinį objektą, kuris tampa estetiškos veiklos subjektu, o emocijos subjektas, savo ruožtu, tampa objektu. Figūratyviniame lygmenyje įvykstantis rolių pasikeitimas galimas tik todėl, kad estezės akimirka išgyventame subjekto ir objekto susijungime

²³³ Merleau-Ponty, „Suvokimo fenomenologija“, *Baltos lankos*, Nr. 23, 2006, p. 101–102.

pasikartoja įsivaizduojamo ar nujaučiamo forinio tensyvumo, nepadalinto bendrabūvio, situacija, kurioje „galynėjasi“ ne pozicijos, bet tikri kūnai.

Analizuojamame tamsos fenomeno aprašyme Tanizaki Junichiro *Šešėlio išgyrime* Greimas, aptardamas ypatingą objekto statusą, kalba ne tik apie juslinį jo patyrimą, bet ir apie grynai fizinėje plotmėje įvykstantį subjekto ir objekto susitikimą. Estezės įvykis priklauso ne tiek nuo subjekto, kiek nuo į subjektą orientuoto objekto. Jo „orientacija“ pasireiškia ne tik subjektui priimtinomis formomis, bet pačiu objekto materialumu (kūniškumu). Tanizaki Junichiro aprašyme tamsa pirmiausia pasirodo kaip plastinius bruožus turinti figūra: „aukšta, tiršta ir vienspalvė“, tačiau netrukus autorius pateikia ir kitą tamsos aprašymą, atskleidžiantį objekto esmę, jos materiją: tamsumos silpnoje liepsnos šviesoje „atrodo padarytos iš kruopelyčių, lyg iš smulkučių pelenų, kurių kiekviena dalelė švyti visomis vaivorykštės spalvomis“²³⁴. Kalbama apie dvigubą objekto prigimtį: pirmuoju atveju tamsa yra juslinio suvokimo objektas, kuris egzistuoja subjektui ir yra eventualiai jo suvokimas, antruoju atveju tamsa pasirodo kaip pasaulio objektas, energiją spinduliuojanti materija, ir toks objektas „tik atsitiktinai paliečia subjektą“²³⁵. Tamsa kaip pasaulio objektas, kaip objektas-sau – tai protopatinė [*protopathique*] spalva, pirminis visų spalvų šaltinis, kur „kiekviena dalelytė yra savarankiška, kiekvienoje materijos dalelėje glūdi visų paviršiuje susidarančių formų ir energijų galimybė“²³⁶. Tamsa, kurioje skleidžiasi įvairiaspalvis spinduliavimas, visų spalvų paletė, leidžia sakyti, kad tai jusliškai suvokiamos tamsos daiktiškumo pradžia, pirminė terpė, kurioje glūdi būsimi „aukšto, tiršto ir vienspalvio“ objekto apmatai. Juoda spalva, „spalvos nebuvimas“, kuri yra pirminių (geltonos, mėlynos ir raudonos) spalvų sumaišymas ir kurioje glūdi visų spalvų potencialas, primena timinės amorfinės masės aprašymą. Dalelyčių aglomeratas, sudarantis juodą tamsos materiją, fenomenaliniame paviršiuje tampa estetiniu objektu. Būtent tokį grynąją materijos forma pasirodantį objektą Greimas vadina tobulu: „Tobulos tamsumos turi savyje virtualiai visas

²³⁴ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 45.

²³⁵ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 47.

²³⁶ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 48.

spalvas, visą pasaulio grožį, jos yra protopatinė spalva; todėl nestebina, kad kiekvienoje dalelėje susikaupusi energija „švyti visomis vaivorykštės spalvomis“ ir kad objektas pasirodo kaip būties intymumo apsimetimas²³⁷. Estezės akimirka subjekto ir objekto susitikimas vyksta fizinėje plotmėje: „Objekto ir subjekto konjunkcija arba, tiksliau, objekto atliekamas subjekto užvaldymas [*l’envahissement*], įsiveržimas į jį vyksta fizinėje plotmėje, gryno pojūčio [*sensation*] lygmenyje, kai medžiagos dalelės švyti visomis spalvomis ir skverbiasi į akis“²³⁸. Kaip Tournier romane stiprus šviesos blyksnis skverbiasi į akis, taip ir Junichiro aprašyme vizualinio pojūčio plotmėje objekto energinė galia savo intensyvumu (švyti ir skverbiasi) tiesiogiai veikia subjektą – skverbiasi į akis. Abiem atvejais švytėjimo substancija savo skvarbumu primena kvapą ar garsą, nuo kurių subjektas gali atsiriboti tik užmerkdamas akis, užimdamas nosį ar užsidengdamas ausis. Pasiekiamą ribinę estezės situacija, kada naujas objektas (visomis vaivorykštės spalvomis švytinčios dalelės) fizinėje plotmėje tiesiogiai veikia subjekto kūną, o suvokimo plotmėje sukelia pavojaus jausmą. Nesąmoningai nujaučiamą grėsmę interpretuočiau kaip perėjimą prie amorfiškumo, energijų pasireiškimo srities, kur subjektas netektų ne tik orientacijos, bet pirmiausia savo tapatybės („subjekto sąmonė yra beištirpstanti besaikame pasaulyje“). Pasipriešinti sąlyčiui su nauju objektu subjektas gali tik nutraukdamas fizinį kontaktą – užsimerkdamas.

Ypatingą subjekto imlumą kūniškumo, medžiagiškumo, *materijos* apskritai savybėms (toniškumui, tonalumui, konsistencijai, ritmui) Greimas nagrinėja Rilke's eilėraščio „Fortepijono pratybos“ analizėje. Nerimo ir nekančios apimtos mergaitės būseną pirmiausia išduoda alsavimas (alsuoti – įkvėpti ir iškvėpti orą, dūsuoti), kuris, kaip rašo Greimas, yra somatinio gyvybinio ritmo pasireiškimas. Alsavimu išreikštas sustiprintas kvėpavimo veiklos ritmingumas atskleidžia ne tik mergaitės susijaudinimo būseną, bet ir kūno elastingumą, kuriuo išsiplėsdama ir susitraukdama krūtinė prisitaiko prie

²³⁷ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 48.

²³⁸ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 49 (pataisytas vertimas).

kvėpavimo veiklos. Galima sakyti, kad kūnas, kaip ankštas drabužis, gali varžyti kvėpavimą (pavyzdžiui, siūlomi pratimai, išlaisvinantys kvėpavimą, atpalaiduojantys kvėpavimo takus), todėl Rilės eilėraštyje mergaitės suknelę interpretuočiau kaip jos kūno atitikmenį, kvėpavimo ribą: „ji sutrikusi alsavo savo gaivia suknele“. Greimas šioje eilutėje išskiria tris susipynusius kūniškumo parametrus: kūno „kvėpavimo sistemą“ (alsavimą), lytėjimą (besikilnojančios krūtinės prisilietimą prie suknelės) ir uoslę (olfaktyvinį vėsimo, gaivumo pojūtį). Somatinė gyvybinio ritmo veikla kartu su taktiliniu ir olfaktyviu pojūčiais apibrėžia naują subjekto statusą: mergaitė virsta jauna moterimi.

Nujaučiamo naujo objekto – tikrovės – laukimą įrėmina esamos tikrovės patyrimas, kuris išreiškiamas klausos pojūčiu (vasara dūzgia, kelia vabzdžių ar vėjo sukeliama ūžesį, triukšmą²³⁹) ir kūno nuovargiu, jėgų netekimu (popietė alsina). Šiai esamai tikrovei mergaitė priešinasi muzikuojančio ir alsuojančio kūno ritmu: „ji sutrikusi alsavo savo gaivia suknele / sudėdama į griežtą etiudą / nekantrų laukimą tikrovės...“²⁴⁰

Nujaučiamo objekto ir subjekto susitikimas įvyksta staiga, kai laukta tikrovė pasirodo parko pavidalu: „ir priešais langus staiga ji pajuto / išpuoselėtą parką, aukštą ir viską turintį“. Tai, kas pradžioje buvo nujaučiama, įgavo konkretų pavidalą, kuris jaunai mergaitei pasirodė sudėtingas, nepriimtinas, netgi grėsmingas. Naujas objektas keičia patį veiksmo subjektą: mergaitė nustoja groti, suneria rankas, tarsi sulaikydama kvėpavimą ir atsiribodama nuo išorinio pasaulio. Viską galima suvaldyti: muziką nutraukti, distancijuotis nuo vaizdo (prieš langus pajustą parką žvilgsniu „sugrąžinti į jo vietą“: „pažvelgė laukan“), kvėpavimą sulaikyti, nuraminti, tačiau vienas objekto „profilis“ nepriklauso nuo subjekto valios: jazminų kvapas tiesiogiai paveikė mergaitę. Būtent per kvapą ir įvyksta subjekto ir objekto konjunkcija, kuri aprašoma timinės reakcijos kategorijomis: „supykinta ūmai *atstūmė* jazminų kvapą“ [išskirta mano – J. K.]. Estezė įvyko olfaktyviniame

²³⁹ Lietuvių kalbos žodynas, t. 2, p. 798.

²⁴⁰ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 37.

lygmenyje, kai jazminų kvapas, kuris, pasak Greimo, yra parko primygtinumo metonimas, prasismelkia į subjektą. Dėl ypatingo kvapo pobūdžio – kvapas apima ne tik kvapnumo konsistenciją, bet ir kvapo šaltinį – galima sakyti, kad įvyko metonimiškas objekto (kvapo šaltinio – parko jazminų) ir subjekto susilieėjimas. Tad atstūmimas, kuris reiškia pykčio sukeltą sąmoningą pasirinkimą atitolinti nepriimtina objektą, tuo pačiu išreiškia iš fizinį atstūmimą. Kad įvyko fizinis kontaktas, leistų sakyti ir paskutinės eilėraščio eilutės interpretacija: „Manydama, kad jis ją įžeidė“. Greimas „įžeidimą“ laiko nemalonia savijauta, tačiau vokiškoje ir lietuviškoje žodžio semantikoje yra nuoroda į kūnišką poveikį: žodžio „žeisti“ pirmoji reikšmė „daryti žaizdą“, vokiečių veiksmažodis „kränkte“ taip pat semantiškai susijęs su „krank“, kuris reiškia „sergantis“.

Galima klausti, kokį buvimo būdą atskleidžia tokia subjekto ir objekto sąveika? Merleau-Ponty aprašė juslinę sąveiką, kaip derinimąsi, kai: „jaučiantysis ir jaučiamasis nėra vienas priešais kitą kaip vienas kitam išoriniai nariai, o pojūtis nėra juslinio dalyko įsiveržimas į jaučiantįjį“²⁴¹. Greimo aprašytose „kitos salos“, vaivorykštės spalvomis spindinčių tamsumų, išpuoselėto parko pavidalu ir jazminų kvapu pasirodančios tikrovės patirties akimirkose vienas santykio partnerių (visais analizuojamais atvejais tai objektas) veikia kitą labiau, intensyviau, netgi grėsmingai. Tokį galios santykį lemia fizinis objekto pobūdis.

Tarpusavio sambūvio, kai žvilgsnis palaiko spalvą, o rankos judesys palaiko objekto formą, t. y. kai subjektas ir objektas derinasi vienas prie kito juslinėje patirtyje, aprašymą sutinkame Italo Calvino romano fragmento analizėje, kur Palomaras, vaikščiodamas pliažu, pamato nuogą moters krūtį. Palomaro žvilgsnis, iš paprasto regėjimo instrumento tapęs aktyviu subjekto įgaliotiniu, siekia estetinio objekto (nuogos moters krūties), kuris dėl savo intensyvumo („įtvinkimo“) taip pat įgyja subjekto funkciją ir nekantriai laukia, pasitinka subjektą. Abipusė subjekto ir objekto trauka kognityvinėje plotmėje perteikiama norėjimo modalumais: „Estetinė pagava *atrodo* [išskirta

²⁴¹ Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, 1945, p. 247–248.

mano – J. K.] kaip abipusis noras susijungti, kaip subjekto ir objekto susitikimas pusiaukelėje linkstant vienam prie kito“²⁴². Tournier ir Junichiro kūrybinių pavyzdžiai rodo, kad estezė betarpiškame jusliniame santykiyje pasireiškia ne tik trauka, bet ir atostūmiu ar net abejingumu, kai daiktai egzistuoja „patys sau“.

Greimas pažymi, kad Calvino pateiktas estetiškas patyrimas interpretuotinas huserliškos percepcijos kontekste, kur subjekto sąmonė krypsta pasaulio, kuris jai pasirodo suvokiamais vientisais pavidalais (geštalais), link. Calvino estetikos ypatybė ta, kad ji pateikia sąmonės kontroliuojamą objekto ir subjekto susitikimą, kur naujas objektas atpažįstamas per susidariusį netolydumą žvilgsniu aprėpiamos erdvės tolydume: „Estetinis objektas, įgavęs sintaksinę subjekto (veiksnių) funkciją, žvilgsnio protensyvumo įkurdintas juslinio suvokimo lauko centre, galutinai susiformuoja tik sudarydamas netolydumą regimos erdvės tolydume“²⁴³. Estezės kulminacija pasiekama ne sąmoningai modeliuojant objekto suvokimą, kuris pastebi netolydumą ar nukrypimą, bet nesąmoningu blyksniu arba *guizzo*. Ši šviesos proveržis laikydamas žavinčia objekto savybe, tolesnį žvilgsnio ir nuogos moters krūtinės susitikimą Greimas aprašo grynai pojūčių plotmėje: žvilgsnis, tapęs veikiančiu ir patiriančiu subjektu, švelniai paliečia tamprią odą, atsitraukia, krūptelėjimu įvertina vizijos tankį. Maksimaliai sustiprintas regos intensyvumas ir intencionalumas virsta taktiliniu judesiu, žvilgsnis virsta „kūnu“, kuris prisiliečia prie kito kūno paviršiaus. Greimas, kaip ir Calvinas, tęsia filosofinę tradiciją (Aristotelis, Husserlis, Deleuzas), pabrėžiančią taktilinę žvilgsnio galią²⁴⁴. Prisilietimas žymi fizinį kūnų kontaktą, tai figūratyvinė subjekto ir objekto konjunkcijos forma. Priklausydamas pačioms giliausioms pojūtinėms sąrangoms, lytėjimas išreiškia didžiausią intymumą: liečiantis žvilgsnis ir pats yra prisiliesto kūno

²⁴² Greimas, *Apie netobulumą*, p. 29.

²⁴³ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 30.

²⁴⁴ Aptardamas haptinį vizualumo pobūdį, Fontanille Aristotelio įvestoje, Husserlio aprašytoje ir Deleuze'o naujai aktualizuotoje „haptinėje“ pagavoje išskiria du lygmenis: regą – jutiminį priėmimo kanalą ir lytėjimą – jutiminį būdą. Žr.: Fontanille, „Modes du sensible et syntaxe figurative“, p. 23.

paliestas. Nors erdvinė distancija tarp Palomaro ir moters išlieka, tačiau žvilgsnio prisilietimas paveikia ir žiūrintįjį, ir žiūrinčiąją: pirmasis krūpteli, antroji „pašoka [...] tolsta [...] lyg sprukdama nuo atgrausaus satyro persekiojimo“²⁴⁵. Panašiai kaip Robinsono atveju, kur proprioceptyviame kūno lygmenyje sutrinka pusiausvyros mechanizmas, stebėtojo kūną nupurto raumenų traukuliai. Sūvas kūnas tiesiogiai reaguoja į objekto kūniškumą, todėl ir objekto įvertinimas vyksta taktilinėje, o ne sprendinio plotmėje. Greimo interpretacijoje krūptelėjimas veikia situacijos dalyvius keliais lygiais: subjekto atveju konjunkcija kūniškoje plotmėje pasireiškia kaip subjekto kūną nupurtantys traukuliai, o „sielos“ plotmėje krūptelėjimas žymi patemines ir sensorines subjekto reakcijas; objekto atveju įvyksta objekto transformacija (nuoga krūtis transformuojasi į antgamtinę viziją). Taigi krūptelėjimas, estezės konkretizacija, „yra paskirstytas ir subjektui, ir objektui, jis nurodo šių abiejų aktantų sinkretizmą, žmogaus ir pasaulio akimirksninį susiliejamą“²⁴⁶.

Objektas semiotikoje visada nusakomas per santykį su subjektu, tačiau modalumų teorijos tobulinimas ir juslingumo, pasijų semiotikos tyrinėjimai parodė, kad ir subjektas, jo būseną, buvimo situacija nusakomi per santykį su objektu. Tad semiotikoje subjekto ir objekto ryšys yra pamatinis. Tik per objekto ir subjekto santykio prizmę aprašoma ir jusliško problematika. Todėl, nors įprasta teigti, kad juslinės semiotikos problemos nagrinėjamos labiau iš patiriančio subjekto, o ne objekto perspektyvos, siekiant aprašyti tiesioginę subjekto ir objekto sąveiką juslinėje patirtyje, be objekto būvio pasikeitimo nebūtų įmanoma jokia suvokiančio subjekto pozicija. Greimo įvestame skirtume tarp to, kas pasaulis (daiktai, objektai) *yra*, ir to, ką jie *reiškia*, darbe *Apie netobulumą* aprašoma estezė atsiduria esaties, buvimo poliuje, o kūniškas subjekto ir objekto santykis nusakomas buvimo kategorijomis, kuris ne tik subjektą, bet ir objektą perkelia į kūniškumo, materialumo, apimties ir tūrio, pojūčiais apčiuopiamų ypatybių sritį. Pasauliui atviras kūniškas subjektas ir kūniškas objektas pasirodo vienas kitam

²⁴⁵ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 26.

²⁴⁶ Algirdas Julius Greimas, *Apie netobulumą*, p. 32.

priklausomai nuo savo materialių, fizinių savybių sukurtų jausminių formų. Semiotikoje toks objekto ir subjekto santykis jau aprašomas ne funkcijos, bet susivienijimo kategorijomis, kada betarpiškai sąveikauja kūnai ar kūnas ir materija²⁴⁷. Viena vertus, subjektas vertina objektą pagal savo kūno padėtį pasaulyje, kita vertus, dalyvaudamas ypatingoje estetinėje komunikacijoje, subjektas pats yra persmelkiamas objekto auros.

4.3.2. Semiotiškas jausinio suvokimo „perskaitymas“

Be estezinės subjekto ir objekto patirties aprašymo, kur kūniško subjekto ir objekto susitikimas tampa sąlyga naujos, kitoniškos prasmės atsiradimui, Greimui svarbus ir pasaulio jausinio suvokimo „perskaitymas“, kur kūnas yra įreikšminimo tarpininkas. Šią natūraliojo pasaulio perskaitomumo problematiką autorius aktualizavo vizualinės semiotikos principus aptariančiame straipsnyje „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“ (1978)²⁴⁸. Klausdamas, kas pasaulio reginyje duota „natūraliai“ ir yra iš karto perskaitoma, autorius atskiria figūratyvinį regimųjų objektų skaitymą, kuris leidžia pasaulio figūras atpažinti kaip mums kažką reiškiančius objektus, nuo plastinio objektų skaitymo, kurį labai apibendrintai galima pavadinti medžiagiškosios objekto esaties analize. Antrosios knygos *Apie netobulumą* dalyies skyrelyje „Juslumo imanencija“ Greimas estezę aiškina dvigubo supratimo kontekste, pavyzdžiu pasitelkdamas semiotiškai analizuotą dvejetainę tapybinės kalbos prigimtį minėtame straipsnyje. Abiejuose tekstuose primindamas Diderot istoriją, kuris, apsilankęs Paryžiaus dailininkų dirbtuvėse supranta, kad kiekvieną paveikslą galima pristatyti dviem būdais: „idealiuoju“ tradiciniu (siekiant atskleisti, ką dailininkas norėjo pasakyti) ir „techniniu“, kalbančiu apie paveikslo „padarymą“, Greimas „Juslumo imanencijoje“ vėl

²⁴⁷ Plačiau žr.: Nijolės Keršytės daktaro disertaciją „Intersubjektiniai santykiai literatūriniame diskurse“, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2002, p. 63–64. Ericas Landowskis *jusliško gramatiką* apibrėžia kaip ryšių tarp kūno, suvokiamo kaip *soma* (savas kūnas, fizinis kūnas, subjektas ir objektas), ir kūno kaip *physis* (materija, pasaulio „kūnas“ (*chair*)) sintaksę. Žr.: Landowski, *Passions sans nom*, p. 135.

²⁴⁸ Greimas, „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“, p. 71–98.

primena šiuos tapybos kūrinio skaitymo būdus: kultūrinį, istorinį, socializuotą „skaitymo tinklėlį“, kuris atpažįsta matomus objektus, paversdamas juos vaizdais ir siūlydamas pasakojimo scenarijus, ir pirmojo užgožtą „techninį“, sensibilizuotą skaitymą, kuris išryškina objekto plastines ypatybes (pvz., spalvas, formas). Kaip meno kūrinuose, ypač išryškintos formos objektuose, taip ir kasdienybės pasaulyje „žmogus jusliniuose pasaulio pavidaluose atpažįsta ‚nefigūrinius‘ chromatinius ir eidetinius formantus ir suteikia pastariesiems reikšmes dar prieš suvokdamas konkrečias natūraliojo pasaulio figūras (medį, upę, pastatą). [...] Skirtingai nei paprastas pasaulio figūrų atpažinimas, ši *prasmės kitapusrė (outré-sens)* neturi ją reguliuojančio kultūrinio tinklelio“²⁴⁹. Chromatiškumas, eidetiškumas, toniškumas, ritmiškumas – šios plastinės kategorijos priklauso „laukinio“ kūno pagavai. „Techninis“ skaitymas, išvengdamas abstrahuojančio ir konceptualizuojančio supratimo, atveria jusliniam patyrimui „individualų“, išankstinių kodų neturintį objektą, išryškindamas plastines (estetines) jo formas. Kaip tik apie šį nekoduoto objekto ir nekultūrinio kūno santykį, analizuodamas prasmę, rašė Barthes‘as.

Italo Calvino romano interpretacijoje žvelgiantis žvilgsnis pasaulį irgi vertina „normalumo“ kategorijomis. Nelyginant nedideliame netikėto objekto pamatymo galimybių eksperimente, ponas Palomaras, kaip tikras kasdienybės filosofas, apmąstydamas susiklosčiusios situacijos estetinius ir moralinius vertinimus, bando įvairius priėjimo būdus prie akiratyje pasirodančio „netikėto daikto“. Kaip reikalauja „gerai išauklėtas žvilgsnis“, jis du kartus bando nematyti nuogos moters krūtinės: iš pradžių nusuka galvą, kad objektas nepatektų į akiratį (apsimeta, kad nemato), po to žvelgia į visus regėjimo plote esančius elementus vienodai, bešališkai, nieko neišskirdamas, stengdamasis, kad „krūtinė visiškai integruotųsi į peizažą“ (apsimeta, kad nerūpi). Kadangi šie žiūrėjimo variantai, kaip rašo Greimas, pasirodė nelabai įtikinami dėl etinių priežasčių, išbandomi dar du, šiuokart nepaprasti žvilgsniai, kurių vienas estetizuoja matomą objektą: „Dabar, bešališkai objektyviai apmesdamas

²⁴⁹ Nastopka, *Literatūros semiotika*, p. 162–163.

žvilgsniu pliažą, jis tai daro taip, kad vos tikrai krūtinė patenka į jo akiratį, atsiranda netolydumas, nukrypimas, beveik blyksnis“²⁵⁰. Estetizavimo atveju pertrūkio sukurtas „nepaprastas“ pasaulio regėjimas iškreipia „normalų“ žvilgsnį, atitraukia nuo kultūrinio ir erotinio konteksto, paversdamas regimą objektą nepaprastu – esteziniu – objektu.

Didžiausią intymumą nurodanti lytėjimo žvilgsniu metafora žymi ne tik ypatingą subjekto ir objekto susitikimo pobūdį, bet kalba apie esmingą subjekto ir objekto pasikeitimą. „Juslumo imanencijoje“ pasitelkus pavyzdžiu tapybos atvejį teigiama, kad būtent „techninis“ skaitymas, susijęs su grynąja jusline geba, suteikia objektui naujas reikšmes, keičia tradicinio skaitymo kodus, deformuoja regimybę arba, kaip sako Greimas, akimirksniu įsteigia naują „daiktų būvį“²⁵¹. Kūniškas santykis ar, greičiau, sąlytis, tampa pretekstu rastis naujoms reikšmėms.

4.3.3. Literatūrinė estezė – ribų nutrynimas

Julio Cortázar novelės „Parkų tęstinumas“ apie romaną skaitantį žmogų interpretacija netikėtai atskleidžia, kad „semiotinė egzistencija, kuri pradžioje reiškė tikrovę, gali būti įsivaizduojamas artefaktas“²⁵². Tad literatūrinį tekstą suvokiant kaip tikrovės ekvivalentą, kaip žmogaus patiriamą reiškiantį pasaulį, jusliniam santykiui aprašyti pasirinktas toks objektas praturtina estezės sampratą. „Parkų tęstinumo“ interpretacijos tikslas – suprasti literatūros objekto buvimo būdą ir jo subtilų santykį su „absorbuojančiu“ subjektu, kitaip sakant, suprasti ypatingą skaitymo situaciją, kai skaitymo metu išgyvenamas toks estetiškas patyrimas, kuris, naikindamas realybės-išmonės (skaitančio žmogaus pasaulio ir skaitomo teksto pasaulio) ribas, keičia patį subjekto buvimą. Tokia transformacija įmanoma būtent tada, kai pasikeičia objektas (skaitomas tekstas). Greimas atkreipia dėmesį į

²⁵⁰ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 28.

²⁵¹ Greimas, *De l'imperfection*, Périgueux: Fanlac, 1987, p. 76: „l'établissement instantané d'un nouvel état des choses“; Greimas, *Apie netobulumą*, p. 71.

²⁵² Greimas, Fontanille, *Sémiotique des passions*, p. 16.

ypatingą literatūrinio objekto sluoksnį – figūratyvinę raišką, kuri „vaizdais, vis konkretesniais, spalvingesniais ir gyvesniais“ ima *tiesiogiai* veikti skaitantį subjektą. Įvyksta visiška objekto transformacija, aktyvus skaitomų „vaizdų“ poveikis tampa toks intensyvus, kad suardo tradicinį skaitančiojo ir skaitomojo jėgų santykį: vaizdai ima traukti, „siurbti“ subjektą. Kūniška traukimo, siurbimo metaforika išreiškia tiesioginį teksto poveikį skaitytojui. Pasikeitus objektui, pasikeičia ir subjekto statusas: skaitytojas palieka fotelį, kuriame skaitė, ir įžengia į literatūrinį pasaulį kaip dar vienas romano veikėjas, įvykių liudytojas – skaitytojas tampa tekstiniu (literatūriniu) subjektu. Perėjimas iš vieno buvimo būdo į kitą vyksta atjungiant tiesioginius pojūčius, tolstant nuo romaną skaitančiojo realybės: „Mėgavosi beveik perversišku malonumu, kad su kiekviena eilute vis labiau tolsta nuo to, kas jį supa, tuo pačiu jausdamas, kad galva patogiai ilsisi ant aukšto atlošo aksomo, kad cigaretės ranka pasiekiamos, o už langų po ažuolais šoko prieblandos gūsių“. Įdomu, kad skaitymo malonumą Greimas sieja ne su literatūros kūrinium, bet akcentuoja naują santykį su išgyvenama tikrove: „ir jei skaitymo malonumas tikrai yra, tai jį patiriame ne artėdami prie įsivaizduojamo objekto, bet priešingai – nuolat toldami nuo to, kas yra ‚realybė‘, negana to – padarydami ją lengvesnę, suvesdami į prisilietimą, į galimą cigaretės dūmą. Užuoť mėgavęsis daug žadančiu sąlyčiu su estetiniu objektu, subjektas siekia ‚supoetinti‘ gyvenimą, teksto vietoje ieškodamas kitos vizijos ir kitos estetikos...“²⁵³

Greimas perėjimo riba, skaitančiojo ir skaitomo pasaulių susiliejimo faktas, taip pat kertiniu teksto sakiniu laiko šias eilutes: „Dialogas alsuodamas raitėsi puslapiais lyg gyvačių srautas“²⁵⁴. „Alstantis dialogas“ nurodo du signifikatus: skaitytojo skaitomą novelės dialogą ir skaitomo pasakojimo plotmėje dviejų kūnų, įsimylėjusių vyro ir moters, „dialogą“. Tai galima būtų pavadinti literatūrinės estezės akimirka, kai skaitantis subjektas tuo pat metu „dalyvauja“ dviejose realybėse: skaitymo situacijoje ir skaitomos „meilės scenos“ situacijoje. Ar neprimena jinai estezės, kaip ypatingo subjekto ir

²⁵³ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 55.

²⁵⁴ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 58.

objekto susiliejiimo akimirkos, kada nebegalioja racionalumo ar logikos dėsniai, kai nebelieka subjekto ir objekto perskyros.

Tačiau „dviejų realybių“ susiliejimas dar neužtikrina absoliučios konjunkcijos su literatūros objektu. „Dialogas uždusęs raitėsi puslapiais“ – paminėti puslapiai rodo, kad subjektas skaitytojas nėra visiškai atsiskyręs nuo realybės. Lieka punktyriškas ryšys: skaitantysis liečia ir mato puslapius. Ryšys su tikrove lieka tik kaip juslinis žmogaus ir pasaulio santykis. Absoliuti konjunkcija pasireiškia subjekto išnykimu (*dissolution*), „privalomu skaitytojo-žiūrovo perėjimu per mirtį“²⁵⁵.

²⁵⁵ Greimas, *Apie netobulumą*, p. 62.

5. Išvados:

1. Atliktas tyrimas parodė, kad kūno problematika, kuri įvairiais aspektais būdinga skirtingiems Barthes'o ir Greimo teorinės minties raidos etapams, susijusi su prasmės (reikšmės) susidarymo ir produkavimo problematika. Abu autoriai, atsispyrę nuo struktūrinės kalbotyros suformuoto požiūrio į sisteminių reikšmės susidarymą, struktūrinį prasmės atsiradimo ir produkavimo aprašymą papildė nestrukūriniais kūniškumo parametrais, atskleidžia prasmės juslines ištakas. Į prasmės susidarymo ir produkavimo aprašymą įvesdami kūniškumo parametrus – juslinę skaitymo plotmę, autonomišką kūno vaidmenį skaitymo procese, timinę kategoriją ikiaktantiniam subjekto ir objekto santykiui aprašyti, įreikšminimo procese tarpininkaujantį savą kūną, estezę, – Barthes'as ir Greimas, plėtodami artimas, bet skirtingas teorines trajektorijas, atskleidžia ne tik kalbišką, bet ir kūnišką prasmės prigimtį.

Greimas kūniškos, juslinės plotmės aprašymą įtraukia į sisteminių prasmės aprašymą, o Barthes'as skaitymo veikloje atskleistų juslinių prasmės niuansų nekonceptualizuoja ir nesusistemina.

2. Tradiciškai Barthes'o darbai skirstomi į tris laikotarpius: ansktyvąjį – egzistencialistinės filosofijos kritikos, vidurinįjį – struktūralistinį-semiologinį ir vėlyvąjį – poststruktūralistinį. Įvairiais rakursais išskylanti kūniškumo problematika, taip pat kaip ir prasmės problematika, svarbi nuo pirmųjų iki paskutiniųjų Barthes'o darbų. Juose kūnas pasirodo ne tik kaip analizuojamas objektas, bet ir kaip individualios prasmės susidarymo sąlyga. Ankstyvojo laikotarpio darbuose požiūrį į literatūrinę veiklą kaip į jau esančių kalbinių formų pasirinkimą, papildė rašymą individualizuojantis rašytojo kūniškumo matmuo, kuris ir nulemia individualų rašymo stilių. Vėliau, suvokęs, kad ženklinių sistemų nepakanka prasmei aprašyti, Barthes'as pabrėžia interpretacinį reikšmės pobūdį, skaitytojo ir skaitomo teksto santykį; skaitančiojo, panašiai kaip rašančiojo, kūniškoji patirtis tampa individualizuojančio skaitymo sąlyga. Kūno reakcija, juslinė pagava, svaigimas laikomi tais užtekstiniais komponentais, kurie leidžia atsirasti

nekodifikuotai, socialiai, kultūriškai, ideologiškai nesunormintai prasmei. Nekodifikuotą reikšmių atsiradimą Barthes'as sieja ne su kognityviu, bet su kūnišku (jusliniu) skaitytojo (subjekto) ir teksto (objekto) santykiu.

3. Kūniškumo aspektu kartais linkstama išskirti du Greimo semiotikos periodus: iki knygos *Apie netobulumą* ir po jos. Tačiau kaip parodė ankstyvesnių Greimo darbų analizė, juslinis pasaulio suvokimas ir kūno vaidmuo prasmės susidaryme svarbūs visai Greimo semiotinei teorijai. *Struktūrinėje semantikoje* išdėstytas teorinių prielaidų nuostatas pratęsė buvimo modalumo aprašymas, pirmieji vizualinės semiotikos apmatai. Pasukus iš veiksmo semiotikos į būsenos semiotiką, juslinė pagava ir pats kūnas tampa esminiais Greimo semiotikos aprašymo komponentais. Atliktas tyrimas atskleidė, kad juslinis suvokimas visada domino Greimą, o kūnas vėlyvuosiuose darbuose – ne atsitiktinė figūra, bet nuoseklaus mąstymo rezultatas. Todėl kūniškumo problematika Greimo semiotikoje iškyla kaip punktyras, kaip dažnai nematoma, bet visus semiotinius tyrimus rišanti gija, kuri, pačioje pradžioje įtvirtinta epistemologiniu apsisprendimu, kurį laiką „buvo minty“ ir nedalyvavo semiotiniame aprašyme, tačiau vėliau tapo vienu svarbiausių semiotinių tyrimų objektu.

Disertacija įrodo, kad *Pasijų semiotikoje* hipotetiškai suformuluotas teiginys, jog kūnas veikia bet kurį semiotinį universumą nepriklausomai nuo jo raiškos, Greimo semiotikoje pasirodo kaip epistemologinis apsisprendimas jaučiantį ir juntantį kūną laikyti *būtina* prasmės atsiradimo sąlyga. Tarpininkaujant kūnui pasaulio figūros „įgyja prasmę“, kūniškumo matmuo leidžia aptikti jusliškumo plotmę diskursyviname prasmės pasireiškinge, o pirminės prasmės susidarymo prielaidos formuojasi tarpkūniškame lygmenyje. Darbe atskleista, kad Greimo nuostata laikyti kūną prasmės susidarymo sąlyga pagrindžiama ir realizuojama į semiotinį prasmės atsiradimo aprašymą įvedus *timijos* (proprioceptyvumo) kategoriją, leidusią postuluoti ikimodalinę *timinę erdvę*.

4. Tyrimo rezultatai leidžia sugretinti Greimo estezės aprašymą su Barthes'o svaigimo teorija tame lygmenyje, kuris semiotikoje vadinamas

plastiniu. Greimo estezė atskleidžia tokį subjekto ir objekto santykį, kur jie atsiduria vienas priešais kitą kaip dvi esatys, kaip du kūnai. Tiesioginis jauslinis šių dviejų esąčių santykis, kylantis iš subjekto jutiminių gebėjimų ir objekto materialių ypatybių, sukuria pirmines sąlygas prasmei atsirasti. Estezė yra ne kognityvaus suvokimo, bet jauslinės pagavos, kuri užgriebia jauslines objekto ypatybes, plastinės raiškos (tamsa/šviesa, ritmika, kontūro linkis, kvapo intensyvumas) aprašymas. Esteziniu galima vadinti Greimo aprašytą subjekto ir objekto buvimą ikimodalinėje sąrangoje, kur jų tarpusavio santykį apibrėžia kūniškos subjekto reakcijos į aplinkos objektus.

Plastinis lygmuo numato jauslinį subjekto ir objekto ryšį: subjektui būdinga jutiminė kompetencija, o objektas reiškiasi materialiomis juntamomis ypatybėmis – plastinėmis sąrangomis. Panašų santykį matome Barthes'o prasmės produkavimo aprašyme. Barthes'as analizuodamas vizualinių objektų (reklaminių atvaizdų, fotografijų) struktūrą šalia užkoduotų žodinių ir vizualių pranešimų, reikalaujančių kognityvinės kompetencijos, išskiria ir objekto nekodifikuotą – plastinius elementus, atpažįstamus jusline pagava. Analogišką modelį Barthes'as taiko ir tekstų skaitymui. Pasak jo, skaitymas nėra tik esamų formų atkodavimas, atliekamas remiantis savo kognityvia kompetencija (socialinių, kultūrinių, ideologinių kodų išmanymu). Skaitymo metu tarp subjekto (skaitytojo) ir objekto (teksto) susikuria ypatingas santykis, kurį lemia subjekto kūniška reakcija ir objekto tekstiniai elementai. Individualus teksto perskaitymas susijęs su fizinėmis-plastinėmis teksto ypatybėmis, kurios veikia skaitantį subjektą. Skaitytojo ir skaitomo teksto kūnišką santykį Barthes'as vadina erotiniu skaitymo santykiu.

5. Nors Greimo vėlyvosios semiotikos ir Barthes'o posemiologijos probleminis laukas ir kalbėjimo būdas skiriasi, disertacijoje prieita prie išvados, kad jų abiejų prasmės aprašymas remiasi ne tik struktūriniu, bet ir fenomenologiniu pamatu. Greimo sąsaja su fenomenologijos tradicija, ypač Merleau-Ponty kūno fenomenologija, akivaizdi, Barthes'o – nuspėjama, užmaskuota.

LITERATŪROS SĄRAŠAI

Disertacijoje naudotų Roland'o Barthes'o darbų bibliografija:

Bartas, Rolanas, *Teksto malonumas*, sudarė Galina Baužytė-Čepinskienė, vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, Aloyzas Gvidonas Bartkus, Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Vaga, 1991.

Barthes, Roland, „Atvaizdo retorika“, vertė Rima Malickaitė, *Baltos lankos*, Nr. 17, 2003, p. 55–74.

Barthes, Roland, „Balso grūdas“, vertė Vita Gruodytė, in: *Muzika kaip kultūros tekstas*, sudarė Rūta Goštautienė, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 335–343.

Barthes, Roland, „Dar sykį – kūnas“, vertė Lina Michelkevičė, in: *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 37–45.

Barthes, Roland, „Realumo efektas“, vertė Irina Žalalytė, *Baltos lankos*, Nr. 29, 2009, p. 21–29.

Barthes, Roland, „Nuo kūrinio prie teksto“, vertė Nijolė Keršytė, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, II dalis, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir autosakos institutas, 2011, p. 121–130.

Barthes, Roland, *Le degré zéro de l'écriture suivi de Nouveaux essais critiques*, Paris: Éditions du Seuil, 1953.

Barthes, Roland, *Eléments de Sémiologie*, Paris: Denoël/Gonthier, 1964.

Barthes, Roland, „Le théâtre de Baudelaire“, in: Barthes, Roland, *Essais critiques*, Paris: Éditions du Seuil, 1964.

Barthes, Roland, „Introduction à l'analyse structurale des récits“, *Communications*, Nr. 8, 1966.

Barthes, Roland, *Le système de la mode*, Paris: Éditions du Seuil, 1967.

Barthes, Roland, *S/Z*, Paris: Éditions du Seuil, 1970.

Barthes, Roland, *Le plaisir du texte*, Paris: Éditions du Seuil, 1973.

Roland Barthes par Roland Barthes, Paris: Éditions du Seuil, 1975.

Barthes, Roland, *Le Grain de la voix. Entretiens 1962–1980*, Paris: Éditions du Seuil, 1981.

Barthes, Roland, *L'obvie et l'obtus, Essais critiques III*, Paris: Éditions du Seuil, 1982.

Barthes, Roland, *Le bruissement de la langue*, Paris: Éditions du Seuil, 1984.

Barthes, Roland, *Sade, Fourier, Loyola*, Paris : Éditions du Seuil, 1991.

Barthes, Roland, *Œuvres complètes*, t. 2, Paris : Éditions du Seuil, 1994.

Barthes, Roland, *Essais critiques*, Paris: Édition du Seuil, 1996.

Barthes, Roland, „Fragments d'un discours amoureux“, in: Barthes, Roland, *Œuvres complètes*, t. 5, Paris : Éditions du Seuil, 2002, p. 25–296.

Barthes, Roland, „Leçon“ in: Barthes, Roland, *Œuvres complètes*, t. 5, Paris : Éditions du Seuil, 2002, p. 429–446.

Barthes, Roland, „Le Chambre Claire. Note sur la photographie“ in: Barthes, Roland, *Œuvres complètes*, t. 5, Paris : Éditions du Seuil, 2002, p. 785–892.

Barthes, Roland, *L'empire des signes*, Paris: Éditions du Seuil, 2005.

Disertacijoje naudotų Algirdo Juliaus Greimo darbų bibliografija:

Greimas, Algirdas Julius, *Semiotika. Darbų rinktinė*, sudarė ir vertė Rolandas Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1989.

Greimas, Algirdas Julius, *Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis*, sudarė Saulius Žukas, Vilnius: Vaga, 1991.

Greimas, Algirdas Julius, *Apie netobulumą*, vertė Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

Greimas, Algirdas Julius, *Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas*, vertė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

Greimas, Algirdas Julius, „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“, vertė Kęstutis Nastopka, Rasa Čepaitienė, Gintautė Lidžiuvienė, *Baltos lankos*, Nr. 23, 2006, p. 73–98.

Greimas, Algirdas Julien, „L’actualité du saussurisme“, *Le français moderne*, 1956, Nr. 24, p. 191–203,
http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Greimas_Actualite.html .

Greimas, Algirdas Julien, *Du sens. Essais sémiotiques*, Paris: Le Seuil, 1970.

Greimas, Algirdas Julien, *Du sens II. Essais sémiotiques*, Paris: Le Seuil, 1983.

Greimas, Algirdas Julien, *De l’imperfection*, Périgueux: Fanlac, 1987.

Greimas, Algirdas Julien, „Roland Barthes: Une biographie à construire“, in: *Le Bulletin du Group de Recherches Sémiolinguistiques (EHESS) – Institut de la Langue Française (CNRS)*, Mars, Nr. 13, 1980.

Greimas, Algirdas Julien, Courtés, Joseph, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, t. 1, Paris: Hachette, 1979.

Greimas, Algirdas Julien, Courtés, Joseph, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, t. 2, Paris: Hachette, 1986.

Greimas, Algirdas Julien, Fontanille, Jacques, *Sémiotique des passions. Des états de choses aux états d’âme*, Paris: Presses Universitaires de France, 1991.

Disertacijoje naudotos literatūros sąrašas:

1. Andrijauskas, Antanas, „Roland Barthes tekstualumo estetika“, *Metai*, Nr.10, 2005, p. 117–125.
2. Andrijauskas, Antanas, „Tekstualumo estetikos erdvės: Roland Barthes“, *Acta litteraria comparativa. Kultūros intertekstai*, Vilnius, t.1, 2006, p. 48–64.
3. Avižienytė, Jūra, „Ligos retorika: nacionalizmas ir isterija Jono Basanavičiaus autobiografijoje“, *Baltos lankos*, Nr. 14, 2002, p. 19–34.
4. Bannet, Eve Tavor, *Structuralism and the logic of dissent: Barthes, Derrida, Foucault, Lacan*, University of Illinois Press, 1989.
5. Barevičiūtė, Jovilė, „Kūnas anapus anatomijos. G. Deleuze’as, F. Guattari, J. Baudrillard’as“, *Filosofija. Sociologija*, t. 19, 2008, p.70–80.
6. Bensmaïa, Réda, *The Barthes Effect. The Essay as Reflective Text*, translated by Pat Fedkiew, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987.

7. Berman, Art, *From the New Criticism to Deconstruction: The Reception of Structuralism and Post-Structuralism*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1988.
8. Bertrand, Denis „Struktūra ir jusliškumas“, *Baltos lankos*, Nr. 30, 2009.
9. Bikulčius, Vytautas, „Kūno prasmės Jean Paulio Sartre'o romane *Šleikštulys*“, *Literatūra*, t. 46 (4), 2004, p. 52–56.
10. Birgerytė, Aistė, „Kūno negalios įsmeninimas Ievos Simonaitytės kūryboje“, *Colloquia*, Nr. 18, 2007, p. 27–56.
11. Bleizgienė, Ramunė, „Gabrielės Petkevičiatės-Bitės *nervai* – moters tapatumo komplikacijos“, *Colloquia*, Nr. 23, 2009, p. 32–52.
12. Bordron, Jean-François, „Le statut sémiotique du monde naturel et la question de l'objet“, *Nouveaux Actes Semiotiques*, 2007,
<http://reveues.unilim.fr/nas/document.php?id=1838>.
13. Bordron, Jean-François, „Phénoménologie et sémiotique: théories de la signification“, *Nouveaux Actes Semiotiques*, Nr. 14, 2011,
<http://reveues.unilim.fr/nas/document.php?id=3733>.
14. Buffat, Marc, „L'Aventure sémiologique“, *Sur Barthes. Revue des Sciences Humaines*, Nr. 268, 2002, p. 27–39.
15. Burke, Seán, *The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*, Edinburgh University Press, 2004.
16. Būdvytytė, Aina, *Kūno koncepto aksiologinis aspektas vokiečių ir lietuvių kalbose: daktaro disertacija*, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2003.
17. Carman, Taylor, „The Body in Husserl and Merleau-Ponty“, *Philosophical Topics*, Vol. 27, Nr. 2, 1999, p. 205–226.
18. Carpentiers, Nicolas, *La lecture selon Barthes*, Paris: L'Harmattan, 1998.
19. Chang, Chin-Wei, „Reading the Erotic Body of Roland Barthes *S/Z*“, *Papers on Language and Literature*, Vol. 46, Issue 1, 2010, p. 23–60.
20. Compagnon, Antoine, *Le démon de la théorie: Littérature et sens commun*, Paris: Seuil, 1998.

21. *Critical Essays on Roland Barthes*, edited by Diana Knight, New York: G. K. Hall, 2000.
22. Culler, Jonathan, *On Deconstruction. Theory and Criticism after Structuralism*, London: Routledge, 1982.
23. Culler, Jonathan, *The Literary in Theory*, Stanford University Press, 2006.
24. Darrault-Harris, Ivan, „Phénoménologie et sémiotique: présentation“, *Nouveaux Actes Sémiotiques*, Nr. 114, 2011,
<http://revues.unilim.fr/nas/document.php?id=3638>.
25. Daujotytė, Viktorija, *Kalba ir jos menas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
26. Daujotytė, Viktorija, *Literatūros fenomenologija: problemikos kontūrai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
27. Daujotytė, Viktorija, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001.
28. Dessons, Gérard, *Poetikos įvadas*, vertė Nijolė Keršytė, Jūratė Žalgaitė Kaya, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
29. Eagleton, Terry, *After Theory*, London: Penguin Books, 2004.
30. Eagleton, Terry, *Įvadas į literatūros teoriją*, Vilnius: ALK/Baltos lankos, 2000, p. 109.
31. Escoubas, Éliane, „Barthes phénoménologue?“, *Communications*, 1996, Vol. 63, Issue 63, p. 101–111.
32. Fabbri, Paolo, „Sugrįžtantis Greimas“, vertė Dainius Būrė ir Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, Nr. 28, 2008, p. 5–15.
33. Fontanille, Jacques, „Modes du sensible et syntaxe figurative“, *Nouveaux Actes Sémiotiques*, Pulim: Université de Limoges, Nr. 61–62–63, 1999, p. 1–68.
34. Fontanille, Jacques, *Sémiotique du discours*, Limoges: Presses Universitaires de Limoges, 1998.
35. Fontanille, Jacques, *Soma et Séma: Figures du corps*, Paris: Maisonneuve et Larose, 2004.
36. Fontanille, Jacques, Zilberberg, Claude, *Tension et signification*, Liège: Mardaga, 1998.

37. Fuery, Patrick, *The Theory of Absence: Subjectivity, Signification and Desire*, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 1995.
38. Gliserman, Martin, *Psychoanalysis, Language and the Body of the Text*, Florida: The University Press of Florida, 1996.
39. Hawkes, Terence, *Structuralism and Semiotics*, Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press, 1977.
40. Iversen, Margaret, *Beyond Pleasure: Freud, Lacan, Barthes*, Pennsylvania State University Press, 2007.
41. Jakobson, Roman, „Lingvistika ir poetika“, vertė Birutė Abraitienė, Dalia Kaladinskienė, *Baltos lankos*, Nr. 18/19, 2004, p. 5–49.
42. Jameson, Fredric, „Foreword“, in: Greimas, Algirdas Julien, *On Meaning: Selected Writings and Semiotic Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, p. vi–xxii.
43. Jonkus, Dalius, „Intersubjektyvaus kūno fenomenologija: prisilietimo patirtis“, *Problemos*, Nr. 74, 2008, p. 129–140.
44. Jonkus, Dalius, *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės patirties akiračiai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
45. Kačerauskas, Tomas, „Kūnas gyvenamajame pasaulyje“, *Problemos*, Nr. 73, 2008, p. 72–82.
46. Kačkutė, Eglė, *Moterų tapatumai šiuolaikinėje britų ir prancūzų moterų literatūroje: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011,
http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110525_11080239691/DS.005.0.01.ETD.
47. Katkuvienė, Jurgita, „Kūno malonumai, intrigos ir pavojai“, *Metai*, Nr. 4, 2002, p. 108–114.
48. Kelertienė, Violeta, *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006.
49. Keršytė, Nijolė, „A. J. Greimo semiotika teksto ir juslinės patirties analizės kryžkelėje“, *Filosofija. Sociologija*, Nr. 1, 2009, p. 44–54.
50. Keršytė, Nijolė, *Intersubjektiniai santykiai literatūriname disкурse: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2002.

51. Keršytė, Nijolė, „Prancūzų struktūralizmas: semiotika, naratologija“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 105–106.
52. Keršytė, Nijolė, „Struktūralizmo ir fenomenologijos ‚santuoka‘ A. J. Greimo semiotikoje“, *Athena: Filosofijos studijos*, Nr. 5, 2009, p. 141–159.
53. Kristeva, Julia, „Roland’as Barthes’as ir rašymais kaip demistifikacija“, in: Kristeva, Julia, *Maišto prasmė ir beprasmybė. Psichoanalizės galios ir ribos*, vertė Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Charibdė, 2003, p. 201–229.
54. Kristeva, Julia, *Revolutions in Poetic Language*, New York: Columbia University Press, 1984.
55. Kryszinski, Wladimir, „Toward Defining Aesthetic Perception: Semiotics and Utopian Reflection“, *New Literary History: A Journal of Theory and Interpretation*, Vol. 20, Nr. 3, 1989, p. 693–706.
56. *Kūnas lietuvių kultūroje*, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2000.
57. *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, sudarė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2007.
58. Lacan, Jacques, *Le Séminaire, Livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris: Seuil, 1973.
59. Lacan, Jacques, *L’éthique de la psychanalyse, 1959-1960 (Seminaire VII)*, Paris: Seuil, 1986.
60. Landowski, Eric, „Drugys Jano veidu“, in: Greimas, Algirdas Julius, *Struktūrinė semantika*, vertė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 13–29.
61. Landowski, Eric, *Passions sans nom*, Paris: Presses Universitaires de France, 2004.
62. Landowski, Eric, „Protas ir kūnas politiniame diskurse“, in: *Kūno raiškia šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, sudarė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 155–168.
63. Landowski, Eric, „Savoir de l’autre“, *Texte*, Université de Toronto, Nr. 23–24, 1998, p. 11–33.

64. Landowski, Eric, „Skaitymo išbandymas“, vertė Nijolė Keršytė, *Baltos lankos*, 2005, Nr. 20, p. 91–117.
65. Lavrinec, Jekaterina, „Fotografinės tapatybės‘ problematikos kristalizavimas R. Barthes’o *Šviesiosios kameros* pagrindu“, *Filosofija. Sociologija*, Nr. 3, 2006, p. 42–49.
66. Lavrinec, Jekaterina, *Naratyvinis subjektiškumo modelis : daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.
67. *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 14, Vilnius: Mokslas, 1986.
68. Lingis, Alphonso, „Jautrus kūnas“, vertė Danutė Bacevičiūtė, *Baltos lankos*, Nr. 31/32, 2010, p. 5–28.
69. Marrone, Gianfranco, „Lugares comunes sobre Barthes“, *deSignis* 9, Barcelona: Editorial Gedisa, 2006.
70. Marrone, Gianfranco, „Réception et construction de l’objet du goût chez Brillat-Savarin“, *Nouveaux Actes Semiotiques*, Pulim: Université de Limoges, Nr. 55–56, 1998, p. 9–28.
71. Martin, Christian, *Roland Barthes et l’éthique de la fiction*, New York: Peter Lang, 2003.
72. Merleau-Ponty, Maurice, *Le Primat de la perception et ses conséquences philosophiques*, Cynara, 1989.
73. Merleau-Ponty, Maurice, *Le visible et l’invisible*, Paris : Gallimard, 1964.
74. Merleau-Ponty, Maurice, *Phénoménologie de la perception*, Éditions Gallimard, 1945.
75. Merleau-Ponty, Maurice, *Phénoménologie de la perception*, Saint-Amand, Gallimard, 1992.
76. Maurice Merleau-Ponty, *Suvokimo fenomenologija*, vertė Jūratė Skersytė, *Baltos lankos*, Nr. 23, 2006, p. 99–116.
77. Merleau-Ponty, Maurice, „Suvokimo fenomenologija“, vertė Jūratė Skersytė, *Baltos lankos*, Nr. 29, 2009, p. 30–66.
78. Mickūnas, Algis, „Greimas ir Merleau-Ponty“, vertės Danutė Bacevičiūtė, *Baltos lankos*, Nr. 30, 2009, p. 88–110.

79. Mickūnas, Algis, „Inter-Corporeity“, *Santalka. Filosofija*, t. 18, Nr. 1, 2010, p. 26–36.
80. Mickūnas, Algis, „Reikšmės atsiradimas“, *Baltos lankos*, Nr. 31/32, 2010, p. 29–48.
81. Mickūnas, Algis, *Summa Erotica*, Vilnius: Apostrofa, 2010.
82. Moriarty, Michael, *Roland Barthes*, Polity Press, 1991.
83. Nastopka, Kęstutis, „Europinė semiotika šiandien“, *Literatūra*, Nr. 46 (5), 2004, p. 7–15.
84. Nastopka, Kęstutis, „Juslių poetika“, *Žmogus ir žodis*, t. 8, Nr. 2, 2006, p. 9–15.
85. Nastopka, Kęstutis, *Literatūros semiotika*, Vilnius : Baltos lankos, 2010.
86. Nastopka, Kęstutis, „Semiotinis terminų žodynelis“, in: Greimas, Algirdas Julius, *Struktūrinė semantika*, vertė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 337–353.
87. Nastopka, Kęstutis, „Sudėtinis terminas“, *Žmogus ir žodis*, Nr. 2, 2009, p. 5–10;
88. Pozzato, Maria Pia, „L’arc phénoménologique et la flèche sémiotique. Not es á propos de Merleau-Ponty et de Greimas“, in: *Lire Greimas*, éd. Eric Landowski, Limoges: PULIM, 1997, p. 61–84.
89. Perron, Paul, Fabbri, Paolo, „Foreword“, in: Greimas, Algirdas Julien, Fontanille, Jacques, *The Semiotics of Passions. From States of Affairs to States of Feeling*, Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 1993, p. vii–xvi.
90. Purdy, Anthony George, *Literature and the Body*, Rodopi, 1992
91. *Redefining Literary Semiotics*, edited by Harry Veivo, Christina Ljungberg and Jørgen Dines Johansen, Cambridge Scholars Publishing, 2009.
92. Satkauskytė, Dalia, „Juslių raiška ir reikšmė“, *Baltos lankos*, Nr. 14, 2002, p. 5–18.
93. Satkauskytė, Dalia, „Polemika su *Literaturwissenschaft*: dvi semiotikos strategijos“, *Colloquia*, 2009, Nr. 23, p. 13–31.

94. Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot, 1972.
95. Selden, Raman, Widdowson, Peter, *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*, Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky, 1993.
96. Shapiro, Gary, „To Philosophise Is to Learn to Die“, in: *Signs in Culture: Roland Barthes today*, edited by Steven Ungar and Betty R. McGraw, Iowa City: University of Iowa Press, 1998, p. 3–31.
97. Sheringham, Michael „Writing the Present: *Notation* in the Barthes's Collège de France lectures“, *Sign Systems Studies*, Nr. 36.1, 2008, p. 11–30.
98. Starobinski, Jean, „Trumpa kūno įsisąmoninimo istorija“, vertė Jurga Katkuvienė, *Baltos lankos*, Nr. 20, 2005, p. 120–141.
99. Stolzhus, Ben, „Toward Bliss: Barthes, Lacan, and Robbe-Grillet“, *Modern Fiction Studies*, Vol. 35, Nr. 4, 1989, p. 699–706.
100. *Structures élémentaires de la signification*, ed. Frédéric Nef, Bruxelles: Éditions Complexe, 1976.
101. Sverdiolas, Arūnas, *Būti ir klausti. Hermeneutinės filosofijos studijos–1*, Vilnius: Strofa, 2002.
102. Sverdiolas, Arūnas, *Aiškinimo ratas. Hermeneutinės filosofijos studijos – 2*, Vilnius: Strofa, 2003.
103. Šmitienė, Giedrė, *Kalbėti kūnu: fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
104. Šmitienė, Giedrė, „Kalbos kinestetika“, *Baltos lankos*, Nr. 31/32, 2010, p. 218–247.
105. Tereškinas, Artūras, *Kūno žymės: Seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.
106. Tereškinas, Artūras, *Esė apie skirtingus kūnus: kultūra, lytis, seksualumas*, Vilnius: Apostrofa, 2007.
107. *Textual Bodies: Changing Boundaries of Literary Representation*, edited by Lori Hope Lefkowitz, SUNY Press, 1997.

108. *The Body and the Text: Comparative Essays in Literature and Medicine*, edited by Bruce Clarke, Wendell Aycock, Lubbock, Texas: Texas Tech University Press, 1990.
109. Ungar, Steven, *Roland Barthes: The Professor of Desire*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1983.
110. Veivo, Harry, Ljungberg, Christina, „Introduction“, in: *Redefining Literary Semiotics*, edited by Harry Veivo, Christina Ljungberg and Jørgen Dines Johansen, Cambridge Scholars Publishing, 2009.
111. *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje*, sudarė Arūnas Tereškinas, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
112. Žukauskaitė, Audronė, „Kūnas ir reikšmė J. L. Nancy knygoje *Corpus*“, *Problemos*, Nr. 71, 2007, p. 59–67.
113. Žukauskaitė, Audronė, „Gilles’io Deleuze’o ir Felixo Guattari kūno samprata“, *Filosofija. Sociologija*, t. 19, 2008, p. 61–69.
114. Žukauskaitė, Audronė, „Postfenomenologinė kūno samprata: G. Deleuze’as, F. Guattari ir R. Catellucci“, *Athena*, Nr. 5, 2009, p. 160–176.
115. Žukauskaitė, Audronė, „Prisilietimo postfenomenologija“, *Athena*, Nr. 4, 2008, p. 123–137.
116. Зенкин, Сергей, „Метабарт“, in *Ролан Барт о Ролане Барте*, Москва: Ad Marginem, 1999.

Kita teorinė literatūra:

1. *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandros Kašubienės laiškai 1988–1992*, sudarė Aleksandra Kašubienė, Vilnius: Baltos lankos, 2008.
2. Allen, Graham, *Roland Barthes*, London and New York: Routledge, 2003.
3. „Le corps de la nouvelle. Trois études sur identités et styles dans les journaux télévisés italiens“, *Nouveaux actes sémiotiques*, Nr. 68–70, 2000.
4. Fabbri, Paolo, „Ištrūkimai“, *Baltos lankos*, Nr. 10, 1998, p. 158–172.
5. Lavers, Annete, *Roland Barthes: Structuralism and After*, Cambridge, Harvard: Harvard University Press, 1982.

6. Madison, Gary Brent, *The Phenomenology of Merleau-Ponty*, Athens: Ohio University Press, 1981.
7. Marrone, Gianfranco, *Corpi sociali: processi comunicativi e semiotica del testo*, Einaudi, 2001.
8. Marrone, Gianfranco, *Il sistema di Barthes*, Bompiani, 1994.
9. Marrone, Gianfranco, „Le monde naturel, entre corps et cultures“, *Protée*, Vol. 4, Nr. 1, 2006, p. 47–55, <http://id.erudit.org/iderudit/013309ar> .
10. *Roland Barthes*, Volume II, edited by Mike Gane and Nicholas Gane, Londo, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2004.
11. *Roland Barthes: l'immagine, il visibile*, ed. Gianfranco Marrone, Marco Consolini, Marcos y Marcos, 2010.
12. Silverman, Hugh J., *Inscriptions: Between phenomenology and structuralism*, New York and London: Routledge & Kegan Paul, 1987.
13. Surjus, Hélène, *Roland Barthes et la scène de l'écriture: vers le fragment*, Université Michel de Montaigne-Bordeaux III, 1993.
14. Wiseman, Marry Bittner, *The Ecstasies of Roland Barthes*, London and New York: Routledge, 1989.